

ISSN 2522-9303 (Print)
ISSN 2522-9478 (Online)

ЕКОНОМІКА КРАЇНИ

ECONOMY OF UKRAINE

2025 4
(761)

Ідентифікатор медіа R30-02924

<https://doi.org/10.15407/economyukr>

Головний редактор: ГЕЄЦЬ В.М. (д.е.н., проф., академік НАН України)

Заступник головного редактора: КОРНІЄНКО І.В.

Редакційна колегія: АНТОНЮК Л.Л. (д.е.н., проф.), БАЖАЛ Ю.М. (д.е.н., проф.), БАЖЕНОВА О.В. (д.е.н., проф.), БИСТРЯКОВ І.К. (д.е.н., проф.), БОРОДІНА О.М. (д.е.н., проф., академік НАН України), ДАНИЛИШИН Б.М. (д.е.н., проф., академік НАН України), ЄГОРОВ І.Ю. (д.е.н., проф., член-кор. НАН України), ЄФИМЕНКО Т.І. (д.е.н., проф., академік НАН України), ЗАЛОЗНОВА Ю.С. (д.е.н., проф., член-кор. НАН України), ЗАЯЦЬ Т.А. (д.е.н., проф.), ЗВЕРЯКОВ М.І. (д.е.н., проф., член-кор. НАН України), ЗИМОВЕЦЬ В.В. (д.е.н.), ЗЛУПКО Т.С. (PhD, США), ІГНАТЮК А.І. (д.е.н., проф.), КОРАБЛІН С.О. (д.е.н., член-кор. НАН України), КРАВЦІВ В.С. (д.е.н., проф.), КРИСОВАТИЙ А.І. (д.е.н., проф.), КУДРЯШОВ В.П. (д.е.н., проф.), ЛУНІНА І.О. (д.е.н., проф., член-кор. НАН України), ЛУПЕНКО Ю.О. (д.е.н., проф., академік НААН України), МАЗАРАКІ А.А. (д.е.н., проф., академік НАПН України), МОЛДАВАН Л.В. (д.е.н., проф.), НЕДЗЬБОЛКА П. (проф., Польща), НИКИФОРУК О.І. (д.е.н.), ОСАУЛЕНКО О.Г. (проф., д.н. з держуправління, академік НАН України), ОСТАШКО Т.О. (д.е.н., член-кор. НААН України), ПРУС П. (д-р с/г наук, Польща), РАДОШЕВІЧ С. (проф. економіки, Велика Британія), СІДЕНКО В.Р. (д.е.н., член-кор. НАН України), СКРИПНИЧЕНКО М.І. (д.е.н., проф., член-кор. НАН України), ТАРАСЕВИЧ В.М. (д.е.н., проф., член-кор. НАН України), УСТИМЕНКО В.А. (д.ю.н., проф., член-кор. НАН України, член-кор. НАПрН України), ХВЕСИК М.А. (д.е.н., проф., академік НААН України), ЧІОБАНУ Г. (доц., д-р економіки, Румунія), ШУМСЬКА С.С. (д.е.н.).

Editor-in-Chief: VALERIY HEYETS (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the NAS of Ukraine).

Deputy Editor-in-Chief: IRYNA KORNIIENKO.

Editorial Board: ANTONIUK L. (Doctor of Econ. Sci., Professor), BAZHAL Yu. (Doctor of Econ. Sci., Professor), BAZHENOVA O. (Doctor of Econ. Sci., Professor), BYSTRYAKOV I. (Doctor of Econ. Sci., Professor), BORODINA O. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the NAS of Ukraine), DANYLYSHYN B. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the NAS of Ukraine), YEGOROV I. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), IEFYMENKO T. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the NAS of Ukraine), ZALOZNOVA Yu. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), ZAIATS T. (Doctor of Econ. Sci., Professor), ZVERYAKOV M. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), ZYMOVETS V. (Doctor of Econ. Sci.), ZLUPKO T. (PhD, USA), IGNATYUK A. (Doctor of Econ. Sci., Professor), KORABLIN S. (Doctor of Econ. Sci., Corresponding Member of the NAS of Ukraine), KRAVTSIV V. (Doctor of Econ. Sci., Professor), KRYSOVATYY A. (Doctor of Econ. Sci., Professor), KUDRYASHOV V. (Doctor of Econ. Sci., Professor), LUNINA I. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), LUPENKO Yu. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine), MAZARAKI A. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine), MOLDAVAN L. (Doctor of Econ. Sci., Professor), NIEDZIÓŁKA P. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Poland), NYKYFORUK O. (Doctor of Econ. Sci.), OSAULENKO O. (Doctor of Science in Public Administration, Professor, Academician of the NAS of Ukraine), OSTASHKO T. (Doctor of Econ. Sci., Corresponding Member of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine), PRUS P. (Doctor of Agri. Sci., Poland), RADOSEVIC S. (Professor, PhD, Great Britain), SIDENKO V. (Doctor of Econ. Sci., Corresponding Member of the NAS of Ukraine), SKRYPNYCHENKO M. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), TARASEVYCH V. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), USTYMENKO V. (Doctor of Jurid. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine), KHVESYK M. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine), CIOBANU G. (Associate professor, Doctor of Economics, Romania), SHUMSKA S. (Doctor of Econ. Sci.).

Media ID R30-02924

Журнал входить до Переліку наукових фахових видань України з економічних наук (наказ МОН України від 02.07.2020 р. № 886, спеціальності: 051, 071, 072, 073, 281, 292)

ЗМІСТ

До 80-річчя академіка НАН України, доктора економічних наук, професора, головного редактора журналу «Економіка України» Валерія Михайловича Гейця	3
---	---

ЕКОНОМІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ І ПРОГНОЗУВАННЯ

КУЛИК В.В. Експрес-аналіз міжгалузевих зв'язків економіки Японії: агрегування, оцінювання, якісні характеристики	7
DANMANE M.A., BETTIOUI N., BENDOV A. Determinants of banking sector development: evidence from Arab Maghreb countries	32

ЕКОНОМІКА АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ І РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

ЛУЗАН Ю.Я., МОЛДАВАН Л.В., КРОПИВКО М.М. Інституціоналізація розвитку системи державного регулювання підприємницької діяльності в аграрному секторі України: суперечності та способи їх нейтралізації	50
---	----

СОЦІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ І СОЦІАЛЬНА СФЕРА, ДЕМОГРАФІЯ ТА ЕКОНОМІКА ПРАЦІ

БЛИЗНЮК В.В., ГУК Л.П., ТЕРЮХАНОВА І.М. Реінтеграція осіб з інвалідністю у ринок праці як умова солідаризації українського суспільства	71
НЕБРАТ В.В., КУРБЕТ О.П. Соціальна вразливість у контексті історичної спадщини патерналізму	90
Редакційна політика та етика	109

CONTENTS

To the 80th anniversary of Academician of the NAS of Ukraine, Doctor of Economic Sciences, Professor, Editor-in-Chief of the journal “Economy of Ukraine” Valeriy Heyets 3

ECONOMIC MODELING AND FORECASTING

KULYK Volodymyr. Rapid analysis of intersectoral relations of the Japanese economy: aggregation, assessment, qualitative characteristics 7

DAHMANE Mohammed Ali, BETTIOUI Nesrine, BENDOBI Ali. Determinants of banking sector development: evidence from Arab Maghreb countries 32

ECONOMICS OF AGRI-FOOD SPHERE AND RURAL AREAS DEVELOPMENT

LUZAN Yuriy, MOLDAVAN Lyubov, KROPYVKO Maksym. Institutionalization of the development of state regulation system for entrepreneurial activity in the agricultural sector of Ukraine: contradictions and ways to neutralize them 50

SOCIAL TRANSFORMATIONS AND SOCIAL SPHERE, DEMOGRAPHY AND LABOR ECONOMICS

BLYZNIUK Victoriia, HUK Larysa, TERIUKHANOVA Iryna. Reintegration of persons with disabilities into the labor market as a condition for solidarization of Ukrainian society 71

NEBRAT Viktoriia, KURBET Oleksandra. Social vulnerability in the context of the historical heritage of paternalism 90

Editorial policy and ethics 109

**До 80-річчя
академіка НАН України, доктора економічних наук,
професора, головного редактора
журналу «Економіка України»
ВАЛЕРІЯ МИХАЙЛОВИЧА ГЕЙЦЯ**

20 квітня 2025 року свій славетний ювілей відзначає видатна людина і авторитетний учений **Валерій Михайлович Геєць**. Йому виповнюється 80, і його особистих та професійних здобутків вистачило б не на одну успішну біографію.

Народився Валерій Михайлович на Чернігівщині, де і пройшло його дитинство. Про рідний край він може згадати в будь-яку мить, причому з неменшим завзяттям, ніж про багатогодинні бесіди з Нобелівськими лауреатами Джозефом Стигліцем або Лоуренсом Клейном. Після закінчення у 1968 р. механіко-математичного факультету Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка і захисту дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата економічних наук (1974 р.) він залишався вірним своєму професійному вибору і під час роботи в Академії наук, і в період роботи за кордоном, і в карколомні 1990-ті, коли непереборні для багатьох перешкоди виявилися для нього роками стрімкого фахового зростання. Ювіляр — відомий та шановний фахівець. Він доктор економічних наук (1988 р.) і професор (1991 р.), у 47 років став членом-кореспондентом НАН України, а через три роки — академіком Національної академії наук України. Його творчий доробок налічує більш як 600 праць, серед яких понад 45 монографій (9 індивідуальних).

У 1997 р. В.М. Геєць очолив Інститут економічного прогнозування НАН України, створений для розроблення стратегічних прогнозів і програм соціально-економічного розвитку Ук-

раїни. Коло професійних інтересів науковця величезне: макроекономіка, економіко-математичне моделювання і прогнозування, державне регулювання, фінансові відносини, монетарна політика, банківська справа, бюджетно-податкова та боргова політика, соціально-економічний розвиток, міжнародна економіка, торговельні відносини, економічна історія, національна безпека, питання глобалізації, інституційного розвитку, інвестицій та інновацій. Такий солідний науковий багаж обумовив те, що саме його було призначено на посаду головного редактора провідного наукового видання «Економіка України».

Добре пам'ятаємо, як у 2007 р. Валерій Михайлович завітав до редакції — вже не як автор, а як очільник журналу. Він знайомився з колективом, принципами роботи видання, цікавився редакційним портфелем. Уміння прихилити людей до себе у Валерія Михайловича від природи, а крім того, він дуже точно оцінює ситуацію і бачить перспективу.

На той час журнал «Економіка України», найстарше (засноване 1958 р.) і найповажніше з економічних видань України, мав свої традиції, напрями, напрацювання, виходив у видавництві «Преса України», його охоче передплачували, наклади, порівняно із сьогоденним днем, були величезні.

Досвід і головного редактора, і члена редколегії у академіка НАН України В.М. Гейця був неабиякий. Адже з його ініціативи було започатковано наукові журнали Інституту економіки та прогнозування НАН України «Економіка і прогнозування» (головний редактор) і «Вісник Інституту економіки та прогнозування» (член редколегії), а невдовзі до них долучився науковий журнал «Економічна теорія» (член редколегії). Журнали одразу позиціонували себе як майданчики, де перетинаються наукові думки та висвітлюються результати нових наукових досліджень з економічного прогнозування, економічної теорії, інших проблем економіки і не тільки з Інституту, а й з інших наукових установ України і зарубіжних колег. Тому до роботи на посту головного редактора журналу «Економіка України» ювіляр поставився творчо: розширилася робота з пошуку нових авторів, залучалися нові члени редколегії, зусилля спрямовувалися на створення конкурентоспроможного контенту. Але на журнал чекали випробування й виклики, які довелося долати саме Валерієві Михайловичу Гейцю. І саме йому ми зараз завдячуємо тим, що наукове видання «Економіка України» прямує до свого 70-річного ювілею.

У 2008 р. журнал «Економіка України» урочисто відзначив своє 50-річчя. Але фінансові кризи, які сколихнули весь світ, кинули свої виклики й існуванню наукової періодики. У 2011 р. державне видавництво «Преса України», яке опікувалося журналом понад 30 років, відмовилося від його видання, а отже, і від утримання редакції у своєму штаті. Відтоді почалися пошуки шляхів, а, по суті, непроста боротьба головного редактора Валерія Михайловича Гейця за збереження економічного журналу країни із понад піввіковою історією і традиціями.

Рішенням головного редактора і засновників журналу (тоді це були Міністерство економіки України, Міністерство фінансів України і Національ-

на академія наук України) у січні 2012 р. було ухвалено заснування Державного підприємства «Редакція журналу “Економіка України”». Це дало змогу зберегти колектив редакції і продовжити видання журналу. Але у 2018 р. міністерства вийшли із складу засновників, а В.М. Гейць переконав керівництво НАН України взяти журнал повністю під академічну опіку, сформувавши склад засновників з Національної академії наук України і ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Визначальною для журналу стала організація його видання у ВД «Академперіодика» НАН України, яке нині здійснюється за цільовою комплексною програмою «Створення та розвиток науково-видавничого комплексу НАН України».

Дуже рішучим, болісним і непростим кроком, який вартував Валерію Михайловичу важких роздумів і мужності в ухваленні рішення, було об'єднання у 2023 р. заснованого Інститутом економіки та прогнозування журналу «Економіка і прогнозування», який видавався понад 20 років, із журналом «Економіка України». Валерій Михайлович хотів зберегти обидва, проте життя диктувало своє. Видання мали одне спрямування — на дослідження економічних проблем України в ув'язці із світовими економічними змінами, а також одних авторів, одну аудиторію. Важкий воєнний час показав: порятунком — не в конкуренції, а в єднанні, консолідації зусиль, збереженні кращих напрацьованих практик. Тому, хоча б як важко не сприймалися зміни, їх було проведено й об'єднання відбулося.

За понад 15 років перебування Валерія Михайловича Гейця в ранзі головного редактора журнал «Економіка України» постійно розвивається і вдосконалюється з урахуванням сучасних вимог до наукових видань. Прикметною рисою стало гармонійне поєднання нагромаджених за майже 70 років традицій і втілення певних новаторських підходів. Так, одним із цікавих нововведень Валерія Михайловича в журналі є організація на його сторінках наукових дискусій. Він особисто задає тему для обговорення, публікуючи контраверсивну статтю щодо проблеми, яка збурює науковий світ. Як результат, до обміну думками і позиціями долучаються найбільш активні вчені-економісти. Особливу глибину, масштаби, різноманітність наукових поглядів продемонстрували дискусії щодо ліберально-демократичних засад модернізації економіки України (2010), виходу соціальної держави з кризи (2013), інституційної обумовленості інноваційних процесів у промисловому розвитку України (2014), подолання квазіринковості як шляху до інвестиційно орієнтованої моделі економічного зростання (2015), глобалізації та деіндустріалізації (2017), соціальної реальності в цифровому просторі (2022).

Головним критерієм затвердження кожної конкретної статті до друку для головного редактора завжди виступає наукова новизна, наукове знання. А принципи неупередженості й об'єктивності, високої вимогливості до якості наукових досліджень, підтримки новаторських підходів, колегіальності в ухваленні рішень щодо публікації статей, суворого дотримання авторських та суміжних прав і категоричного неприйняття плагиату в будь-яких його проявах були і залишаються основоположними в редакційній політиці.

Найважчим випробуванням стала широкомасштабна війна. Але, попри всі складнощі, пов'язані із забезпеченням наукового контенту, організацією експертного оцінювання рукописів, налагодженням редакційного процесу, журнал під керівництвом Валерія Михайловича Гейця зміг утримати високу планку провідного фахового видання України і продовжує у своїй роботі орієнтуватися на найкращі взірці наукової періодики.

Роль Валерія Михайловича Гейця в долі журналу «Економіка України» важко переоцінити. Для редакційної колегії журналу — велика честь працювати з шановним ювіляром. Його особиста працьовитість, професіоналізм, широка ерудиція і життєлюбство надихають, заряджаючи оптимізмом. Дякуючи йому за довгі роки ефективної спільної роботи, щиро бажаємо ювілярові міцного здоров'я й творчого натхнення, яким він завжди виділявся на науковому просторі України протягом усього свого яскравого, невтомного та плідного життя.

*З щирою повагою,
Редакційна колегія журналу «Економіка України»*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.04.007>

УДК 338.3 : 338.4

JEL: C13, C67, D57, E23

В.В. КУЛИК, канд. екон. наук, завідувач відділу економіко-математичного моделювання та інформаційно-аналітичного забезпечення фінансово-економічних досліджень
НДФІ ДННУ «Академія фінансового управління»
бул. Миколи Міхновського, 38, 01014, Київ, Україна
e-mail: volodymyr_kulyk@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2226-2795>

ЕКСПРЕС-АНАЛІЗ МІЖГАЛУЗЕВИХ ЗВ'ЯЗКІВ ЕКОНОМІКИ ЯПОНІЇ: АГРЕГУВАННЯ, ОЦІНЮВАННЯ, ЯКІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Описано процеси суспільного відтворення економіки Японії у 2020 р. Досліджено інформаційно-логічний зв'язок процесів суспільного відтворення з агрегованою таблицею «витрати-випуск». Наведено основні результати дослідження за оригінальною і агрегованою таблицями «витрати-випуск».

Ключові слова: міжгалузевий баланс; таблиця «витрати-випуск»; модель Леонтьєва; выпуск; ВВП; аналіз міжгалузевих зв'язків; моделювання; економіка Японії; класифікація видів економічної діяльності.

Аналіз і моделювання міжгалузевих зв'язків залишаються певною мірою недооціненими в Україні. Адже модель Леонтьєва (модель «витрати-випуск») перейшла з часописів наукових видань до сфери практичного застосування і, насамперед, до економіко-статистичного опису процесів відтворення національних економік. Національні статистичні відомства розробляють і публікують таблиці «витрати-випуск» (ТВВ) (міжгалузеві баланси — МГБ), які

Ц и т у в а н н я: Кулик, В. (2025). Експрес-аналіз міжгалузевих зв'язків економіки Японії: агрегування, оцінювання, якісні характеристики. *Економіка України*. 68. 04 (761). 07–31. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.04.007>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

є органічною складовою національних рахунків, описують процеси відтворення в галузевому розрізі, поєднуючи в один замкнений ланцюжок процеси виробництва, розподілу й споживання кінцевого продукту.

Застосування міжнародних статистичних і фінансових стандартів, галузевих класифікацій, класифікацій інституційних секторів економіки тощо уможливорює порівняння економічних систем, перейняття зарубіжного досвіду з міжгалузевого аналізу і моделювання процесів розвитку економіки. Відкритість науки та інструментів наукових досліджень сприяє цьому, зокрема в частині поширення досвіду Японії з дослідження галузевої структури економіки (Kubonіwa, 1984). З урахуванням досить вагомого досвіду Японії у цій сфері, а також доступності й відкритості міжгалузевої статистики¹, постає питання експрес-аналізу таких даних, які, з одного боку, залишаються неагрегованими, а з іншого — агрегуються до найвищого трисекторного рівня. І, безперечно, цікаво буде поєднати розгляд цих конструкцій у рамках моделі Леонтьєва.

Аналіз і моделювання міжгалузевих зв'язків є надзвичайно актуальним завданням, оскільки дозволяє отримати якісні характеристики економічної системи і на основі цього зазирнути за «горизонт подій», отримати результати, одержання яких впливає з результатів обчислень, моделювання і є не очевидним, тобто їх неможливо отримати шляхом «умоглядних міркувань». Міжгалузевий аналіз і моделювання становлять інтерес як для сталої економіки, що зазнає поступальних еволюційних змін у своєму розвитку, так і для економік, які переживають шоківі зміни. Сталість міжгалузевої структури й очікувані суттєві зміни в кінцевому споживанні уможливають короткострокове прогнозування за схемою «витрати-випуск». Застосування економетричних підходів у таких випадках є цілком обґрунтованим.

Процеси відновлення економіки України потребують розробки й опрацювання інструментарію міжгалузевого аналізу і моделювання відтворювальних процесів за схемою «витрати-випуск». Програма відновлення економіки України (Ukraine Facility Plan) має ґрунтуватися на моделі міжгалузевої взаємодії (моделі Леонтьєва), надаючи можливість короткострокового прогнозування галузевого розвитку виходячи із структури економіки 2021 р. і тих змін, що були викликані війною, заходами економічного відновлення тощо.

У наукових дослідженнях міжгалузева тематика є однією з найпоширеніших. Саме цей напрям проявляє органічну єдність наукової теорії і практики, тісно ввійшовши в практику економіко-статистичної діяльності й планування на національному рівні. Урядові статистичні установи готують звітні таблиці «витрати-випуск» (у основних цінах і цінах споживачів), які є першоджерелом для дослідження всього спектра міжгалузевих і міжрегіо-

¹ Input-Output Tables for Japan. 2020 Input-Output Tables. *e-Stat, Portal Site of Official Statistics of Japan*. URL: <https://www.e-stat.go.jp/en/stat-search/files?page=1&layout=datalist&toukei=00200603&tstat=000001218140&cycle=0&class1val=0> (дата звернення: 17.09.2024).

нальних економічних взаємозв'язків² (Remond-Tiedrez, Rueda-Cantuche, 2019). Модель «витрати-випуск» (також відома як модель Леонтьєва) була запропонована американським економістом В. Леонтьєвим (Leontief, 1936) у 1930-роках як відгук на економічну депресію. Праці В. Леонтьєва охоплюють широке поле питань, пов'язаних з теорією міжгалузевого балансу та її застосуванням на практиці, дослідженням окремих його аспектів (упровадження інновацій, автоматизація, військова сфера та ін.) (Leontief, 1936; Leontief, 1986; Leontief, 1977) та ін. Значний внесок у розвиток статистики національних рахунків і міжгалузевого балансу зробив Р. Стоун (Stone, 1961), що уможливило органічно інтегрувати і сумісно застосовувати ці визнані інструменти аналізу. Протягом багатьох років міжгалузеві баланси розробляються в Японії і застосовуються для аналізу й моделювання всього спектра показників галузевого розвитку³ (Kuboniwa, 1984) та ін.

В Україні значний вклад у розробку і застосування теорії міжгалузевого балансу внесли В. Глушков (1975; 1980), Ю. Архангельський та І. Коваленко (1988; 1998), М. Михалевич (1998), І. Ляшенко (1999), М. Скрипниченко (2004), О. Ястремський (2018; 2020) та інші. В Інституті кібернетики АН УРСР у 1970-ті роки був створений підрозділ, який займався питаннями застосування інструментарію міжгалузевого балансу в плановій роботі державних органів, розроблялися системи балансових моделей для автоматизованої системи планових розрахунків Держплану (Матвеев, 1988) та ін. Сьогодні в Україні існує запит на проведення міжгалузевого аналізу і моделювання на його основі показників економічних процесів⁴, розроблено й прийнято до використання Методичні рекомендації з прогнозування показників таблиць «витрати-випуск» (міжгалузевого балансу)⁵ тощо. Інструментарій міжгалузевого балансу

² Handbook on Supply and Use Tables and Input-Output Tables with Extensions and Applications. United Nations, New York, 2018. URL: https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/SUT_IOT_HB_Final_Cover.pdf; Eurostat Manual of Supply, Use and Input-Output Tables. Office for Official Publications of the European Communities, European Commission, Luxembourg, 2008. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5902113/KS-RA-07-013-EN.PDF.pdf/b0b3d71e-3930-4442-94be-70b36cea9b39?t=1414781402000> (дата звернення: 17.09.2024).

³ 2015 Input-Output Tables. *Portal Site of Official Statistics of Japan*. URL: <https://www.e-stat.go.jp/en/stat-search/files?page=1&layout=datalist&toukei=00200603&tstat=000001130583&cycle=0&year=20150&month=0&class1val=0> (дата звернення: 17.09.2024); 2015 Input-Output Tables for Japan. Ministry of Internal Affairs and Communications Japan. February 2021. URL: https://www.soumu.go.jp/main_content/000732915.pdf; Input-Output Tables for Japan. 2020 Input-Output Tables. *e-Stat, Portal Site of Official Statistics of Japan*. URL: <https://www.e-stat.go.jp/en/stat-search/files?page=1&layout=datalist&toukei=00200603&tstat=000001218140&cycle=0&class1val=0> (дата звернення: 17.09.2024).

⁴ Про аналіз та прогнозування показників таблиць «витрати-випуск» (міжгалузевого балансу). Розпорядження Кабінету Міністрів України № 557-р від 04.09.2003 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/2692284>

⁵ Про затвердження Методичних рекомендацій з прогнозування показників таблиць «витрати-випуск» (міжгалузевого балансу). Наказ Міністерства економіки України № 483 від 08.12.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0483665-05#Text>

розглядається як основний для короткострокового аналізу і прогнозування розвитку економіки, змін у її галузевій інфраструктурі. Особливо варто зупинитися на працях О. Ястремського, які поєднують застосування теорії аналізу міжгалузевих зв'язків з їх відповідним аналізом в Україні (2018; 2020), а також оцінкою невизначеності матриці міжгалузевих зв'язків (2019) та ін.

Раніше було досліджено процеси розвитку економіки Японії і України в рамках 13-галузевої моделі «витрати-випуск» (Кулик, 2021; 2022), агрегування таблиць «витрати-випуск» та їх порівняння для економік Японії і України (Кулик, 2020) тощо. Основним інформаційним джерелом для агрегування, аналізу і моделювання міжгалузевих зв'язків є 108-галузева (за укрупненими продуктами) модель «витрати-випуск» економіки Японії за 2020 р.⁶ (аналогічну модель за 2015 р. з деякими аналітичними викладками приведено за посиланням⁷).

Отже, **мета статті** — провести експрес-аналіз структури і визначити особливості 108-галузевої таблиці «витрати-випуск» економіки Японії за 2020 р., агрегування даних таблиці «витрати-випуск» економіки Японії до розміру трьох агрегованих секторів — первинного, вторинного і третинного, які представляють, відповідно, агросектор, промисловість і сферу послуг; надати на основі агрегованої таблиці «витрати-випуск» якісні характеристики розвитку економіки Японії у 2020 р.; підготувати матеріали, що можуть бути використані в навчальному процесі з міжгалузевої статистики й агрегування даних, для експрес-аналізу й моделювання міжгалузевих зв'язків на основі агрегованих моделей (одно- і трисекторної) щодо експрес-аналізу і моделювання багатогалузевої економіки України тощо.

В Україні значний інтерес до міжгалузевої тематики зумовлений потенційно великими вигодами від досконалого розуміння галузевої структури економіки і застосування цих знань для стимулювання економічного розвитку, процесів модернізації, економічного відновлення тощо.

В. Глушков (1975; 1980), пропонуючи розроблення і впровадження загальнодержавної автоматизованої системи управління (ЗДАС), розумів необхідність її інтеграції з макроекономічними моделями та їх застосуванням у процесах планування. Системи діалогового планування дозволяли прораховувати різні варіанти технологічних змін, забезпечувати оцінювання процесів галузевого розвитку і безповоротність процесів модернізації. У Інституті кібернетики наприкінці 1970-х — початку 1980-х років функціонувала лабораторія методологічного та інформаційного забезпечення діалогових систем планування, на яку були покладені завдання з міжгалузевого аналізу і моделюван-

⁶ Input-Output Tables for Japan. 2020 Input-Output Tables. *e-Stat, Portal Site of Official Statistics of Japan*. URL: <https://www.e-stat.go.jp/en/stat-search/files?page=1&layout=datalist&toukei=00200603&stat=000001218140&cycle=0&class1val=0> (дата звернення: 17.09.2024).

⁷ 2015 Input-Output Tables. *e-Stat, Portal Site of Official Statistics of Japan*. URL: <https://www.e-stat.go.jp/en/stat-search/files?page=1&layout=datalist&toukei=00200603&stat=000001130583&cycle=0&year=20150&month=0&class1val=0> (дата звернення: 17.09.2024).

ня; діяльність наукового підрозділу також поєднувалася з розробкою матеріальних балансових моделей та їх застосуванням на рівні Держплану УРСР (Матвеев, 1988). У той час почали проявлятися проблеми, пов'язані з розробкою і впровадженням таких макроекономічних моделей у практику планування, як політико-економічні, інституційні, ідеологічні, методологічні, технічні та ін. (Кулик, 2015). Це вплинуло і власне на принципи розробки й упровадження моделей у економічну практику. Серед двох альтернатив — адекватності моделі об'єкту чи плановому процесу — було обрано останню (Матвеев, 1988, с. 31).

З переходом на початку 1990-х років на міжнародні стандарти фінансової і статистичної звітності, упровадженням у національну практику статистичної діяльності підготовки річних національних рахунків, включаючи звітні таблиці «витрати-випуск», стало можливим розглядати національну економіку як **цілісний об'єкт**, що включає його галузеву та інституційну класифікацію, класифікацію різних операцій (з товарами і послугами, капіталом, розподільчі, операції утворюваних доходів), досліджувати національну економіку через її регіонально-галузеву структуру (міжрегіональні міжгалузеві баланси) тощо.

У 1990-х роках з'явилися публікації із системного аналізу і моделювання міжгалузевих зв'язків економіки Японії (Kubonіwa, 1984) й відповідні аналітичні звіти⁸. Цей досвід започаткував вивчення і моделювання процесів міжгалузевого відтворення економіки Японії та застосування цих напрацювань в Україні (Кулик, 2022; 2020). Сьогодні фактично існують відкриті й доступні для використання бази даних міжгалузевих балансів і додаткової до них інформації, які уможливають міжгалузевий аналіз і підготовку узагальнених аналітичних матеріалів у контексті моделі «витрати-випуск». Наприкінці червня 2024 р. опубліковано матеріали із 108-галузевого балансу економіки Японії (2020 р.)⁹, які стали основою цього дослідження.

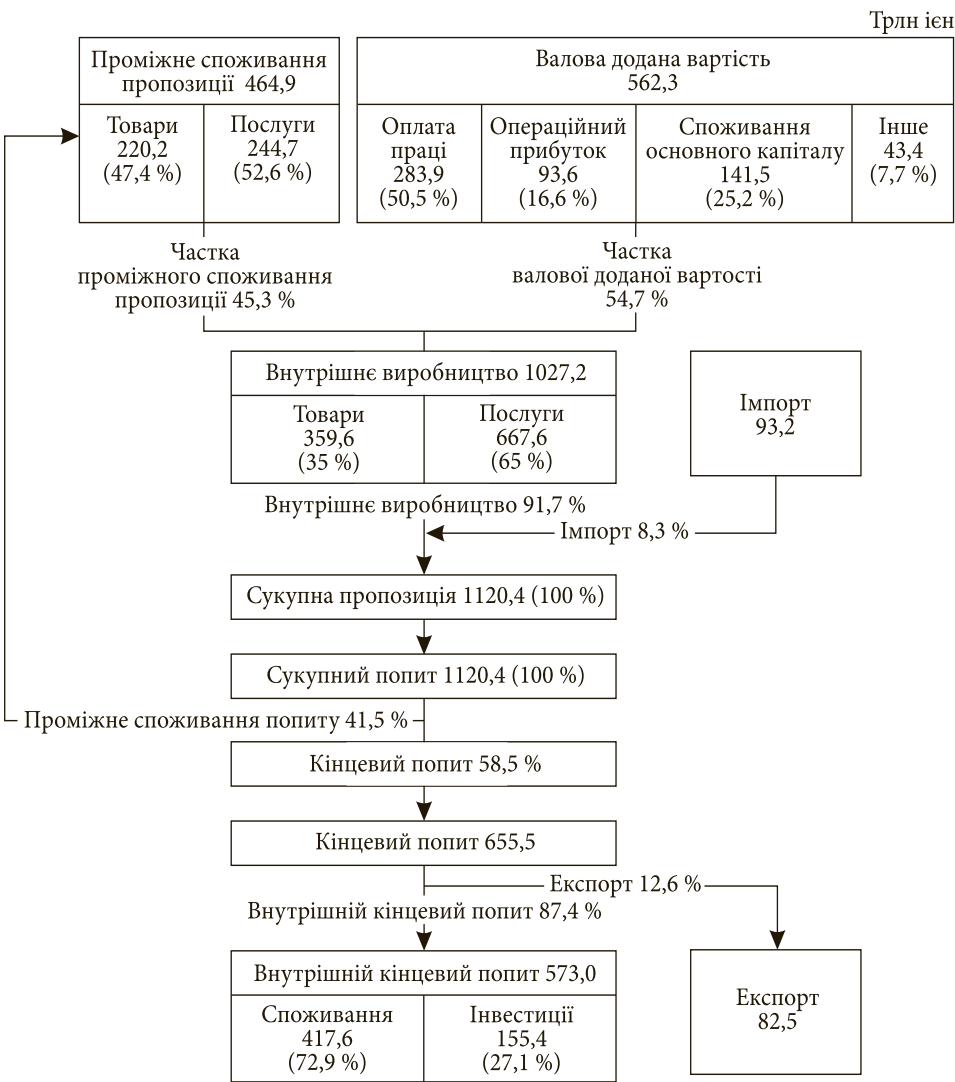
ПРОПОРЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ВІДТВОРЕННЯ ЕКОНОМІКИ ЯПОНІЇ У 2020 р.

Пропорції суспільного відтворення економіки Японії у 2020 р. подано в рамках схеми економічного крутообігу (рисунок). Для порівняння: пропорції суспільного відтворення економіки Японії у 2015 р. наведено в аналітичному звіті¹⁰ і матеріалах про застосування інструментарію міжгалузевого балансу в Японії (Кулик, 2021); за цією ж схемою наведено пропорції суспільного відтворення економіки України у 2019 р. (Кулик, 2022).

⁸ 1990 Input-Output Tables for Japan. Management and Coordination Agency, March 1995. URL: https://www.soumu.go.jp/main_content/000449911.pdf

⁹ Input-Output Tables for Japan. 2020 Input-Output Tables. *e-Stat, Portal Site of Official Statistics of Japan*. URL: <https://www.e-stat.go.jp/en/stat-search/files?page=1&layout=datalist&toukei=00200603&tstat=000001218140&cycle=0&class1val=0> (дата звернення: 17.09.2024).

¹⁰ 2015 Input-Output Tables for Japan. Ministry of Internal Affairs and Communications Japan, February 2021. URL: https://www.soumu.go.jp/main_content/000732915.pdf

Кругообіг економіки Японії, що впливає з таблиці «витрати-випуск» за 2020 р.

П р и м і т к и: до групи «Товари» віднесено продукцію первинного і вторинного секторів, до групи «Послуги» — продукцію, відповідно, третинного сектору (див. табл. 1. Первинний сектор — група продукції (1)—(5), вторинний сектор — група продукції (6)—(65), третинний сектор — група продукції (66)—(108)); агреговані дані груп «Товари» і «Послуги» можуть дещо відрізнятися від офіційних даних, що зумовлено особливостями агрегування, а саме віднесенням деяких продуктів до груп «Товари» чи «Послуги». Наприклад, продукт «(107) Office supplies» при агрегуванні відноситься до групи «Товари».

Джерело: побудовано автором за: Input-Output Tables for Japan. 2020 Input-Output Tables. *e-Stat, Portal Site of Official Statistics of Japan*. URL: <https://www.e-stat.go.jp/en/stat-search/files?page=1&layout=datalist&toukei=00200603&tstat=000001218140&cycle=0&tclass1val=0> (дата звернення: 17.09.2024), згідно з формою звіту: 2015 Input-Output Tables for Japan, February 2021. Ministry of Internal Affairs and Communications Japan. С. 5. URL: https://www.soumu.go.jp/main_content/000732915.pdf

ПРОПОРЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ВІДТВОРЕННЯ І МОДЕЛЬ «ВИТРАТИ-ВИПУСК»

До наведеної схеми (див. рис.) розглянемо модель Леонтьєва (Leontief, 1986):

$$X = AX + Y, X \geq 0, \quad (1)$$

де X — вектор випуску, A — технологічна матриця, AX — вектор проміжного споживання, Y — кінцевий продукт (внутрішній валовий продукт).

Співвідношення проміжного споживання і кінцевого валового продукту (ВВП) (див. рис.) є досить сталою величиною, що зумовлена стабільними міжгалузевими зв'язками, технологічною спроможністю економіки, постійною здатністю до оновлення виробничих технологій тощо. Якщо розглядати економіку як одну-єдину галузь, тоді маємо (трлн ієн):

$$x = ax + y \Rightarrow 1027,2 = 0,453 \times 1027,2 + 562,3, \quad (2)$$

де x — скалярний випуск, a — коефіцієнт, що характеризує витратність виробничої технології (коефіцієнт Брауера-Солоу для одногалузевої моделі), ax — проміжне споживання, y — скалярний кінцевий продукт (внутрішній валовий продукт). Усі розглянуті в моделі показники (x , a , ax , y) знаходимо в схемі економічного кругообігу (див. рис.).

Якщо розглядати економіку в рамках трисекторної моделі Леонтьєва (табл. 2), тоді маємо (100 млн ієн):

$$X = AX + Y \Rightarrow \begin{pmatrix} 123659 \\ 3472602 \\ 6676137 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0,1296145044 & 0,0224871724 & 0,0013292117 \\ 0,2235583338 & 0,4231075141 & 0,0837334524 \\ 0,1811999126 & 0,1696626909 & 0,2814253212 \end{pmatrix} \times \begin{pmatrix} 123659 \\ 3472602 \\ 6676137 \end{pmatrix} + \begin{pmatrix} 20668 \\ 1416657 \\ 4185725 \end{pmatrix}. \quad (3)$$

Чисельне значення галузевих макроекономічних показників (векторів X , Y) знаходимо в схемі кругообігу (див. рис.) і в трисекторній моделі «витрати-випуск» (табл. 2).

У трисекторній ТВВ економіки Японії за 2020 р. (див. табл. 2) у галузевому розрізі подано внутрішнє виробництво (випуск), внутрішній кінцевий попит, експорт, імпорт, інвестиції тощо. Ці показники також співвідносяться зі схемою економічного кругообігу (див. рис.).

Модель «витрати-випуск» дістала свою назву від того, яким чином кінцеві споживчі витрати (їх зміна) Y впливають на випуск (зміну випуску) X .

Для одногалузевої моделі «витрати-випуск» маємо (трлн ієн):

$$x = (1 - a)^{-1} y \Rightarrow 1027,2 = 0,547^{-1} \times 562,3 \Rightarrow 1027,2 = 1,8281 \times 562,3. \quad (4)$$

Таблиця 1. Укрупнені продукти в рамках 108-продуктової класифікації еконо

108 укрупнених продуктів (2020 р.)	Коефіцієнти			
	доданої вартості	імпорту	впливу	відклику
(1) Рослинництво	0,533	0,245	0,991	0,993
(2) Тваринництво	0,288	0,016	1,264	0,793
(3) Сільськогосподарські послуги	0,610	0,000	0,932	0,631
(4) Лісове господарство	0,576	0,119	0,921	0,788
(5) Рибальство	0,545	0,127	0,959	0,622
(6) Видобуток вугілля, нафта і природ- ний газ	0,575	0,988	0,943	0,582
(7) Інша добувна промисловість	0,560	0,884	1,026	0,661
(8) Продукти харчування	0,308	0,154	1,205	1,245
(9) Напої	0,495	0,081	1,018	0,645
(10) Корми та органічні добрива	0,260	0,108	1,206	0,869
(11) Тютюн	0,839	0,522	0,673	0,562
(12) Текстильна продукція	0,442	0,358	0,984	0,780
(13) Одяг та інші готові текстильні ви- роби	0,426	0,710	0,974	0,611
(14) Пиломатеріали та вироби з дерева	0,446	0,294	1,007	0,884
(15) Меблі та світильники	0,421	0,301	1,052	0,668
(16) Целюлозно-паперові вироби, кар- тон, покритий і глазурований папір	0,254	0,077	1,286	1,637
(17) Паперові вироби	0,451	0,048	1,110	1,065
(18) Друк, виготовлення пластин та книг	0,606	0,020	0,928	0,937
(19) Хімічне добриво	0,373	0,223	1,008	0,700
(20) Промислові неорганічні хімічні речовини	0,452	0,267	0,966	0,936
(21) Нафтохімічні продукти	0,129	0,013	1,131	1,193
(22) Органічні хімічні продукти (крім нафтохімічних основних продуктів або синтетичних смол)	0,279	0,371	1,181	1,353
(23) Синтетичні смоли	0,293	0,351	1,168	0,766
(24) Синтетичні волокна	0,406	0,241	1,023	0,671
(25) Медикаменти	0,416	0,282	1,060	0,750
(26) Кінцеві хімічні продукти (крім ме- дикаментів)	0,366	0,204	1,090	1,118
(27) Нафтопереробні вироби	0,414	0,174	0,625	2,291
(28) Вугільні вироби	0,289	0,015	0,740	0,845
(29) Пластикові вироби	0,413	0,110	1,058	1,772
(30) Гумові вироби	0,531	0,267	0,930	0,809
(31) Вичинка шкіри, шкіряні вироби та хутро	0,426	0,771	0,944	0,579
(32) Скло та скляні вироби	0,494	0,194	0,932	0,675
(33) Цемент та цементні вироби	0,499	0,005	0,962	0,728

міки Японії у 2020 р.

Класифікація галузей	Структура, %			
	випуску	ВВП	інвестицій	експорту
↓	0,592	0,577	0,037	0,052
→	0,364	0,192	0,161	0,006
↑	0,043	0,048		
↓	0,073	0,077	0,093	0,018
↓	0,132	0,131	0,009	0,047
↓	0,013	0,014	-0,026	0,000
→	0,036	0,037	0,018	0,021
↑	2,833	1,594	-0,069	0,643
→	0,569	0,514	0,001	0,150
→	0,146	0,069	-0,001	0,014
↓	0,158	0,242	-0,015	0,030
↓	0,104	0,084	0,010	0,460
↓	0,180	0,140	0,113	0,145
→	0,230	0,187	-0,007	0,025
→	0,169	0,130	0,160	0,068
↑	0,371	0,172	-0,047	0,265
↑	0,343	0,283	-0,015	0,150
↓	0,398	0,441	-0,009	0,026
→	0,031	0,021	-0,001	0,012
↓	0,213	0,176	-0,012	0,747
↑	0,201	0,047	0,008	0,319
↑	0,444	0,227	-0,036	1,700
→	0,201	0,108	-0,025	1,148
→	0,036	0,027	-0,002	0,153
→	0,960	0,730	0,120	0,839
↑	0,695	0,465	-0,010	2,669
←	1,140	0,862	0,012	0,917
↓	0,150	0,079	-0,004	0,083
↑	1,072	0,808	-0,052	1,854
↓	0,261	0,253	-0,035	0,736
↓	0,026	0,020	-0,037	0,024
↓	0,118	0,106	-0,011	0,316
↓	0,273	0,249	-0,001	0,043

108 укрупнених продуктів (2020 р.)	Коефіцієнти			
	доданої вартості	імпорту	впливу	відклику
(34) Кераміка, порцеляна і земляне виробництво	0,500	0,205	0,922	0,609
(35) Різні керамічні, кам'яні та глиняні вироби,	0,507	0,130	0,953	0,791
(36) Чавунна і сира сталь	0,244	0,033	1,154	2,232
(37) Вироби зі сталі	0,238	0,053	1,407	2,022
(38) Вироби сталеві литі (чавунні)	0,428	0,015	1,108	0,717
(39) Різні залізні та сталеві вироби	0,410	0,075	1,272	0,860
(40) Немагнітні метали	0,178	0,563	0,861	0,989
(41) Немагнітні металеві вироби	0,232	0,283	0,964	0,992
(42) Виготовлені будівельні та архітектурні металеві вироби	0,480	0,066	1,087	0,773
(43) Різні металеві вироби	0,518	0,107	1,026	1,302
(44) Техніка загального призначення	0,463	0,164	1,044	0,896
(45) Виробнича техніка	0,485	0,170	1,011	0,809
(46) Бізнес-орієнтована техніка	0,416	0,376	0,994	0,654
(47) Електронні пристрої	0,406	0,620	0,990	0,854
(48) Різні електронні компоненти	0,333	0,163	1,090	1,422
(49) Електроприлади та деталі	0,354	0,195	1,092	0,879
(50) Побутові електроприлади	0,354	0,282	1,054	0,597
(51) Прикладне електронне обладнання та електровимірювальні прилади	0,364	0,629	0,980	0,569
(52) Різна електротехніка	0,389	0,411	1,008	0,637
(53) Устаткування для зв'язку, транслявання відео та аудіо	0,352	0,608	1,033	0,570
(54) Електронне обчислювальне обладнання та аксесуари електронного обчислювального обладнання	0,303	0,720	1,019	0,562
(55) Легкові автомобілі	0,149	0,151	1,518	0,553
(56) Різні автомобілі	0,214	0,072	1,474	0,583
(57) Автозапчастини та аксесуари	0,260	0,054	1,337	2,120
(58) Кораблі та ремонт суден	0,301	0,080	1,255	0,686
(59) Різне транспортне обладнання та ремонт транспортного обладнання	0,345	0,298	1,107	0,873
(60) Інше виробництво продукції	0,434	0,362	1,032	0,721
(61) Повторне використання та утилізація	0,177	0,000	1,163	0,808
(62) Будівництво будівель	0,473	0,000	1,011	0,553
(63) Ремонтне будівництво	0,480	0,000	1,019	1,121
(64) Громадське будівництво	0,499	0,000	0,986	0,553
(65) Різна цивільна інженерія та будівництво	0,528	0,000	0,968	0,553

Продовження таблиці 1

Класифікація галузей	Структура, %			
	випуску	ВВП	інвестицій	експорту
↓	0,058	0,053	-0,004	0,160
↓	0,191	0,177	-0,012	0,432
↑	0,660	0,294	-0,173	0,407
↑	1,038	0,451	-0,158	2,611
→	0,153	0,120	-0,011	0,020
→	0,197	0,148	-0,013	0,024
↓	0,350	0,114	-0,159	2,025
↓	0,449	0,191	0,107	1,275
→	0,457	0,401	-0,003	0,033
↑	0,716	0,678	0,199	0,860
→	1,012	0,857	3,155	3,405
→	1,610	1,427	5,531	7,704
↓	0,556	0,422	2,286	2,578
↓	0,523	0,388	0,049	4,502
↓	0,741	0,451	0,020	3,047
→	0,793	0,512	1,723	3,207
→	0,265	0,171	0,320	0,289
↓	0,216	0,144	0,841	1,959
→	0,245	0,174	0,478	1,190
→	0,298	0,192	1,956	0,606
→	0,168	0,093	2,201	0,639
→	1,407	0,382	1,726	9,415
→	0,354	0,138	1,456	1,224
↑	2,213	1,052	-0,025	4,459
→	0,226	0,124	0,341	1,560
→	0,404	0,255	1,433	1,000
→	0,341	0,270	0,769	0,585
→	0,089	0,029		
→	2,997	2,590	19,814	
↑	1,511	1,324	6,568	
↓	1,286	1,173	8,506	
↓	0,912	0,880	6,030	

108 укрупнених продуктів (2020 р.)	Коефіцієнти			
	доданої вартості	імпорту	впливу	відклику
(66) Постачання електроенергії	0,468	0,000	0,862	2,850
(67) Постачання газу та тепла	0,258	0,000	0,830	0,805
(68) Водопостачання	0,477	0,000	1,014	0,829
(69) Послуги поводження з відходами	0,650	0,000	0,850	0,939
(70) Торгівля	0,704	0,001	0,819	3,952
(71) Фінанси та страхування	0,634	0,066	0,866	2,146
(72) Агентства нерухомості та послуги оренди житла	0,721	0,000	0,787	1,873
(73) Оренда будинку	0,644	0,000	0,847	0,553
(74) Оренда будинку (оренда житла)	0,891	0,000	0,644	0,553
(75) залізничний транспорт	0,654	0,002	0,844	0,720
(76) Автомобільний транспорт (крім власного)	0,780	0,001	0,731	2,156
(77) Власний транспорт	0,000	0,000	1,380	1,596
(78) Водний транспорт	0,310	0,454	1,005	0,917
(79) Авіаційний транспорт	0,236	0,150	1,152	0,634
(80) Експедиторська служба	0,682	0,000	0,814	0,631
(81) Послуги з обслуговування складів	0,601	0,000	0,884	0,918
(82) Послуги, що стосуються транспорту	0,598	0,021	0,895	1,237
(83) Послуги поштового зв'язку та доставки пошти	0,782	0,001	0,733	0,660
(84) Зв'язок	0,452	0,007	1,075	1,213
(85) Мовлення	0,459	0,000	1,054	0,941
(86) Інформаційні послуги	0,637	0,111	0,865	1,248
(87) Інтернет-сервіси	0,409	0,008	1,076	1,237
(88) Інформація про зображення, звукова інформація та виробництво цифрової інформації	0,519	0,038	0,994	1,198
(89) Державне управління	0,710	0,000	0,798	0,645
(90) Освіта	0,796	0,001	0,734	0,619
(91) Дослідження	0,559	0,094	0,927	0,553
(92) Медичні послуги	0,526	0,000	0,932	0,559
(93) Охорона здоров'я та гігієна	0,573	0,000	0,906	0,600
(94) Соціальне страхування та соціальне забезпечення	0,702	0,000	0,808	0,553
(95) Догляд за дітьми	0,774	0,000	0,757	0,553
(96) Членство на основі асоціацій	0,617	0,021	0,865	0,682
(97) Послуги з оренди та лізингу товарів	0,566	0,011	0,950	1,363
(98) Рекламні послуги	0,169	0,185	1,386	1,228
(99) Послуги з технічного обслуговування та ремонту автомобілів	0,348	0,000	1,147	1,984

Продовження таблиці 1

Класифікація галузей	Структура, %			
	випуску	ВВП	інвестицій	експорту
←	1,948	1,666		0,051
↓	0,316	0,149		0,001
→	0,441	0,384		0,018
↓	0,583	0,692		0,010
←	9,026	11,605	5,577	8,268
←	3,537	4,097		2,375
←	2,278	2,998	3,434	0,004
↓	1,454	1,710		0,041
↓	5,083	8,273		
↓	0,470	0,562	0,001	0,102
←	1,556	2,218	0,507	1,342
↑	0,959			
→	0,532	0,301	0,026	4,281
→	0,162	0,070	0,000	0,598
↓	0,079	0,098	0,028	0,088
↓	0,296	0,326	0,069	0,254
←	0,644	0,703		0,319
↓	0,149	0,213		0,004
↑	1,748	1,442		0,115
→	0,428	0,359	0,113	
←	2,655	3,090	10,945	1,294
↑	0,820	0,612		0,055
←	0,674	0,639	0,350	0,226
↓	4,150	5,382		
↓	2,502	3,637		0,029
↓	1,964	2,006	12,055	0,947
↓	4,609	4,430		0,001
↓	0,194	0,203		
↓	1,156	1,482		
↓	1,129	1,596		
↓	0,465	0,524		0,023
←	0,864	0,893		1,553
↑	0,800	0,247		0,956
↑	1,269	0,807		0,003

108 укрупнених продуктів (2020 р.)	Коефіцієнти			
	доданої вартості	імпорту	впливу	відклику
(100) Різні бізнес-послуги	0,725	0,042	0,782	4,636
(101) Готельні послуги	0,416	0,052	1,081	0,553
(102) Послуги харчування та вживання напоїв	0,414	0,007	1,084	0,589
(103) Пральні, косметичні та банні послуги	0,653	0,000	0,855	0,611
(104) Послуги з розваг і відпочинку	0,677	0,012	0,838	0,697
(105) Ветеринарні послуги	0,694	0,000	0,802	0,560
(106) Інші приватні послуги	0,740	0,008	0,784	0,600
(107) Офісне устаткування	0,000	0,000	1,461	0,685
(108) Галузі, що не класифіковані	0,650	0,270	0,850	0,908

П р и м і т к и: ↑ — ключова галузь, → — галузі з прямим впливом, ← — галузі
Джерело: побудовано автором за: Input-Output Tables for Japan. 2020 Input-Output en/stat-search/files?page=1&layout=datalist&toukei=00200603&tstat=000001218140

Для трисекторної моделі «витрати-випуск» маємо (100 млн ієн):

$$X = (I - A)^{-1} Y \Rightarrow X = B1 \times Y \Rightarrow \quad (5)$$
$$\Rightarrow \begin{pmatrix} 123659 \\ 3472602 \\ 6676137 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1,1627410462 & 0,0475868210 & 0,0076959822 \\ 0,5106445222 & 1,8158372668 & 0,2125389088 \\ 0,4137717465 & 0,4407371624 & 1,4437670366 \end{pmatrix} \times \begin{pmatrix} 20668 \\ 1416657 \\ 4185725 \end{pmatrix}.$$

де $(I - A)^{-1}$ — матриця Леонтьєва виду $B1$.

У рівняннях (2) і (4) використовуємо важливі коефіцієнти a і $1 - a$ (відповідно, 0,453 і 0,547), які присутні в схемі кругообігу (див. рис.) і характеризують, відповідно, витратність (коефіцієнт Брауера–Солоу) і коефіцієнт доданої вартості для одногалузевої моделі «витрати-випуск» економіки Японії (2020 р.). Дані коефіцієнти розраховуються для трисекторної моделі «витрати-випуск» (табл. 3) і 108-галузевої моделі (табл. 1). Наведені коефіцієнти відзначаються сталістю, отже, належать до спектральних якісних характеристик економіки.

Таким чином, на рівні всієї економіки й окремих галузей розраховуються показники витратності й обернені до них показники ефективності: 1) відношення проміжного споживання до випуску в галузевому розрізі (AX/X) і в цілому для економіки (ax/x); 2) відношення кінцевого продукту до випуску в галузевому розрізі (Y/X) і в цілому (y/x). Ці показники можуть бути обчислені на основі трисекторних моделей «витрати-випуск» для різних економічних систем, наприклад економік Японії, Великої Британії, Німеччини, Польщі тощо. Також на основі трисекторної моделі «витрати-випуск» можна проводити моделювання прямих і обернених зв'язків у економіці.

Закінчення таблиці 1

Класифікація галузей	Структура, %			
	випуску	ВВП	інвестицій	експорту
←	5,300	7,017	1,477	2,009
→	0,315	0,239		0,397
→	1,625	1,229		0,313
↓	0,424	0,506		0,000
↓	0,825	1,021	0,139	0,144
↓	0,052	0,066		
↓	0,612	0,828		0,065
→	0,144			
↓	0,753	0,894		5,218

з оберненим впливом, ↓ — галузі зі слабким впливом.

Tables. *e-Stat, Portal Site of Official Statistics of Japan*. URL: <https://www.e-stat.go.jp/&cycle=0&class1val=0> (дата звернення: 17.09.2024).

Наведені взаємозв'язки між макроекономічними агрегатами економіки Японії (див. рис.) деталізуються через відповідну трисекторну модель (див. табл. 2).

АГРЕГОВАНА ТРИСЕКТОРНА ТАБЛИЦЯ «ВИТРАТИ-ВИПУСК» ЕКОНОМІКИ ЯПОНІЇ ЗА 2020 Р.

Агреговану трисекторну таблицю «витрати-випуск» економіки Японії за 2020 р. (див. табл. 2) побудовано шляхом агрегування даних 108-галузевої моделі «витрати-випуск» економіки Японії за 2020 р.¹¹ Застосовано таку схему агрегування (див. укрупнені продукти табл. 1 і агреговану трисекторну модель «витрати-випуск» табл. 2):

- 1) первинний сектор (агросектор) — продукти (1)—(5);
- 2) вторинний сектор (промисловість) — продукти (6)—(65);
- 3) третинний сектор (сфера послуг) — продукти (66)—(108);
- 4) агреговані деякі суміжні показники, які в 108-галузевій моделі характеризували соціальний аспект амортизації у процесах виробництва та інвестування в процесах суспільного споживання¹²:

а) об'єднані рядки III квадранта МГБ «Споживання основного капіталу» і «Споживання основного капіталу (соціальний постійний капітал)»;

¹¹ Input-Output Tables for Japan. 2020 Input-Output Tables. *e-Stat, Portal Site of Official Statistics of Japan*. URL: <https://www.e-stat.go.jp/en/stat-search/files?page=1&layout=datalist&toukei=00200603&tstat=000001218140&cycle=0&class1val=0> (дата звернення: 17.09.2024).

¹² Там само.

Таблиця 2. Таблиця «витрати-випуск» Японії (присекторна ТВВ, три укрупнені види економічної діяльності) у цінах виробників (у основних цінах) у 2020 р., 100 млн ієн

Елементи пропозиції	Елементи попиту												
	сектори			споживчі витрати поза домогосподарствами (стовпчик)	кінцеві споживчі витрати (приватні)	кінцеві споживчі витрати (колективні)	валове нагромадження основного капіталу	зміни запасів	експорт	кінцевий попит, усього	попит, усього	імпорт	внутрішнє виробництво (валовий випуск)
	первинний	вторинний	третинний										
Первинний сектор	16028	78089	8874	646	37524		2631	2022	1012	43837	146828	-23171	123659
Вторинний сектор	27645	1469284	559016	16218	570550	62	1023131	-13645	567196	2163512	4219478	-746877	3472602
Третинний сектор	22407	589171	1878834	76425	2334933	1140343	537464	1945	256522	4347634	6838076	-161942	6676137
Проміжне споживання, усього	66082	2136544	2446724	93289	2943007	1140405	1563226	-9678	824730	6554983	11204382	-931990	10272398
Споживчі витрати поза домашніми господарствами (рядок)	677	30647	61965										
Оплата праці	20646	701409	2116743										
Операційний прибуток	20671	176461	738832										
Амортизація основного капіталу	19587	329045	1065960										
Непрямі податки (за винятком митних зборів і податків на імпортні товари)	3239	102539	265820										
Поточні субсидії	-7244	-4070	-19925										
Валова додана вартість за галузями, усього	57577	1336021	4229393										
Внутрішнє виробництво (валовий випуск)	123659	3472602	6676137										

Джерело: складено автором за: Input-Output Tables for Japan. 2020 Input-Output Tables. e-Stat, Portal Site of Official Statistics of Japan. URL: <https://www.e-stat.go.jp/en/stat-search/files?page=1&layout=data-list&toukei=00200603&tstat=000001218140&cycle=0&class1val=0> (дата звернення: 17.09.2024).

Примітка: за деякими сумарними показниками є незначне відхилення, що зумовлено округленням даних при агрегуванні.

Джерело: складено автором за: Input-Output Tables for Japan. 2020 Input-Output Tables. *e-Stat, Portal Site of Official Statistics of Japan*. URL: <https://www.e-stat.go.jp/en/stat-search/files?page=1&layout=data-list&toukei=00200603&tstat=000001218140&cycle=0&tdclass1val=0> (дата звернення: 17.09.2024).

Примітка: за деякими сумарними показниками є незначне відхилення, що зумовлено округленням даних при агрегуванні.

б) об'єднані стовпчики II квадранта МГБ «Споживчі витрати уряду» і «Споживчі витрати уряду (на відновлення соціального капіталу)»;

в) об'єднані стовпчики II квадранта МГБ «Валове нагромадження основного капіталу (публічний сектор)» і «Валове нагромадження основного капіталу (приватний сектор)»;

5) структурно 108-продуктова і агрегована трисекторна таблиці «витрати-випуск» економіки Японії приведені до певної структури (Kubonі-wa, 1984);

6) відмінність 107- і 108-галузевих класифікацій за, відповідно, 2015 і 2020 рр. полягає в тому, що в класифікаційних стандартах 2020 р. з'явився виділений окремо укрупнений продукт «(105) Ветеринарні послуги».

Наведемо важливі пояснення (див. табл. 2), що впливають із структури моделі:

- випуск *X* (або внутрішнє виробництво) представлений з боку попиту (крайній правий стовпчик) і пропозиції (крайній нижній рядок) у галузевому розрізі й наведено його сумарне значення;

- проміжне споживання *AX* представлено з боку попиту (споживачів) і пропозиції (виробників) у галузевому розрізі й наведено його сумарне значення;

- кінцевий продукт *Y* представлений кінцевими витратами споживачів (II квадрант) і створеною доданою вартістю виробників (III квадрант), факторними доходами виробництва (оплата праці, валовий прибуток, споживання основного капіталу та ін.); у моделі Леонтьєва кінцевий продукт *Y* представлений саме кінцевими витратами споживачів;

- усі наведені елементи узагальнено можуть бути описані в системі кругообігу рахунками товарів і послуг, виробництва, утворення доходу, зовнішнім рахунком товарів і послуг, які самі по собі вже становлять цілісну замкнену систему.

Відзначимо також, що аналогічні за структурою таблиці «витрати-випуск»:

- представляють економіку Японії (2015 р.) у розрізі трьох і 13 галузей (Кулик, 2021);

- представляють економіку України (2019 р.) у розрізі трьох і 13 галузей (Кулик, 2022);

- уможливають ідентифікацію і дослідження ВВП за трьома методами, ураховуючи галузевий аспект (Кулик, 2021; 2022), порівняння економічних систем на основі агрегованих трисекторних ТВВ економік Японії і України (Кулик, 2020) та ін.

Раніше нами (Кулик, 2020) наведено схему агрегування укрупнених продуктів економіки Японії (2015 р.) за схемою «107-13-3» згідно з класифікаційними вимогами¹³; агрегування також може бути проведене й за іншими схемами, наприклад, «107-37-3» галузей або «107-37-13-3» галузей.

¹³ 2015 Input-Output Tables. *e-Stat, Portal Site of Official Statistics of Japan*. URL: <https://www.e-stat.go.jp/en/stat-search/files?page=1&layout=datalist&toukei=00200603&stat=000001130583&cycle=0&year=20150&month=0&class1val=0> (дата звернення: 17.09.2024).

Отже, застосування агрегованих трисекторних моделей «витрати-випуск» дозволяє використовувати дану інформацію для потреб початкової оцінки стану економіки, якісного оцінювання галузей і економіки в цілому (коефіцієнти доданої вартості, коефіцієнти Брауера–Солоу), моделювання міжгалузевих зв'язків, навчальних цілей (агрегування даних, прогноз за схемою «витрати-випуск», структурний аналіз економіки та ін.) тощо.

РЕЗУЛЬТАТИ АНАЛІЗУ І МОДЕЛЮВАННЯ НА ОСНОВІ ТРИСЕКТОРНОЇ МОДЕЛІ

Вибрані показники ефективності функціонування міжгалузевої економіки в рамках трисекторної моделі «витрати-випуск» економіки Японії у 2020 р. наведено в табл. 3. Вектор коефіцієнтів доданої вартості (Kva) характеризує ефективність галузевих виробничих процесів і визначається як

$$Kva = Y' / X, \quad (6)$$

де X , Y' — вектори, відповідно, випуску і кінцевого виробленого продукту (доданої вартості).

Вектор коефіцієнтів Брауера–Солоу (Kbs) характеризує витратність галузей економіки в процесі виробництва і визначається як

$$Kbs = (X - Y') / X. \quad (7)$$

Вектор коефіцієнтів імпорту (Ki) характеризує залежність економіки від імпорту в розрізі секторів і визначається як

$$Ki = Im / (X - Ex), \quad (8)$$

де Im , Ex , X — вектори, відповідно, імпорту, експорту і випуску.

Коефіцієнти впливу (FL — forward linkage) і відклику (BL — backward linkage) визначають значимість галузей відносно попиту галузі:

$$FL_i = \frac{1}{n} \sum_j b_{ij} / \frac{1}{n^2} \sum_{ij} b_{ij}, \quad i = \overline{1, 3}; \quad (9)$$

$$BL_j = \frac{1}{n} \sum_i b_{ij} / \frac{1}{n^2} \sum_{ij} b_{ij}, \quad j = \overline{1, 3}, \quad (10)$$

де b_{ij} — елементи матриці Леонтьєва виду $B1 = (I - A)^{-1}$, A — технологічна матриця.

О. Ястремський (2018; 2020) обґрунтовує і застосовує галузеві класифікаційні показники витратності й ефективності щодо 42-галузевої моделі «витрати-випуск» економіки України (2016 і 2017 рр.). Показники впливу і відгуку складають основу для поділу галузей на ключові ($FL > 1$, $BL > 1$), з прямим впливом ($FL > 1$, $BL < 1$), з оберненим впливом ($FL < 1$, $BL > 1$), зі слабким впливом ($FL < 1$, $BL < 1$). У табл. 3 наведено класифікацію секторів трисекторної моделі «витрати-випуск» економіки Японії (2020 р.) за вказаними ознаками, а в табл. 1 — відповідно, класифікацію для 108-галузевої моделі «витрати-випуск».

Таблиця 3. Якісні показники функціонування економіки Японії у 2020 р.

Сектори	Коефіцієнти					Класифікація галузей	Структура, %			
	доданої вартості	Брауера-Солоу	імпорту	впливу	відклику		випуску	ВВП	інвестицій	експорту
Первинний	0,4656	0,5344	0,1589	0,603448	1,034045	←	1,2	1,0	0,3	0,1
Вторинний	0,3847	0,6153	0,2045	1,257912	1,141555	↑	33,8	23,8	65,0	68,8
Третинний	0,6335	0,3665	0,0246	1,13864	0,8244	→	65,0	75,2	34,7	31,1

Примітки: ← — ключова галузь, ↑ — галузі з прямим впливом, → — галузі з оберненим впливом.
Джерело: складено автором на основі даних табл. 2.

Для розвинутих економік характерною є належність вторинного сектору (промисловості) до ключового сектору (галузі). Вторинний сектор економіки Японії є ключовим сектором (див. табл. 3), який забезпечує 68,8 % експорту і виступає сферою для інвестування — майже 2/3 інвестицій припадають на вторинний сектор. Ці фактори вказують на значимість і важливість промисловості для економічного розвитку.

Аналізуючи структури випуску і ВВП у рамках трисекторної моделі «витрати-випуск» економіки Японії, зазначимо таке (див. табл. 3):

- 1/3 випуску припадає на вторинний сектор (промисловість), і дещо менше 2/3 випуску сформовано в третинному секторі (сфера послуг);
- 3/4 ВВП формуються в третинному секторі (сфера послуг), і дещо менше 1/4 ВВП — у вторинному секторі (промисловість);

- частка первинного сектору в структурі випуску і структурі ВВП коливається близько 1 % відносно випуску і ВВП.

Така ситуація в довгостроковій перспективі формує тренди зростання саме частки третинного сектору в структурі економіки.

РЕЗУЛЬТАТИ АНАЛІЗУ І МОДЕЛЮВАННЯ НА ОСНОВІ 108-ГАЛУЗЕВОЇ МОДЕЛІ

Аналогічні результати галузевого аналізу і моделювання наведено і для 108-галузевої (за укрупненими продуктами) моделі «витрати-випуск» економіки Японії (2020 р.). Для трисекторної моделі «витрати-випуск» відсутні галузі, що залишилися б не агрегованими після агрегування 108-галузевої моделі. Тому всі вхідні параметри (матриці A , $B1 = (1 - A)^{-1}$ та ін.) великої моделі мають цілком змінені параметри по-

рівняно з меншою, трисекторною, моделлю. Порівняння моделей можливе лише через структурні показники (випуск, ВВП, інвестиції, експорт), які також підтверджують правильність обчислень.

У галузевій структурі економіки (див. табл. 1) найбільша питома вага у «Торгівлі» (випуск становить понад 9 % від загального випуску, ВВП — 11,6 % від загального ВВП), також на неї припадає значна частка експорту та інвестицій (8,3 і 5,6 %). Зазначимо, у Японії велика увага приділяється зовнішній торгівлі, яка координується Міністерством економіки і торгівлі.

Вагомі обсяги випуску і ВВП також притаманні послугам з оренди нерухомості ((72) «Агентства нерухомості та послуги оренди житла», (73) «Оренда будинку», (74) «Оренда будинку (оренда житла)» — у цілому, відповідно, 8,8 % і 13 % загальних показників випуску і ВВП; (89) «Різні бізнес-послуги» — відповідно, 5,3 і 7 %; (89) «Державне управління» — 4,1 і 5,4 %; (92) «Медичні послуги» — 4,6 і 4,3 %; (71) «Фінанси та страхування» — 3,5 і 4,1 % тощо).

Понад 40 % усіх інвестицій припадає на сферу будівництва ((62) «Будівництво будівель», (63) «Ремонтне будівництво», (64) «Громадське будівництво», (65) «Різна цивільна інженерія та будівництво»). Значними експортними статтями є: (55) «Легкові автомобілі» — 9,4 % від усього обсягу експорту, (45) «Виробнича техніка» — 7,7 %, (47) «Електронні пристрої», (57) «Автозапчастини та аксесуари» — по 4,5 %, (78) «Водний транспорт» — 4,2 %, (108) «Галузі, що не класифікуються» — 5,2 % та ін.

Коефіцієнти доданої вартості трисекторної моделі «витрати-випуск» (див. табл. 3) слугують основою для подальших досліджень. Серед укрупнених продуктів третинного сектору найбільш дохідними є: (74) «Оренда будинку (оренда житла)» — 0,891 та інші послуги, пов'язані з орендою, (90) «Освіта» — 0,796, (95) «Догляд за дітьми» — 0,774, (83) «Послуги поштового зв'язку та доставки пошти» — 0,782, (76) «Автомобільний транспорт» — 0,780, (100) «Різні бізнес-послуги» — 0,725 тощо. Особливо слід виокремити укрупнений продукт (11) «Тютюн» вторинного сектору, де коефіцієнт доданої вартості становить 0,839, що зумовлено значною (близько 65 % !) часткою непрямих податків у структурі його випуску. Цей випадок вказує також на необхідність глибших досліджень за умови виявлення суттєвих відхилень від середніх значень.

Економіка Японії найбільш критично залежить від таких продуктів імпорту: (6) «Видобуток вугілля, нафта і природний газ», для якого коефіцієнт імпорту становить 0,988, (7) «Інша добувна промисловість» — 0,884, (31) «Вичинка шкіри, шкіряні вироби та хутро» — 0,771, (54) «Електронне обчислювальне обладнання та аксесуари електронного обчислювального обладнання» — 0,72, (13) «Одяг та інші готові текстильні вироби» — 0,71 тощо.

Класифікацію галузей — укрупнених продуктів 108-галузевої моделі «витрати-випуск» — наведено в табл. 1. Серед них до ключових належать 18 укрупнених продуктів, 34 з прямим впливом, 11 з оберненим впливом і 45 із слабким впливом. До ключових належать (37) «Вироби зі сталі», (36) «Чавунна

і сира сталь», (57) «Автозапчастини та аксесуари», (99) «Послуги з технічного обслуговування та ремонту автомобілів» та ін. Раніше описано класифікацію галузей економіки Японії у рамках 13-галузевої моделі (Кулик, 2021).

Внесок цього дослідження полягає в такому: базова 108-галузева модель «витрати-випуск» економіки Японії може бути основою для побудови трисекторної моделі «витрати-випуск» і моделі, де економіка розглядається як одна-єдина галузь; агрегування цих даних можна провести відносно швидко. Агреговані дані (як і розширені) формують основу для проведення експрес-аналізу структури економіки, визначення її структурних особливостей, якісних характеристик виробничої системи тощо.

З огляду на це, перспективи подальших досліджень включають застосування алгоритмів міжгалузевого аналізу і моделювання щодо різних економічних систем та їх цифрового аналогу — моделі «витрати-випуск».

1. Дослідження структурних особливостей економіки — структури випуску, ВВП (ВДВ), елементів кінцевих споживчих витрат тощо.

2. Агрегування таблиці «витрати-випуск» економіки Японії (2020 р.) до рівня 37- і 13-галузевої класифікації.

3. Порівняльні дослідження розвитку економіки Японії на основі серії агрегованих ТВВ, зокрема трисекторних ТВВ або 13-галузевих.

4. Аналіз і моделювання міжгалузевих зв'язків на основі агрегованої ТВВ 2020 р. (аналіз структури промисловості, прогнозування за схемою «витрати-випуск» та ін.).

5. Порівняльні дослідження розвитку економік різних країн на основі агрегованих ТВВ, перш за все трисекторних.

6. Дослідження спектральних характеристик технологічної матриці А для різних часових періодів і рівнів агрегування.

7. Прогнозування міжгалузевих зв'язків для агрегованих моделей, з урахуванням властивості лінійності моделі Леонтьєва.

8. Дослідження в контексті моделі «витрати-випуск» соціальних аспектів інвестування й відновлення.

9. Аналіз і моделювання міжгалузевих зв'язків економіки України в подібний спосіб за деталізованою галузевою класифікацією (19-, 42- і 75-галузевою); моделювання процесів повоєнного відновлення економіки України і технологічних змін.

10. Дослідження розвитку економіки Японії на основі серії агрегованих динамічних моделей «витрати-випуск» (магістральні моделі) тощо.

У цілому дані з міжгалузевої статистики Японії є відкритими і доступними для опрацювання. Це уможливорює їх застосування в навчальному процесі, моделюванні міжгалузевої взаємозалежності в економіці, вивченні унікального досвіду Японії у застосуванні методів економіко-математичного моделювання для підвищення ефективності міжгалузевої кооперації економіки тощо.

ВИСНОВКИ

Підготовлено схему суспільного відтворення економіки Японії у 2020 р. й встановлено її інформаційно-логічний зв'язок з трисекторною моделлю «витрати-випуск». Проведено агрегування 108-галузевої моделі «витрати-випуск» економіки Японії (2020 р.) до рівня трисекторної моделі «витрати-випуск». З'ясовано важливі взаємозалежності на основі цієї моделі. Здійснено аналіз і моделювання міжгалузевих зв'язків економіки Японії у 2020 р. в рамках трисекторної і 108-галузевої моделей «витрати-випуск».

Доведено необхідність забезпечення технологічності проведення всього комплексу міжгалузевих досліджень, оскільки це дозволяє здійснювати схожі дослідження для різних часових зрізів, різних ступенів агрегації даних, різних економічних систем. Такий підхід також дає змогу проводити порівняльні дослідження, особливо в частині виокремлення якісних змін, трендів трансформації економічної інфраструктури тощо.

Запропоновано в аналогічний спосіб проводити системний аналіз і моделювання міжгалузевих зв'язків економіки України за деталізованою галузевою класифікацією видів економічної діяльності, що дозволить прогнозувати економічні зміни виходячи з кінцевих споживчих витрат, які визначатимуться процесами повоєнного відновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Kuboniwa, M. (Ed.) (1984). *マイコンによる経済学* / 久保庭真彰編著東京: 青木書店.
- Remond-Tiedrez, I., Rueda-Cantuche, J. (Eds.) (2019). EU inter-country supply, use and input-output tables — Full international and global accounts for research in input-output analysis (FIGARO). URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3888793/10109187/KS-TC-19-002-EN-N.pdf>
- Leontief, W. (1936). Quantitative Input and Output Relations in the Economic System of the United States. *Review of Economics and Statistics*. 18 (3): 105-125. <https://doi.org/10.2307/1927837>
- Leontief, W. (1986). *Input-Output Economics*. Oxford, Oxford University Press. https://doi.org/10.1057/978-1-349-95121-5_1072-1
- Leontief, W. (1977). *Essays in Economics: Theories, facts, and policies*. Oxford, Oxford University Press.
- Stone, R. (1961). *Input-Output and National Accounts*. Paris, OEEC.
- Глушков, В. (1975). Макроэкономические модели и принципы построения ОГАС. М., Статистика. 160 с.
- Глушков, В. (1980). ДИСПЛАН — новая технология планирования. *Управляющие системы и машины*. 6. С. 5—10.
- Архангельский, Ю., Коваленко, И. (1988). *Межотраслевой баланс*. Киев, Высшая школа. 248 с.
- Архангельський, Ю., Коваленко, І. (1998). *Основи моделювання міжгалузевих зв'язків*. Київ, РВУ КІЕМБС.
- Sergienko, I., Mikhalevich, M., Stetsyuk, P. et al. (1998). Interindustry model of planned technological-structural changes. *Cybernetics and Systems Analysis*. Vol. 34. P. 319—330. <https://doi.org/10.1007/BF02666973>

- Ляшенко, І. (1999). Економіко-математичні методи та моделі сталого розвитку. Київ, Вища школа. 236 с.
- Скрипниченко, М. (2004). Секторальні та міжсекторальні моделі економічного розвитку. Київ, Фенікс. 256 с.
- Ястремський, О. (2018). Ключові та ефективні види економічної діяльності в Україні. *Вісник економічної науки України*. № 2. С. 177—182. URL: <http://www.venu-journal.org/download/2018/2/31-Iastremskiy.pdf>
- Yastremskii, O. (2020). Input–Output Productivity Cost Analysis of the Economy of Ukraine: Selected Cross-Countries and Intertemporal Comparison. *Cybernetics and Systems Analysis*. Vol. 56. P. 591—602. <https://doi.org/10.1007/s10559-020-00276-z>
- Матвеев, М., Архангельский, Ю., Рыбальченко, В. и др. (1988). Модели автоматизированной системы плановых расчетов Госплана республики. Киев, Наукова думка. 239 с.
- Yastremskii, O. (2019). Interbranch Chessboard of Uncertainty and Its Applications: Forecasting, Economic Policy, Fiscal Risk, General Equilibrium. *Cybernetics and Systems Analysis*. Vol. 55. P. 369—376. <https://doi.org/10.1007/s10559-019-00143-6>
- Кулик, В. (2021). Досвід Японії: системний аналіз та моделювання міжгалузевих зв'язків. *Фінанси України*. 2021. № 1. С. 83—102. <https://doi.org/10.33763/finukr2021.01.083>
- Кулик, В. (2022). Схема «витрати-випуск» економіки Японії: системний аналіз та моделювання міжгалузевих зв'язків економіки України. *Фінанси України*. № 3. С. 53—75. <https://doi.org/10.33763/finukr2022.03.053>
- Кулик, В. (2020). Аналіз галузевої структури економік Японії та України в рамках агрегованих моделей “витрати-випуск”. *Наукові праці НДФІ*. № 3. С. 109—127. <https://doi.org/10.33763/npndfi2020.03.109>

Надійшла 17.09.2024

Прорецензована 07.10.2024

Доопрацьована 09.10.2024

Підписана до друку 15.10.2024

REFERENCES

- Kuboniwa, M. (Ed.) (1984). Economics using microcomputers. Tokyo, Aoki Shoten [in Japanese].
- Remond-Tiedrez, I., Rueda-Cantuche, J. (Eds.) (2019). EU inter-country supply, use and input-output tables — Full international and global accounts for research in input-output analysis (FIGARO). URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3888793/10109187/KS-TC-19-002-EN-N.pdf>
- Leontief, W. (1936). Quantitative Input and Output Relations in the Economic System of the United States. *Review of Economics and Statistics*. Vol. 18, No. 3. P. 105-125. <https://doi.org/10.2307/1927837>
- Leontief, W. (1986). Input-Output Economics. Oxford, Oxford University Press. https://doi.org/10.1057/978-1-349-95121-5_1072-1
- Leontief, W. (1977). Essays in Economics: Theories, facts, and policies. Oxford, Oxford University Press.
- Stone, R. (1961). Input-Output and National Accounts. Paris, OEEC.
- Glushkov, V. (1975). Macroeconomic models and principles of construction of Nationwide Automated System. M. 160 p. [in Russian].
- Glushkov, V. (1980). DISPLAN — new planning technology. *Control Systems and Machines*. No. 6. P. 5-10 [in Russian].

- Arkhangelskiy, Yu., Kovalenko, I. (1988). Intersectoral balance. Kyiv. 248 p. [in Russian].
- Arkhanhelskyi, Yu., Kovalenko, I. (1998). Fundamentals of modeling intersectoral relations. Kyiv [in Ukrainian].
- Sergienko, I., Mikhalevich, M., Stetsyuk, P. et al. (1998). Interindustry model of planned technological-structural changes. *Cybernetics and Systems Analysis*. Vol. 34. P. 319-330. <https://doi.org/10.1007/BF02666973>
- Lyashenko, I. (1999). Economic and mathematical methods and models of sustainable development. Kyiv. 236 p. [in Ukrainian].
- Skrypnychenko, M. (2004). Sectoral and intercountry models of economic development. Kyiv. 256 p. [in Ukrainian].
- Yastremskii, O. (2018). Key and effective economic activities of Ukraine. *Herald of the Economic Sciences of Ukraine*. No. 2. P. 177-182. URL: <http://www.venu-journal.org/download/2018/2/31-Iastremskyi.pdf> [in Ukrainian].
- Yastremskii, O. (2020). Input–Output Productivity Cost Analysis of the Economy of Ukraine: Selected Cross-Countries and Intertemporal Comparison. *Cybernetics and Systems Analysis*. Vol. 56. P. 591–602. <https://doi.org/10.1007/s10559-020-00276-z>
- Matveyev, M., Arkhangelskiy, Yu., Rybalchenko, V. et al. (1988). Models of the automated system for plan calculations of the State Planning Committee of the Republic. Kyiv. 239 p. [in Russian].
- Yastremskii, O. (2019). Interbranch Chessboard of Uncertainty and Its Applications: Forecasting, Economic Policy, Fiscal Risk, General Equilibrium. *Cybernetics and Systems Analysis*. Vol. 55. P. 369-376. <https://doi.org/10.1007/s10559-019-00143-6>
- Kulyk, V. (2021). Japan experience: system analysis and modelling inter-industry relations. *Finance of Ukraine*. No. 1. P. 83-102. <https://doi.org/10.33763/finukr2021.01.083> [in Ukrainian].
- Kulyk, V. (2022). The input-output scheme of the economy of Japan: System analysis and modelling of the inter-branch relations of the Ukraine's economy. *Finance of Ukraine*. No. 3. P. 53-75. <https://doi.org/10.33763/finukr2022.03.053> [in Ukrainian].
- Kulyk, V. (2020). Analysis of Japan's and Ukraine's sectoral structure of the economy within the framework of the aggregated input-output models. *RFI Scientific Papers*. No. 3. P. 109-127. <https://doi.org/10.33763/npndfi2020.03.109> [in Ukrainian].

Received on September 17, 2024

Reviewed on October 7, 2024

Revised on October 9, 2024

Signed for printing on October 15, 2024

Volodymyr Kulyk, PhD (Econ.),

Head of the Department of Economics and Mathematical Modeling
and Information-analytical Support of Financial Economic Research
Research Financial Institute of the State educational
and scientific establishment "The Academy of Financial Management"
38, Mykoly Mikhnovskoho Blvd, Kyiv, 01014, Ukraine

RAPID ANALYSIS OF INTERSECTORAL
RELATIONS OF THE JAPANESE ECONOMY: AGGREGATION,
ASSESSMENT, QUALITATIVE CHARACTERISTICS

The processes of social reproduction of the Japanese economy in 2020 are described. Their information and logical connection with the aggregated input-output table is studied. The input-output table of the Japanese economy for 2020 (108 aggregated products) is aggregated to the level of three sectors: primary, secondary, and tertiary (respectively, the agricultural sector, industry, and the service sector). Based on the aggregated model, its qualitative characteristics are studied, and a forecast of intersectoral relations is made according to the input-output scheme.

The analysis and modeling of intersectoral relations is carried out based on the primary input-output table of the Japanese economy for 2020 (108 aggregated products), the main results of the study according to the original and aggregated input-output tables are given. Aggregated and expanded data form the basis for rapid analysis of economic structure, determination of its structural features, qualitative characteristics of the production system, etc.

A qualitative analysis of the sectoral structure of the economy has been carried out. It includes determination of gross value added coefficients, Brauer—Solow coefficients and imports, impact and response coefficients, output structure, GDP, investments, exports. The study emphasizes the need to ensure the technological intensity of conducting the entire complex of intersectoral studies, which will allow to carry out similar studies for different time periods, degrees of data aggregation, and economic systems. This approach makes it possible to conduct comparative studies that involve identifying qualitative changes, trends in the transformation of economic infrastructure, etc.

It is proposed to carry out a similar system analysis and modeling of intersectoral relations of the Ukrainian economy according to a detailed and aggregated sectoral classification of economic activities. This will make it possible to analyze and model economic changes based on final consumer spending, which will be determined by the processes of post-war recovery.

Keywords: *intersectoral balance; input-output table; Leontief model; output; GDP; analysis of intersectoral relations; modeling; Japanese economy; classification of economic activities.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.04.032>

JEL: F4, G1, G2, O5

Mohammed Ali DAHMANE, Associate Prof.,
University Professor, Public finance management
Laboratory (LMELSPM)

University Ain temouchent Belhadj Boucheib

46000, Ain Temouchent, Algeria

e-mail: ali.Mahmane@univ-temouchent.edu.dz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4965-4454>

Nesrine BETTIOUI, Associate Prof., University Professor, finance
Laboratory (LMELSPM)

University Ain temouchent Belhadj Boucheib

46000, Ain temouchent, Algeria

e-mail: nesrine.bettoui@univ-temouchent.edu.dz

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5520-2942>

Ali BENDOB, Associate Prof., University Professor, finance,
Laboratory (LMELSPM)

University Ain temouchent Belhadj Boucheib

46000, Ain temouchent, Algeria

e-mail: ALI.bendob@univ-temouchent.edu.dz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8949-5550>

DETERMINANTS OF BANKING SECTOR DEVELOPMENT: EVIDENCE FROM ARAB MAGHREB COUNTRIES

This study measures the development of the banking sector in the Arabe Maghreb countries and highlights its determinants using the dynamic panel model GMM. It uses four indicators (efficiency, depth, stability) for 2006-2023, covering 24 commercial banks (public and private). Key findings include: institutional quality, legal environment, and governance enhance the banking sector, while inflation and democracy hinder it.

Keywords: Banking efficiency; Data Envelopment Analysis (DEA); Banking sector development; Dynamic panel model GMM.

Citation: Dahmane, M.A., Bettoui, N., Bendob, A. (2025). Determinants of banking sector development: evidence from Arab Maghreb countries. *Economy of Ukraine*. 68. 04 (761). 32-49. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.04.032>

© Publisher PH «Akadempriodyka» of the NAS of Ukraine, 2025. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

In the current phase, the global economy has witnessed numerous changes and developments resulting from globalization and openness, which have led to the liberalization of banks and financial markets, escalated utilization of contemporary and sophisticated financial tools, together with the offering of novel financial items and services. This has resulted in an increase in financial transactions and competition, reflecting these developments and transformations in the banking sector and increasing its utilization of contemporary information and communication technology, which raises the level of development in the financial industry.

Numerous scholars have investigated the factors contributing to the disparities in the growth of the banking industry across different nations. They argue that the differences are due to several indicators, including: institutional quality index (Khan et al., 2019), legal environment (Raza et al., 2014), legal assets and traditions (Beck, Levine, 2005), openness to trade and capital (Touny, 2014), economic growth (Botev et al., 2019), inflation (Akçay, 2019), income level (Jauch, Watzka, 2016), political institutions (democracy) (Yang, 2011), religion, language, and culture (Stulz, Williamson, 2003), and geographical endowments (Yongfu, 2010). Therefore, it is crucial to determine the elements that promote the expansion of the banking sector, since advanced banking sectors possess a higher ability to alleviate financial limitations, enhance the reduction of poverty, foster greater competition among institutions, and stimulate economic growth in comparison to underdeveloped banking sectors.

Although a thorough investigation was carried out to look at how the banking sector's growth affected economic growth, not much research has been done to determine the factors influencing the banking sector's expansion and development.

Accordingly, the three Maghreb countries (Algeria, Morocco, and Tunisia) are of interest because they remain underdeveloped despite reforms, which have led to the underdevelopment of most of their banking sectors. In addition, their depth, efficiency, and stability indices exhibit lower values when compared to those of other Arab nations.

The problem of this study can be formulated in the following main question: To what extent has the banking sector developed in the Maghreb countries (Algeria, Morocco, and Tunisia) during the period (2006-2023)?

STUDY HYPOTHESIS

The basic hypothesis that this study is based on is as follows:

- the institutional quality index measures the quality of the legal environment, and governance are determinants that significantly enhance the evolution of the banking industry in the Maghreb nations (Algeria, Morocco, and Tunisia), while inflation rate and democracy hinder the development of this sector;
- there is a distinct disparity in the degrees of banking sector development among the Maghreb nations (Algeria, Morocco, and Tunisia).

Purpose of this article is:

- using the Data Envelopment Analysis (DEA) technique to gauge the banking industry's efficiency in the Maghreb countries (Algeria, Morocco, Tunisia) according to the VRS model;

- constructing a composite index that includes three indicators (efficiency, depth, and stability) to compute, using the PCA approach, the degree of development of the banking sector;

- analyzing the main factors that influence the banking industry's growth, both from inside the industry and from external sources in the Maghreb countries (Algeria, Morocco, and Tunisia) during the study period.

O. Aluko & M. Ajayi (2018) intend to examine the elements that impacted the banking industry's expansion in South African nations between 1997 and 2014, by utilizing the Panel GMM model and data from 25 Sub-Saharan African countries. The study concluded with the subsequent findings: the growth and success of the banking sector are positively influenced by factors such as human capital, commercial openness, and population density. However, the process is impeded by financial liberalization. Furthermore, the effectiveness of the banking industry is improved by legal and inflationary factors, as well as by religious influences.

The study conducted by M. Khan et al. (2019). The objective was to investigate the correlation between the degree of advancement and the institutional quality of the financial sector. in the United States. The researchers employed the ARDL model and examined data from the years 1984 to 2016, focusing on nine comprehensive indicators identified by the International Monetary Fund. The primary findings of the investigation suggest that the quality of an institution has a direct, lasting, and favorable impact on financial progress.

E. Čižo et al. (2020) sought to emphasize the factors inside and outside European Union nations that influence the progress of their financial sector, as assessed by financial depth, stability, and emerging market growth, from 1995 to 2023. The study's findings may be summarized as follows: Financial liberalization and trade openness positively influence financial growth by improving the allocation of resources. The legal system index, which consists of measures of judicial expansion of the financial and banking industry, is positively associated with independence and the preservation of property rights.

C.-Q. Song et al. (2021) carried out a thorough investigation on the connection between financial development and economic expansion, and corruption across 142 nations. This study included 124 developing countries, such as Algeria, Morocco, and Tunisia, as well as 18 industrialized countries. The study analyzed data from the years 2002 to 2016 using the Panel ECM model to investigate the long-term patterns. The investigation reached the following conclusion: Financial development and corruption are causally related, as are financial development and continuous economic growth. The findings suggest a direct correlation between economic expansion and the advancement of banking institutions in Algeria and Morocco. In contrast, corruption negatively impacts the development of banks.

Study by K. Gwachha (2023) aims to examine the bank-specific factors and banking sector development in Nepal by using the ARDL approach technique with economic time series data ranging from 1995 to 2020. The study depends on

the co-integration analysis to find out the long-run equilibrium relationship among the variables of the model. This study reveals that banking trade has positive and significant influenced the banking sector development in line with Theoretical predictions. Electronic banking and liquidity have a positive and statistically significant role to explain banking sector development in Nepal. In addition, it demonstrates that non-performing loans has a negatively and significantly influenced banking sector development.

In the study by M. Pahlavani et al. (2024), the effect of oil revenue governance on the economic growth of selected OPEC member countries was investigated, with an emphasis on the development of the banking sector, using the PVAR GMM method. For this purpose, the database of selected OPEC member countries from 2003 to 2022, and STATA software was used to analyze the data. Results showed that: the governance indicators of oil revenues and banking sector development indicators have a positive effect on economic growth. Also, oil revenues have had a significant positive effect on economic growth.

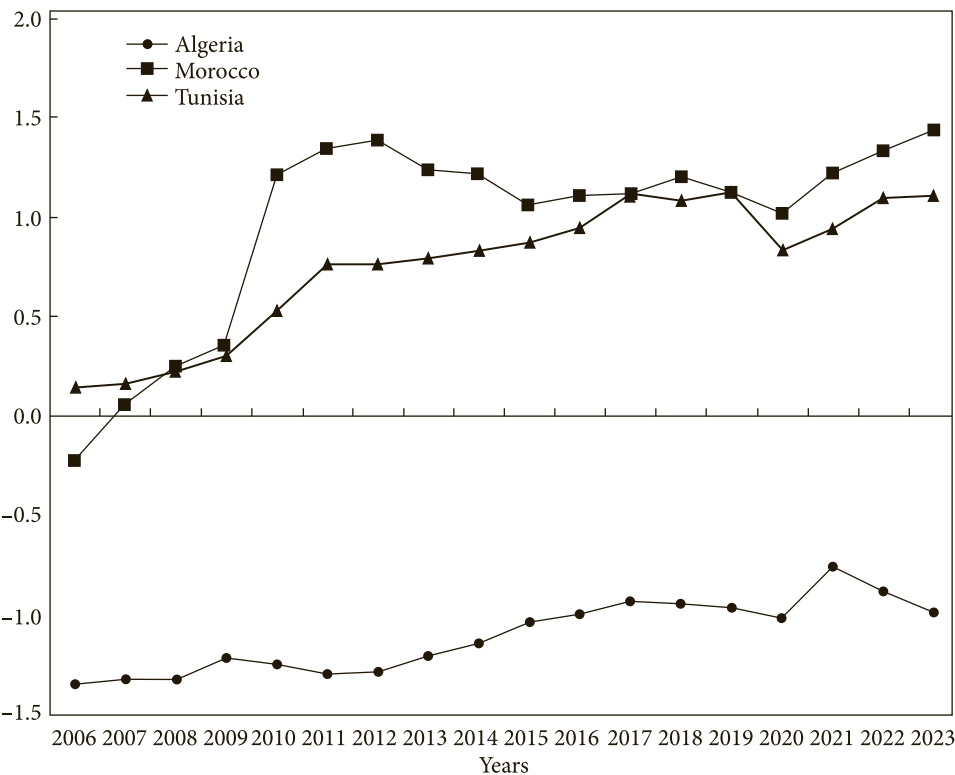
METHODOLOGY

Study Sample. This study examines the determinants that impact the expansion and advancement of the banking sector in the Maghreb countries, namely Algeria, Morocco, and Tunisia, from 2006 to 2023. It focuses on both internal and external factors. The sample consists of 24 commercial banks (both public and private), and the study employs the dynamic panel model GMM Panel Dynamic. Four models will be estimated for each indicator. There is no text provided. The initial model will evaluate the effects of external and internal variables on the efficiency of banking. The second model will focus on measuring the extent of financial depth. The third model will assess the stability of banking institutions. There is no text provided. Finally, the fourth model will assess the composite index of banking development.

Study Model. The model incorporates control variables to address variations in banking sector growth between nations, specifically linked to governance, income level, and democracy. The dynamic panel model is represented as follows:

$$\begin{aligned} \text{BSD}_{it} = & \alpha + \beta_1 \text{BSD}_{it-1} + \beta_2 \text{Institutional Quality}_{it} + \\ & + \beta_3 \text{Legal System}_{it} + \beta_4 \text{Trade Openness}_{it} + \beta_5 \text{GDP Growth}_{it} + \\ & + \beta_6 \text{Inflation}_{it} + \beta_7 \text{Government Size}_{it} + \beta_8 \text{Income Level}_{it} + \\ & + \beta_9 \text{Democracy}_{it} + \mu_i + \varepsilon_{it}, \end{aligned}$$

where BSD represents the banking sector development index, which is quantified using a composite indicator; the symbol μ represents the unobservable country-specific effect, while ε_t represents the error term; both i and t relate to the nation and the time period, respectively. The effectiveness of the Model 1 was evaluated using technical efficiency ratings obtained using the DEA method. The study relied on the mediation approach and the input orientation consisting of one input,

Development the Composite Index of Banking Sector Development in the Arabe Maghreb countries

Table 1. Summary Statistics of the First Principal Components (BSD Index)

Variables	Eigenvalues	Difference	Proportion	Cumulative Value	Variance
PTE	1.9148	0.91586	0.6383	0.6383	1.00003
CPS	0.99893	0.91267	0.3330	0.9712	1
Z-score	0.08626	—	0.0288	1.0000	0.99997

Source: Compiled by the authors using Stata 16 output.

which is total deposits, and two outputs, which are loans and non-interest income for the banks in the study sample.

The financial depth in Model 2 was evaluated by considering the extent of loans extended to the private sector. The Z-score was included in Model 3 to evaluate the finance system's stability. The finance system's prosperity was evaluated in Model 4 using a composite index that measured efficiency, depth, and stability. The results are shown in Table 1.

Composite Index of Banking Sector Development. The following Figure the banking sector in the Maghreb countries continues to be characterized by the significant contribution of the public sector, albeit to varying degrees. This dominance also extends to the operations, activities, and management of banks, which

has had a noticeable impact on their operations and strategies, particularly in Algeria and Tunisia, and to a lesser extent in Morocco. This is evident from the low levels of credit directed to the private sector, as well as fluctuations in the development of financial depth indicators and the unclear impact of financial liberalization policies. In contrast, Morocco has experienced steady growth and improvement across all financial indicators, underscoring the relative success of financial reforms and liberalization policies in developing and enhancing the Moroccan banking sector.

Definition of Variables and Data Sources. The Table 2 is a concise overview of the main research variables along with the data sources used.

Table 2. Study Variables and Data Sources

Variables	Definition of the variable	Source
Efficiency	Pur technical efficiency (VRS)	Data, Envelopment, Analysis
Stability	Bank Z-score respectively	Federal Reserve, Economic Data
Financial depth	Private credit to GDP	Knoema Atlas
Banking Sektour Development	Composite index, efficiency, depth and stability	Principale, Component Analysis
Institutional Quality	Indicators namely: voice and accountability, political stability and absence of violence/terrorism, government effectiveness, regulatory quality, rule of law, and control of corruption	World Governance Indicators
Legal system	Judicial independence, impartial courts, intellectual property protection, military interference in the rule of law, and integrity of the legal system	Property, Rights, Index
Trade Openness	The ratio of the imports plus exports to GDP	World Development Indicators
Economic growth	It was measured by GDP growth rate	World Development Indicators
Inflation	Average consumer price inde	World Development Indicators
Income level	Winitial GDP per capita, taken in natural logarithm (ln)	Knoema Atlas
Government	The ratio of government expenditure to GDP	Knoema Atlas

Source: compiled by the authors based on previous studies.

A priori expectation. Based on previous studies, the relationships between internal and external determinants and the banking sector development index were expected, as illustrated in the following Table 3.

RESULTS AND DISCUSSION

Correlation between Explanatory Variables. Before estimating the econometric model, it is essential to start by conducting a correlation matrix between the explanatory variables to avoid econometric issues related to autocorrelation among the residuals. This step ensures that the resulting model is not spurious and accurately reflects the true relationship between the study variables. To avoid multicollinearity problems regarding the variables that impact the expansion of the finance sector, we shall give the pairwise correlations matrix of the explanatory factors utilized in the study to validate this. The results are shown in Table 4.

The Table 4 displays the correlation matrix results for the elements influencing the banking industry’s growth in the Maghreb countries, specifically Algeria, Morocco, and Tunisia. No text has been given. The findings show that there isn’t a statistically significant positive association between the dependent variables, suggesting the absence of multicollinearity among the previously mentioned regression variables. This is advantageous for estimating the model.

Unit Root Tests (Panel Time Series Stationarity). Before estimating the study model, studying the stationarity of the time series is essential in order to

Table 3. Expected Model Assumptions for Study Variables

Variables	Expected relationship	Previous studies
Institutional Quality	(+) Positive	Allen et al., 2014; Le et al., 2016; Sami et al., 2014
Legal system	Positive (+)	Filippidis, Katrakilidis, 2014; Levin et al. 2001; Raza et al., 2014
Trade openness	Positive / Negative (-/+)	Andrianaivo, Yartey, 2010; David et al., 2014; Le et al., 2016
Economic growth	Positive / Negative (+/-)	Akçay, 2019; Botev et al., 2019; Touny, 2014
Inflation Income level	Positive / Negative (+/-)	Ibrahim, Sare, 2018; Wahid et al., 2011
Income level	Positive (+)	Kim, Lin, 2011; Law, Azman-Saini, 2012
Democracy	Negative (-)	Raza et al., 2014; Akçay, 2019; Ayadi et al., 2015; Ibrahim, Sare, 2018
Government	Positive (+)	Khalid, Shafiullah, 2020

Source: assembled by authors using data from earlier research.

Table.4. Correlation Matrix between Independent and Dependent Variables

Variables	PTE	CPS	Z-score	TOP	IQ
PTE	1.000				
CPS	-0.014	1.000			
Z-score	-0.033	-0.913	1.000		
TOP	-0.172	0.559	0.378	1.000	
IQ	-0.202	0.683	0.630	0.641	1.000
IPRI	0.111	0.340	0.418	0.127	0.197
GDP	0.081	-0.508	-0.525	0.061	-0.420
INF	-0.135	0.031	0.222	-0.093	0.148
GOV	0.334	-0.607	-0.569	-0.692	-0.864
POLITY	0.299	-0.456	-0.606	-0.189	-0.598
INCO	0.210	-0.701	-0.810	-0.189	-0.670

Variables	IPRI	GDP	INF	GOV	POLITY
PTE					
CPS					
Z-score					
TOP					
IQ					
IPRI	1.000				
GDP	-0.179	1.000			
INF	-0.108	-0.141	1.000		
GOV	0.003	0.402	-0.172	1.000	
POLITY	-0.199	0.380	-0.520	0.552	1.000
INCO	-0.201	0.690	-0.407	0.520	0.622

Source: compiled by authors using Stata 16 outputs.

uncover the features of the variables utilized in the investigation. This is done by relying on a set of tests that are most commonly used. The results are shown in the Table 5.

The Table 5 presents the results of the LLC, IPS, PP, and ADF tests carried out to evaluate the stationarity of panel data. The data suggest that none of the variables tested exhibit a unit root. These findings indicate that the time series exhibit stationarity at the level, allowing us to reject the significance level of the unit root null hypothesis levels of 5, 10, and 1%. Therefore, we can estimate the model using the following methods:

- the model for Fixed Effects (FE);
- Model of Random Effects (RE).

DYNAMIC PANEL MODEL ESTIMATION USING GMM

Following the examination of the internal and external factors influencing banking sector development using the static panel model, we will proceed to test the same hypothesis using the dynamic panel model. This is necessary because the first model encounters certain econometric problems that can only be addressed through the application of the Panel Dynamic GMM method.

Heteroscedasticity Test. We will do the Wald test to see if the variables exhibit heteroscedasticity in the error term. The Wald test results are shown in the Table 6.

The test yields a table above with the probability value for the stability of the banking index is (Prob > Chi2 = 0.7992), The Chi2 score of 18.08 is smaller than the 5% probability threshold. Therefore, H1 is rejected and H0 is accepted as the null hypothesis, which states that the variance is constant, indicating no problem. Meanwhile, the results for the efficiency, depth, and banking development indices show probability values less than 5% (Prob > Chi2 = 0.000). As a consequence, we accept the alternative hypothesis H1 while rejecting the null hypothesis H0, suggesting heteroscedasticity in the error variance.

Autocorrelation Test. Using the Wooldridge test, one may determine the existence or lack of serial correlation among errors in the Panel model. Autocorrelation among mistakes can result in less efficient outcomes due to the presence of biased standard deviations. The results of this survey are presented in Table 7.

The following Table 7 displays the test findings, which reveal that the probability value for each research variable is less than 5% (Prob > Chi2 = 0.000). As a result of the alternative hypothesis H1 being accepted and the null hypothesis H0 being rejected, autocorrelation within the errors is shown.

Table 5. Unit Root Test Results

Independent Variable	Individual effects, individual linear trends				
	LLC	breitung <i>t</i> -stat	IPS	ADF	PP
CPS	(-1.9229)**	(-1.2051)*	(2.2072)**	(25.6197)**	(8.2108)***
Z-score	(-4.7055)*	(-0.4683) ^{NS}	(-1.4549)***	(77.9335)*	(138.927)*
BSD	(-1.3392)***	(-0.9861) ^{NS}	(2.4541)**	(25.8483)*	(8.3682) ^{NS}
PTE	(-16.1360)*	(-0.1081) ^{NS}	(-8.1398)*	(123.304)*	(162.133)*
IQ	(-13.1582)*	(-4.6952)*	(-9.4997)*	(166.921)*	(219.831)*
IPRI	(-55.9654)*	(-3.6913)*	(-26.7659)*	(220.523)*	(199.544)*
GDP	(-5.5031)*	(-6.8064)*	(-1.7555)**	(64.4490)**	(224.980)*
INF	(2.7257) ^{NS}	(0.6766) ^{NS}	(-3.6910)*	(92.1941)*	(182.218)*
GOV	(-4.2634)*	(0.8739) ^{NS}	(0.4178)**	(48.6379)**	(53.130) ^{NS}
INCO	(1.1502)**	(-7.4870)*	(1.1865) ^{NS}	(45.7871) ^{NS}	(133.927)*
POLITY	(0.3536)**	(-5.5759)*	(1.4089)**	(24.0179) ^{NS}	(27.663) ^{NS}

Notes: the 1, 5, and 10% levels of statistical significance are indicated by the symbols *, **, and ***, respectively; NS stands for “Not Statistically Significant”, and () represents the T Statistic.

Source: compiled by authors using Stata 16 outputs.

Table 6. Wald Heteroscedasticity Test

Variables	Chi2 (24)	Prob
PTE	1203.84	0.0000
CPS	247.96	0.0000
Z-score	18.08	0.7992
BSD	1611.97	0.0000

Source: compiled by authors using Stata 16 outputs.

Table 7. Wooldridge Autocorrelation Test

Variables	F(1, 23)	Prob
PTE	50.775	0.0000
CPS	416.230	0.0000
Z-score	130.844	0.0000
BSD	165.500	0.0000

Source: compiled by authors using Stata 16 outputs.

Table 8. Estimation Results of the Relationship between Banking Development Indicators and Internal and External Determinants Using Dynamic Panel GMM

Independent Variable	Method of estimation		
	PTE	CPS	Z-score
CON	4.5060 (2.5395) ***	-199.9199 (52.0099) *	51.9507 (42.0452) NS
Dependent Variable <i>t</i> -2	0.4391 (0.1644) *	0.8039 (0.0990) *	0.8643 (0.1354) *
TOP	-0.0150 (0.0060) *	0.3751 (0.0181) *	-0.2453 (0.0732) *
IQ	0.0226 (0.0088) *	0.7937 (0.2462) *	-0.2947 (0.2504) NS
IPRI	-0.1047 (0.0469) **	0.7964 (0.4414) ***	0.8039 (0.2778) *
INCO	-0.7434 (0.6712) NS	21.4922 (11.1911) **	4.2873 (11.2045) NS
INF	-0.1069 (0.0447) *	-0.8649 (0.1547) *	1.4781 (0.3399) *
GDP	0.0925 (0.0508) **	-3.8889 (0.1960) *	-0.9338 (0.7019) NS
GOV	0.0150 (0.0168) NS	2.3919 (0.1190) *	-1.0903 (0.2123) *
POLITY	-0.0216 (0.0339) NS	-2.8138 (0.1723) *	1.0796 (0.2490) *
Model Diagnostics			
AR (1)	-2.04 [0.042] **	-3.42 [0.001] *	-4.03 [0.000] *
AR (2)	0.76 [0.450] NS	1.11 [0.268] NS	-1.64 [0.101] NS
Sargan Test	7.07 [0.314] NS	5.81 [0.121] NS	7.34 [0.119] NS
Hansen Test	9.49 [0.148] NS	0.13 [0.900] NS	0.82 [0.523] NS
Prob F	0.0000	0.0000	0.0000
No of Instruments	16	16	16
No of Groups	24	24	24

Notes: the 1, 5, and 10% levels of statistical significance are indicated by the symbols *, **, and ***, respectively; NS — Not Significant in Statistics; [] — P-values; () — Standard Err. Single-Step Method. The results were estimated at the second lag (Lag 2) using GMM.

Source: compiled by authors using Stata 16 outputs.

ESTIMATING THE RELATIONSHIP BETWEEN BANKING DEVELOPMENT INDICATORS AND INTERNAL AND EXTERNAL DETERMINANTS USING DYNAMIC PANEL GMM

We will now estimate the relationship using the Dynamic Panel model, relying on the Robust test, using three measures to gauge banking sector development: technical efficiency, The Z-score and GDP are credited to the private sector. This is seen in the following Table 8.

The absence of second-order serial correlation (AR2) was verified by employing the Arellano et al. (1991) test for every model that was estimated with the GMM technique. Therefore, the null hypothesis H_0 was considered true because the probability value of this test was more than 5%.

Furthermore, the Sargan test was utilized to validate the quality and suitability of the instruments employed in the model. The test resulted in a probability value that was more than 5%. This implies that the model's instruments are regarded as legitimate, resulting in the acceptance of the null hypothesis. Therefore, we may deduce the quality of the estimated models and the validity of the moment conditions employed in the estimation.

The findings of the Robust test indicated that both GDP and the depth of the banking business was unaffected by income level. Nevertheless, the level of commercial accessibility and the effectiveness of the legal framework, and governance quality positively impact depth, while inflation rates and democracy negatively correlate with banking sector depth. The results also indicate that the quality of the legal environment, inflation rates, and democracy do not affect banking sector efficiency. Institutional quality, income level, and governance quality positively influence efficiency, while trade openness and GDP negatively impact banking sector efficiency. Furthermore, the results revealed that income level, GDP, and democracy positively affect banking sector stability, while other variables were not statistically significant for banking sector stability, except for trade openness and governance quality, which showed a negative impact on stability.

ASSESSMENT OF THE CORRELATION BETWEEN THE COMPOSITE BANKING DEVELOPMENT INDEX AND INTERNAL AND EXTERNAL DETERMINANTS

The study centered on the composite index utilized for assessing the progress of the banking sector, additionally, the several variables that might impact this progress, both inside and outside. The One-Step System Gaussian Mixture Model (GMM) was utilized to calculate the model. The Table 9 indicates that there is statistical significance for the lagged dependent variable at two specific time periods, with a significance level of 1%.

The results showed that the existence of second-order serial correlation (AR2) was not in doubt, but the null hypothesis of first-order serial correlation (AR1) was rejected at a significance level of 1%. This implies that the faults at various times are unrelated to one another. The probability values exceeded 5%, which further sup-

ported the null hypothesis according to the Sargan test. By proving that there is no correlation between the instruments and the error term, they satisfy the orthogonality criterion, which validates the applicability and quality of the model's instruments as well as the validity and accuracy of the given model.

DISCUSSION OF RESULTS

The trade openness index (TOP) positively impacted the expansion of the banking business, corroborating the hypothesis put out by R. Rajan & L. Zingales (2003) referred to as the “Interest Group Theory”. This relationship is supported by many studies (Botev et al., 2019; Dogga et al., 2017; Ibrahim, Sare, 2018; Aibai et al., 2019; Khalid, Shafiullah, 2020), which highlights that openness to capital and international trade is crucial for stimulating financial and banking sector development and financial markets and products, generating competition and threatening the rents of incumbents.

The institutional quality index (IQ) exhibited a strong and statistically noteworthy association at a relevance level of 1%, between the banking industry's degree of progress. This relationship is supported by studies (Aluko, Ajayi, 2018; Khan et al., 2019). This is in line with economic studies that show a favorable relationship between the growth of the banking sector and the caliber of institutions. The phenomena can be explained by the relationship between the improvement of the banking industry and the quality of the institutions.

Additionally, the findings demonstrated a robust and favorable correlation between the legal environment quality index (IPRI) and the growth of the

Table 9. Estimation Results of the Relationship between the Composite Index (BSD) and Internal and External Determinants Using Dynamic Panel GMM

Independent Variable	Method of estimation	Independent Variable	Method of estimation
CON	-8.1325 (4.8202) ^{NS}	POLITY	-0.1011 (0.0178) *
Composite Index of BSD _{t-2}	1.0297 (0.1029) *	Model Diagnostics	
TOP	0.0040 (0.0051) ^{NS}	AR (1)	-3.36 [0.001] *
IQ	0.0304 (0.0042) *	AR (2)	-0.77 [0.439] ^{NS}
IPRI	0.0794 (0.0231) *	Sargan Test	6.33 [0.097] ^{NS}
INCO	1.1697 (1.2649) ^{NS}	Hansen Test	0.67 [0.715] ^{NS}
INF	-0.0785 (0.0234) *	Prob F	0.0000
GDP	0.0346 (0.0796) ^{NS}	No of Instruments	16
GOV	0.0546 (0.0140) *	No of Groups	24

Notes: the 1, 5, and 10% levels of statistical significance are indicated by the symbols *, **, and ***, respectively; NS — Not Statistically Significant; () — Std. Err; [] — P-values. The results were estimated using One-Step System GMM at the second difference (L2).
Source: compiled by authors using Stata 16 outputs.

banking industry, with statistical significance at the 1% level. The study indicates a direct relationship between the effectiveness of the legal system and the expansion of the banking sector in the Maghreb nations. Studies confirming this result include S. Raza et al. (2014), I. Filippidis, C. Katrakilidis (2014), O. Aluko, M. Ajayi (2018), and E. Čižo et al. (2020). This suggests that in countries where legal systems prioritize the preservation Regarding creditor rights and the execution of contracts.

The expansion of the banking sector in was positively impacted by the income level index (INCO) in the Maghreb nations. This was confirmed by T. Beck et al. (2003) and D. Jaffee, M. Levonian (2001), which individual or source asserted that there is a direct correlation between per capita GDP and the structure of the banking sector? Additionally, they emphasized that income inequality might potentially rise in underdeveloped financial systems. Nevertheless, our research showed that Income level has little bearing. Supporting studies include (Ghardallou, Boudriga, 2014; Akçay, 2019; Jauch, Watzka, 2016; Kim, Lin, 2011), how the banking industry is developing in the Maghreb nations.

The banking industry's growth is favorably connected with the inflation rate (INF), a strong and statistically significant link, with a significance level of 1%. This relationship was confirmed by Huybens et al. (1999), and J. Boyd et al. (2001), S. Akçay (2019), M. Ibrahim, Y. Sare (2018), A. Aibai et al. (2019), I. Arif, A. Rawat (2019), and E. Čižo et al. (2020). They came to the conclusion that banks are often less active and efficient in nations with high rates of inflation.

The expansion of the banking industry was directly correlated with the GDP growth rate of the economy. When the Maghreb nations have higher growth rates, they often attain higher levels of development. This corroborates Robinson's (1952) proposition, positing that economic expansion engenders a need for diverse financial services, prompting the financial system to react spontaneously to these needs, thus fostering financial advancement. This hypothesis was supported by J. Boyd et al. (2001), and J. Greenwood et al. (1997), A. Torre et al. (2013), M. Touny (2014), J. Botev et al. (2019), who stated that increased economic activity boosts demand for financial services, Enhances the probability of project success and reduces the default rate, expanding the financial scope to accommodate demand. Nevertheless, our study findings suggest that economic expansion does not play a crucial role in the development of the banking sector in the Maghreb nations.

At a significance level of 1%, the governance quality index (GOV) demonstrated a strong and statistically significant correlation with the banking industry's growth. It is possible to explain the relationship between political stability and a country's ability and desire to enact reforms, fortify institutions, and enforce laws that safeguard investments in the following ways. Supporting studies include: (Aibai et al., 2019; Ayadi et al., 2015; Khalid, Shafiullah, 2020; Ibrahim, Sare, 2018). Political instability is a major barrier to institutions operating effectively, which results in inadequate financial intermediation.

Moreover, the democracy index (POLITY) showed a strong and substantial negative correlation with the level of development in the banking sector, with a

significance level of 1%. Supporting studies include: Hubrecht et al., 2005; Akçay, 2019; Wahid et al., 2011; Ayadi et al., 2015. These data indicate that the democratic government is not successful, heightened levels of authoritarianism, along with insufficient execution of financial reforms, might greatly hinder the growth of the banking industry.

CONCLUSION

This research aims to evaluate the advancement of the banking sector and the determinants that impact it in the Maghreb nations (Algeria, Morocco, and Tunisia). The analysis will employ four measures, namely efficiency, banking stability, and financial depth. Additionally, a composite indicator will be generated by amalgamating these three indicators via the Principal Component Analysis (PCA) methodology, and the GMM Panel model. The study will cover the period from 2006 to 2023. The analysis will be conducted on a sample of 24 commercial banks. The study reached several key findings:

- the findings indicate that the institutional quality index (IQ) encourages the expansion of the banking industry by augmenting both the depth and efficiency of the sector. However, it does not enhance the banking industry's stability in the Maghreb countries during the period 2006-2023;
- the study also found that trade openness (TOP) increases the depth of the banking sector, which in turn promotes the banking industry's development. However, it reduces the banking sector's stability and efficiency in the Maghreb countries;
- additionally, the study demonstrated a positive correlation between the expansion of the banking sector and the legal environment's standards as measured by the Intellectual Property Rights Index (IPRI). However, it reduces the efficiency of the banking sector;
- macroeconomic indicators show that the rate of inflation (INF) reduces the level of banking sector development through financial depth and efficiency levels;
- the economic growth rate (GDP) negatively correlates with banking sector depth. It positively correlates with banking sector efficiency. However, it shows no relationship with banking sector stability;
- the auxiliary variables (IV), represented by income level (INCO) have a favorable impact on the expansion of the banking sector through financial depth. However, during the research period, the banking industry in the Maghreb nations remained unaffected in terms of efficiency and stability;
- Governance (GOV) positively correlates with banking sector depth, however, it negatively correlates with the banking industry's stability in the Maghreb countries, and has no effect on banking sector efficiency;
- finally, the study found that the democracy index (POLITY) reduces banking sector development through financial depth and improves it through banking stability. However, it shows no relationship with banking sector efficiency in the Maghreb countries.

Thus, doing an empirical analysis of the evolution of the banking sector and its determining factors enables us to evaluate the hypothesis described above in the following manner:

- we confirm that the institutional quality index, the quality of the legal environment, and governance significantly influence the expansion of the banking business in the Maghreb nations (Algeria, Morocco, and Tunisia). Inflation rates and democracy hinder the expansion of the banking industry. The banking sector development index is not influenced by additional criteria such as trade openness, income level, and GDP;

- we also confirm the validity of the second hypothesis, since the data indicate that Moroccan commercial banks exhibit the highest level of performance in the sample when it comes to the growth of the banking industry. The data shows that they accumulated substantial financial resources (private sector credit to GDP), banking stability (Z-score), and strong technical efficiency rankings. The banking sector's technical innovation, smart risk management, and active financial markets are credited for its success. In contrast, Tunisian and Algerian banks face severe fluctuation in depth and stability due to increased governmental intervention. This affirms the existence of limitations in the banking industry caused by the prevalence of public banks;

- the research suggests that in order to get prosperous banking growth, it is important to improve institutional quality, establish an effective legal system that follows the rule of law and promote open commerce by supporting exports in sectors other than hydrocarbons, particularly in rentier states. Additionally, maintaining macroeconomic stability is crucial. This promotes the efficiency, stability, and growth of the financial system.

REFERENCES

- Khan, M., Khan, M., Abdulahi, M., Liaqat, I., Shah, S. (2019). Institutional quality and financial development: The United States perspective. *Journal of Multinational Financial Management*. Vol. 49. pp.67-80. <https://doi.org/10.1016/j.mulfin.2019.01.001>
- Raza, S., Shahzadi, H., Akram, M. (2014). Exploring the determinants of financial development (using panel data on developed and developing countries). *Journal of Finance and Economics*. 2 (5), 166-172. <https://doi.org/10.12691/jfe-2-5-6>
- Beck, T., Levine, R. (2005). Legal institutions and financial development. In: Handbook of new institutional economics. *working paper No 10126*. pp. 251-278. https://doi.org/10.1007/978-3-540-69305-5_12
- Botev, J., Égert, B., Jawadi, F. (2019). The nonlinear relationship between economic growth and financial development: Evidence from developing. *International Economics*. Vol. 160. P. 3-13. <https://doi.org/10.1016/j.inteco.2019.06.004>
- Akçay, S. (2019). Do industrialization, democracy, and financial openness promote financial development? Evidence from Turkey. *Turkish Studies*, 20(05). 708-727. <https://doi.org/10.1080/14683849.2018.1537752>
- Jauch, S., Watzka, S. (2016). Financial development and income inequality: A panel data approach. *Empirical Economics*, 51(01). 291-314. <https://doi.org/10.1007/s00181-015-1008-x>
- Yang, B. (2011). Does democracy foster financial development? An empirical analysis. *Economics Letters*, 112(03). 262-265. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2011.05.012>

- Stulz, R., Williamson, R. (2003). Culture, openness, and finance. *Journal of Financial Economics*, 70(03). 313-349. [https://doi.org/10.1016/S0304-405X\(03\)00173-9](https://doi.org/10.1016/S0304-405X(03)00173-9)
- Yongfu, H. (2010). Determinants of financial development. Springer Palgrave and Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230302495>
- Aluko, O., Ajayi, M. (2018). Determinants of banking sector development: Evidence from Sub-Saharan African countries. *Borsa Istanbul Review*, 18(02). 122-139. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2017.11.002>
- Dogga, S., Patra, S., Kuruva, M. (2017). Determinants of banking sector development in India: ARDL bound testing approach. *Asian Journal of Research in Banking and Finance*, 07(09). 133-149. <http://dx.doi.org/10.5958/2249-7323.2017.00111.0>
- Ibrahim, M., Sare, Y. (2018). Determinants of financial development in Africa: How robust is the interactive effect of trade openness and human capital? *Economic Analysis and Policy*. Vol. 60. P. 18-26. <https://doi.org/10.1016/j.eap.2018.09.002>
- Arif, I., Rawat, A. (2019). Trade and financial openness and their impact on financial development. *South Asian Journal of Business*, 8(01). 26-39. <http://dx.doi.org/10.1108/SAJBS-06-2018-0063>
- Čižo, E., Lavrinenko, O., Ignatjeva, S. (2020). Determinants of financial development of the EU countries in the period 1995-2017. *Insights into Regional Development*, 02(02), 505-522. [http://doi.org/10.9770/IRD.2020.2.2\(1\)](http://doi.org/10.9770/IRD.2020.2.2(1))
- Song, C.-Q., Chang, C.-P., Gong, Q. (2021). Economic growth, corruption, and financial development. *Economic Modelling*. Vol. 94. P. 822-833. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2020.02.022>
- Gwachha, K. (2023). Bank-Specific as Basis of Banking Sector Development: An ARDL Approach. *Khwopa Journal*, 5(1), 46-61. <https://doi.org/10.3126/kjour.v5i1.53320>
- Mohsen Jafari, Marziyeh Esfandiari, Mosayeb Pahlavani (2024). Effect of Oil Revenue Governance on Economic Growth of OPEC Member Countries with Emphasis on Banking Sector Development Using the PVAR GMM Approach. *Economic Growth and Development research*. Vol. 18(39). P. 73-97. <https://doi.org/10.22080/iejm.2024.26078.1997>
- Rajan, R., Zingales, L. (2003). The great reversals: The politics of financial development in the twentieth century. *Journal of Financial Economics*, 69(01). 5-50. [https://doi.org/10.1016/S0304-405X\(03\)00125-9](https://doi.org/10.1016/S0304-405X(03)00125-9)
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., Levine, R. (2003). Law, endowments, and finance. *Journal of Financial Economics*, 70(02). 137-181. [https://doi.org/10.1016/S0304-405X\(03\)00144-2](https://doi.org/10.1016/S0304-405X(03)00144-2)
- Jaffee, D., Levonian, M. (2001). The Structure of Banking Systems in Developed and Transition Economies. *European Finance Management*, 7(2). <http://dx.doi.org/10.1111/1468-036X.00151>
- Huybens, E., Smith, B. (1999). Inflation, Financial Markets and Long-Run Real Activity. *Journal of Monetary Economics*. Vol. 43, Iss. 2, P. 283-315. [https://doi.org/10.1016/S0304-3932\(98\)00060-9](https://doi.org/10.1016/S0304-3932(98)00060-9)
- Boyd, J., Levine, R., Smith, B. (2001). The impact of inflation on financial sector performance. *Journal of Monetary Economics*, 47(02). 221-248. <http://dx.doi.org/10.2478/seeur-2023-0071>
- Greenwood, J., Smith, B. (1997). Financial markets in development, and the development of financial markets. *Journal of Economic Dynamics and Control*. Vol. 21. Iss. 1. P. 145-181. [https://doi.org/10.1016/0165-1889\(95\)00928-0](https://doi.org/10.1016/0165-1889(95)00928-0)
- Khan, M., Khan, M., Abdulahi, M., Liaqat, I., Shah, S. (2019). Institutional quality and financial development: The United States perspective. *Journal of Multinational Financial Management*. Vol. 49. P. 67-80. <http://dx.doi.org/10.1016/j.mulfin.2019.01.001>

- Aibai, A., Huang, X., Luo, Y., Peng, Y. (2019). Foreign direct investment, institutional quality, and financial development along the belt and road: An empirical investigation. *Emerging Markets Finance and Trade*, 55(14). 3275-3294. <https://doi.org/10.1080/1540496X.2018.1559139>
- Khalid, U., Shafiullah, M. (2020). Financial Development and Governance: A Panel Data Analysis Incorporating Cross-sectional Dependence. *Economic Systems*. Vol. 45. Iss. 2, 100855. <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2021.100855>
- Touny, M. (2014). Macroeconomic determinants of banking sector development: A comparison study between Egypt and Saudi Arabia. *Advances in Management and Applied Economics*, 04(03). 139-156. URL: http://www.scienpress.com/Upload/AMAE%2fVol%204_3_10.pdf
- Filippidis, I., Katrakilidis, C. (2014). Institutions, policy and banking sector development: A reassessment. *Finance a Uver*. Vol. 64(6). P. 501-521. URL: <https://journal.fsv.cuni.cz/mag/article/show/id/1313>
- Levine, R., Demirgüç-Kunt, A., Beck, T. (2001). Law, politics, and finance. *Policy Research Working Paper Series*. No. 2585. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-2585>
- Torre, A., Feyen, E., Ize, A. (2013). Financial development: Structure and dynamics. *Oxford University Press*, 27(03). 514-541. <https://doi.org/10.1093/wber/lht005>
- Ghardallou, W., Boudriga, A. (2014). Financial development and democracy: is the relationship non-linear? *The Economic Research Forum (ERF). Working Paper Series*. No. 886. P. 5-19. URL: <https://ideas.repec.org/p/erg/wpaper/886.html>
- Kim, D.-H., Lin, S.-C. (2011). Nonlinearity in the financial development — income inequality nexus. *Journal of Comparative Economics*, 39(3). 310-325. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2011.07.002>
- Ayadi, R., Arbak, E., Naceur, S., Groen de, W. (2015). Financial development, bank efficiency, and economic growth across the Mediterranean. *In: Economic and social development of the Southern and Eastern Mediterranean countries*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-11122-3_14
- Hubrecht, A., Dietsch, M., Guerra, F. (2005). Mesure de la performance des agences bancaires par une approche DEA. *Finance Contrôle Stratégie*, 08(02). 133-173. URL: <https://ideas.repec.org/a/dij/revfcs/v8y2005iq2p131-171.html>
- Wahid, A., Shahbaz, M., Azim, P. (2011). Inflation and financial sector correlation: The case of Bangladesh. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 01(04). 145-152. URL: <https://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/view/42/pdf>

Received on September 16, 2024

Reviewed on October 07, 2024

Revised on November 05, 2024

Signed for printing on November 13, 2024

Мохаммед Алі Дахман, доц.,
професор університету (управління державними фінансами)
Лабораторія з проблем ринків, робочих місць,
законодавства та моделювання в країнах Магрибу
Університет імені Бельхаджа Бучаїба в Айн-Темушенті
Айн-Темушент, 46000, Алжир
Несрін Беттіуї, доц., професор університету (фінанси)
Лабораторія з проблем ринків, робочих місць,
законодавства та моделювання в країнах Магрибу
Університет імені Бельхаджа Бучаїба в Айн-Темушенті
Айн-Темушент, 46000, Алжир
Алі Бендоб, доц., професор університету (фінанси)
Лабораторія з проблем ринків, робочих місць,
законодавства та моделювання в країнах Магрибу
Університет імені Бельхаджа Бучаїба в Айн-Темушенті
Айн-Темушент, 46000, Алжир

ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ: ДАНІ ЩОДО КРАЇН АРАБСЬКОГО МАГРИБУ

Розраховано показники розвитку банківського сектору в країнах Магрибу (Алжир, Марокко і Туніс), висвітлено його детермінанти за допомогою методу узагальнених моментів (GMM) для моделі динамічної панелі. У дослідженні, що охоплює 24 комерційні банки (державні й приватні), використано три індикатори (ефективність, глибина, стабільність) і зведений індикатор з методу головних компонентів (PCA) за 2006—2023 рр. Одним з ключових висновків є те, що інституційна якість, правове середовище і управління поліпшують діяльність банківського сектору, тоді як інфляція і демократія перешкоджають їй. Інституційна якість підвищує ефективність, натомість відкритість торгівлі, правова якість і економічне зростання знижують ефективність у країнах Магрибу.

Результати підкреслюють, що відкритість торгівлі, інституційна і правова якість, рівень доходу й управління позитивно корелюють з фінансовою глибиною, тоді як інфляція і економічне зростання демонструють зворотну залежність. Що стосується індексу стабільності, то він позитивно корелює з інституційною якістю і рівнем доходу і обернено — з відкритістю торгівлі в банківському секторі й економічним зростанням.

Відповідно, зроблено висновок, що марокканські комерційні банки, порівняно з банками Тунісу і Алжиру, мають найвищий рівень банківського розвитку, оскільки дані свідчать, що вони накопичили значні фінансові ресурси (кредитування приватного сектору), характеризуються банківською стабільністю (Z-індекс), високими рейтингами технічної ефективності й технічними інноваціями в банківському секторі. У свою чергу, туніські й алжирські банки стикаються з серйозними коливаннями глибини і стабільності через посилене державне втручання.

Ключові слова: ефективність банківської діяльності; аналіз оболонки даних (DEA); розвиток банківського сектору; метод узагальнених моментів (GMM) для моделі динамічної панелі.

Надійшла 16.09.2024

Прорецензована 07.10.2024

Доопрацьована 05.11.2024

Підписана до друку 13.11.2024

ЕКОНОМІКА АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ І РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

ECONOMICS OF AGRI-FOOD SPHERE
AND RURAL AREAS DEVELOPMENT

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.04.050>

УДК 330.3: 334,012:631:631.1

JEL: Q130

Ю.Я. ЛУЗАН, д-р екон. наук, академік НААН України,
заслужений працівник сільського господарства України, радник дирекції
Інститут продовольчих ресурсів НААН України
вул. Євгена Сверстюка, 4 А, 02000, Київ, Україна
e-mail: y-luzan@ukr.net

ORCID: <https://orsid.org/0000-0001-9822-8617>

Л.В. МОЛДАВАН, д-р екон. наук, проф., заслужений економіст України,
головний науковий співробітник відділу форм та методів господарювання
в агропродовольчому комплексі

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна

e-mail: lmoldavan@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5347-2699>

М.М. КРОПИВКО, д-р екон. наук, с. н. с., заступник академіка-секретаря
Відділення аграрної економіки і продовольства НААН України
вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9, 01010, Київ, Україна
e-mail: krop2002@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1683-7660>

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ: СУПЕРЕЧНОСТІ ТА СПОСОБИ ЇХ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ

Обґрунтовано фактори, що обумовлюють необхідність удосконалення державного регулювання підприємництва в аграрному секторі. Досліджено етапність наростання суперечностей при розбудові системи державної аграрної регуляторної політики в процесі ринкових трансформацій і наслідки їх впливу на фор-

Ц и т у в а н н я: Лузан, Ю., Молдаван, Л., Кропивко, М. (2025). Інституціоналізація розвитку системи державного регулювання підприємницької діяльності в аграрному секторі України: суперечності та способи їх нейтралізації. *Економіка України*. 68. 04 (761). 50-70. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.04.050>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

мування підприємницького середовища. Запропоновано напрями зміни критеріїв і принципів регуляторної політики з урахуванням прорахунків і необхідності її адаптації до умов євроінтеграції.

Ключові слова: підприємницька діяльність; державне регулювання; непослідовності; аграрний сектор економіки; конкуренція; євроінтеграція.

У сучасному аграрному секторі України загострилися процеси, що обумовлюють необхідність удосконалення державного регулювання підприємництва — основи ефективного функціонування продовольчої системи і сільського розвитку. Серед їх визначальних факторів виокремлюють: нестабільність конкурентного середовища, поширення монополізації аграрного ринку, відсутність ефективних регуляторних механізмів диверсифікації сільськогосподарського виробництва, неспроможність малих і середніх господарств протистояти дисфункціям ринку, недосконалість інституціонального середовища для створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів і ускладнення відтворювальних процесів.

Проведені за період незалежності України ринкові аграрні реформи створили реальні передумови для розвитку приватних форм підприємницьких структур і формування конкурентного середовища на аграрному ринку, що можна розцінювати як позитивне явище. Однак, поряд з тенденціями загального зростання обсягів виробництва агропродовольчої продукції, через незадовільне врегулювання попиту і пропозиції на внутрішньому продовольчому ринку, відсутність ефективних регуляторних стимулюючих механізмів диверсифікації підприємницької агропродовольчої діяльності рівень гарантування продовольчої безпеки держави і продовольчого суверенітету відповідно до визначених критеріїв не підвищується. З більшості видів основних харчових продуктів населенням України не досягнуто рекомендованих норм споживання. За 10 останніх передвоєнних років, згідно з даними Державної служби статистики України, загальна калорійність харчування населення практично не зростала і залишалась у межах 83—86 % від рекомендованих норм, не забезпечуючи при цьому збалансованості споживання основних макро- і мікроелементів¹. До того ж, посилюється імпортозалежність України з цілого ряду продовольчих товарів тваринного походження, насінництва і деяких інших видів сільськогосподарської і харчової продукції.

Такі тенденції указують на недоліки державного регулювання цілеспрямованого виконання найважливіших функцій аграрного підприємництва — гарантованого забезпечення населення продовольством і захисту продовольчого суверенітету України. Держава також ще не знайшла і не застосувала необхідні інструменти й механізми щодо створення врівноважених інституціональних умов для діяльності великих, середніх і малих підпри-

¹ Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України 2020. Стат. зб. Київ, Державна служба статистики України, 2021. 59 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/Zb_Bsph_2020.pdf

ємницьких структур. Не повною мірою використано державні регулятори для розв'язання проблем комплексного соціально-економічного розвитку сільських територій, захисту земель і підвищення їх родючості, відновлення функціонування м'ясо-молочного скотарства, вівчарства, козівництва, окремих підгалузей птахівництва, рибного господарства, плодоовочевого виробництва, льонарства, хмелярства і низки інших трудовитратних агропродовольчих підкомплексів, які в недалекому минулому забезпечували основну трудову зайнятість сільського населення та інтегрований взаємопов'язаний із сільським господарством розвиток інших секторів економіки, що відіграло важливу роль у нарощуванні обсягів доданої вартості, сплати податків, формуванні ВВП держави.

Дослідження системності формування законодавчих регуляторних актів стосовно відтворювальної діяльності підприємницьких структур указують на неузгодженість і прогалини в розвитку державної регуляторної політики, що спричиняє появу суперечностей, які перекручують ринкові відносини і стримують розвиток аграрної сфери України. Недотримання окремих загальних принципів у законотворчій діяльності, визначених засадами державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності (послідовності, збалансованості, ефективності, доцільності, адекватності, прозорості), а також не завжди врахування громадської думки ускладнюють формування зрозумілих для всіх суб'єктів аграрного ринку тактики і стратегії економічного розвитку. Ці та інші тенденції указують на незавершеність і недосконалість інституціональних засад державної регуляторної політики розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки України, що свідчить про наявність системної державної і наукової проблеми.

Отже, **мета статті** — дослідити поширення суперечностей в інституціонально-організаційному забезпеченні державного регулювання розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України, окреслити шляхи його вдосконалення з урахуванням євроінтеграційних процесів.

Класики економічної теорії визначали підприємництво як еволюційне явище, спрямоване на досягнення власних цілей з використанням економічних і суспільних взаємодій (Смит, 1954; Шумпетер, 2011). У аграрному секторі економіки особливістю є те, що діяльність суб'єктів підприємництва спрямовується не лише на задоволення власних інтересів, а й одночасно на забезпечення потреб суспільства в продовольстві — незамінного чинника життєдіяльності людей.

Підприємницька діяльність підпорядковується об'єктивним ринковим законам — способам (формам) організації та функціонування відносин між суб'єктами господарювання, що базуються на принципах економічної свободи, вільної взаємодії попиту і пропозиції, вільного ціноутворення і конкуренції. У аграрному секторі підприємницька діяльність здійснюється з урахуванням загальних принципів. Водночас галузі притаманні особливості, які обумовлюють необхідність більшої порівняно з іншими секторами економіки присутності держави в ролі регулятора. Так, у сільському господарстві для

отримання однакового з іншими галузями прибутку потрібен більший обсяг капіталовкладень. Водночас світова статистика підтверджує наявність історично чинного диспаритету цін між сільським господарством і суміжними промисловими галузями, що негативно позначається на доходах виробників продовольчої продукції. Урожайність сільськогосподарських культур і, відповідно, забезпеченість тваринництва кормами на 44—55 % залежать від мінливих природно-кліматичних умов, що обумовлює нестабільність цін на сільськогосподарську продукцію і доходів від її реалізації. Цінова нееластичність попиту на продукцію сільського господарства впливає на зниження цін і, відповідно, доходів (Макконел, Брю, 1999). Сільське господарство порівняно з іншими галузями є більш залежним від кредитування, а необхідність мати в обігу значний запас сировини і матеріалів уповільнює швидкість обороту коштів (Непочатенко, 2007, с. 87—88).

Ці та інші особливості, за розвитку індустріальних засобів виробництва, об'єктивно обумовлюють неспроможність сільського господарства до самостійного нагромадження і стабільного розширеного відтворення, що, зважаючи на безальтернативність аграрної галузі в забезпеченні людей продовольством, підтверджує необхідність державного впливу на формування сприятливого підприємницького середовища, від якого більш як на 70 % залежить успіх діяльності суб'єктів підприємництва (Завадський, 1992). Отже, державне регулювання підприємництва в аграрному секторі виявляється в економіко-нормативному впливі на процеси відтворення з метою пом'якшення негативних наслідків «провалів ринку», непередбачуваних змін природно-кліматичних та інших специфічних для галузі умов (Могильний, 2002, с. 34—41).

Зазначене є закономірністю для всіх країн незалежно від рівня їх економічного розвитку. Всі спроби обійти цю закономірність завдяки спрощеному вузькоспеціалізованому виробництву найбільш окупних видів продукції на практиці супроводжуються виснаженням і забрудненням ґрунтів, поступовим зниженням віддачі на вкладений капітал та іншими негативними наслідками, які фіксуються експертами різних країн і міжнародних організацій². Зміна курсу України на перехід до ринкових засад господарювання та інтегрування до глобальних ринків, на відміну від країн з еволюційним розвитком ринкових відносин, вимагала прискореного формування принципово нового інституціонального забезпечення розвитку аграрного сектору. Однак неготовність до такого підходу суспільства, управлінського персоналу державних регуляторних органів і діючих на той час економічних суб'єктів господарювання та інших інституцій вносила відповідну специфіку в розвиток цих процесів.

Значний внесок у дослідження проблем підприємницької діяльності в аграрній сфері перехідного періоду зробили Я. Гадзало і В. Жук (2015), Ю. Лупенко та ін. (2023), сталого розвитку підприємництва — В. Іванченко (2020). Особливостям аграрної підприємницької діяльності приділено увагу таких

² The Sustainable Development Goals Report 2022. United Nations. 68 p. URL: <https://unstats.un.org/sdgs/report/2022/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2022.pdf>

науковців, як М. Ільчук (2024), О. Ковбаса (2024), Р. Сичова (2010) і Б. Погріщук (2023). Становленню підприємницької діяльності на початковому етапі формування ринкової економіки присвячено праці О. Онищенка (2001), Л. Романової (1997), Т. Яворської (2012); тенденціям розвитку аграрного підприємництва в умовах воєнних дій — О. Шпикуляка та ін. (2023); механізмам державного регулювання розвитку підприємницької діяльності — О. Могильного (2002), О. Вольської (2020), Я. Григоренка (2016); основам удосконалення правового регулювання сільськогосподарського землекористування підприємствами в Україні — П. Гайдуцького (2020), П. Кулиничча (2011); ролі державної підтримки кооперативного руху в розвитку малого і середнього підприємництва — В. Зіновчука (2001), В. Гончаренка (2001), Л. Молдаван (2022).

У наукових працях дістали своє відображення як теоретичні обґрунтування, так і практичні рекомендації щодо розбудови системи державного регулювання в умовах формування і розвитку підприємницького середовища в аграрному секторі економіки. Важливою була роль науковців-аграрників у сприянні усвідомленню суспільством необхідності ринкового реформування, підготовці науково обґрунтованих пропозицій з розробки ринкового законодавства і практичних рекомендацій для підприємців з урахуванням досвіду інших країн тощо. Розвиток підприємництва в процесі ринкових трансформацій у аграрному секторі економіки України, з огляду на пройдений шлях, умовно можна поділити на три етапи:

перший (1990—1999 рр.) — остаточне визначення необхідності ринкових трансформацій, визнання приватної власності на земельні ділянки, здійснення паювання земель і майна, ухвалення рішення щодо запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення як базової компоненти ринкових перетворень, прийняття законів про організаційно-правові форми підприємницьких структур, реформування колгоспів і радгоспів у колективні сільськогосподарські підприємства, унормування особливостей приватизації суб'єктів харчової і переробної промисловості, аграрного сервісу та ін., що створювало відповідні передумови для становлення підприємницької діяльності в період ринкових перетворень;

другий (2000—2008 рр.) — прийняття важливих нормативно-правових актів щодо прискорення ринкових трансформацій, активізації створення на засадах приватної власності різних форм підприємницьких структур, формування інституціонального середовища для розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, визначення і застосування основних регуляторних механізмів у питаннях земельних відносин, цінової, податкової, фінансово-кредитної та інших форм державної регуляторної аграрної політики, створення реальних інституційних умов для розбудови маркетингової інфраструктури аграрного ринку (біржової торгівлі, агро-торгових домів та інших структур) для сприяння розвитку діяльності суб'єктів підприємництва;

третій (2008 р. — донині) — модернізація державної регуляторної політики, пов'язаної з вступом України до СОТ, виконання вимог Угоди про

Таблиця 1. Зміни обсягів сільськогосподарського виробництва і економічного становища суб'єктів господарювання до активного ринкового реформування аграрного сектору України

Показники	1990	1999	1999 до 1990, %
Виробництво продукції сільського господарства у порівнянних цінах 2005 р., млрд грн	145,9	71,0	48,6
Обсяги виробництва, млн т			
зерно	51,0	24,6	48,2
цукрові буряки	44,3	14,1	31,8
соняшник	2,6	2,8	107,7
овочі	6,7	5,3	79,1
молоко	24,5	13,4	54,7
м'ясо	4,3	1,7	39,5
яйця (млн шт.)	16 286,7	8 739,7	53,7
Рентабельність господарської діяльності сільгоспідприємств, %	42,1	-22,1	Нижча на 64,2
Рівень середньомісячної оплати праці, грн			
у середньому по державі	244 (крб)	178	73,0
у сільському господарстві	232 (крб)	102	44,0
Калорійність середньодобового споживання населенням харчових продуктів, ккал	3597	2505	69,6

Джерело: складено авторами за: Сільське господарство України. Стат. зб. за відповідні роки.

асоціацію України та ЄС, зняття мораторію на купівлю-продаж сільськогосподарських земель, активізація заходів щодо гармонізації системи контролю за якістю продукції сільського господарства і харчових продуктів до вимог ЄС та ін. Водночас на цьому етапі відбувається скорочення державного впливу на формування сприятливого для підприємництва фінансово-кредитного, податкового, інфраструктурного середовища.

Для другого етапу ринкових аграрних перетворень важливим став відповідний Указ Президента України³, який відіграв особливу роль у прискоренні формування нових суб'єктів підприємництва в аграрному секторі. Його було видано, перш за все, через поширення загрозливих тенденцій кризового характеру, які поставили на критичну межу гарантування продовольчої безпеки держави (табл. 1). Завдяки виконанню вимог цього Указу протягом 2000 р. було реорганізовано майже 90 % колишніх колективних і державних сільгоспідприємств, власниками земельних паїв стали 6,9 млн селян, або майже третина сільського населення, середній розмір земельного

³ Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки. Указ Президента України від 03.12.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1529/99#Text>

паю коливався від 2,6 га в Івано-Франківській до 14 га в Луганській областях. Це відкрило шлях для реальної розбудови підприємницького середовища в аграрному секторі економіки України^{4, 5, 6}.

З метою створення сприятливих умов для розвитку підприємництва на аграрному ринку України на цьому етапі також були прийняті інші важливі нормативні акти з питань державного регулювання розвитку сільського господарства, як-от: Земельний кодекс України, стимулююче податкове законодавство, механізми лізингу, часткове здешевлення вартості сільськогосподарської техніки і вартості кредитів, страхування аграрних ризиків тощо. Такі системні дії держави, з урахуванням організаційних, фінансових та інших чинників, давали можливість розвивати конкурентне середовище, активізувати формування нових підприємницьких структур та їх діяльність як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках.

У 2008 р. в сільському господарстві країни функціонувало 59 059 суб'єктів різних організаційно-правових форм підприємницької діяльності (найбільша кількість за період незалежності) проти 13 623, що діяли в 1999 р., тобто їх чисельність зростає більш як у 4,3 разу. Розвивалося фермерство — кількість таких господарств зростає майже до 44 тис. Багато особистих селянських господарств зміцніли за рахунок здобуття права на розширення своїх земельних ділянок до 2 га із земель запасу, а також приєднання до свого господарства виділеного в натурі земельного паю, одержаного в результаті реформування колективних сільгоспідприємств. На той час вони виробляли майже 54 % усієї сільськогосподарської продукції, і для них, за підтримки держави, створювалися сприятливі умови для розвитку заготівельно-збутових та інших обслуговуючих кооперативів, що посилювало їх конкурентні позиції на аграрному ринку.

Завдяки цим та іншим факторам у розвитку аграрного сектору намітилася позитивна динаміка. За даними Державної служби статистики України, у 2008 р. порівняно з 1999 р. виробництво продукції сільського господарства збільшилося в 1,5 разу, було ліквідовано збитковість сільськогосподарської підприємницької діяльності, її рентабельність сягнула 24,1 %⁷. Мали місце й інші позитивні тенденції: підвищився рівень продовольчої безпеки держави, суттєво активізувався експорт продукції сільського господарства, покращилась якість харчових продуктів, збільшився обсяг кредитування та інвестування суб'єктів підприємницької діяльності тощо.

⁴ Там само.

⁵ Про холдингові компанії, що створюються в процесі корпоратизації та приватизації. Указ Президента України від 11.05.1994 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224/94#Text>

⁶ Про підтримку сільськогосподарських товаровиробників. Указ Президента України від 23.05.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1328/98#Text>

⁷ Сільське господарство України. 2010 рік. Стат. зб. За ред. О. Осауленка. Державна служба статистики України. Київ, ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2011. 374 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/katalog/selo/S_g2010.zip

Разом з тим досягненню вищої результативності завадив ряд чинників деструктивного характеру, що змінило тактику і стратегію агропродовольчого та сільського розвитку і призвело на третьому етапі до негативних наслідків. З комплексу критичних непослідовностей і прорахунків у формуванні державної регуляторної політики у сфері аграрного підприємництва виокремимо такі:

1) після завершення чинності Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» не було прийнято адекватних законодавчо-нормативних актів, які продовжили б визначення стратегії подальшого розвитку суб'єктів підприємництва, формування сприятливого для їх діяльності ринкового середовища з орієнтацією на сучасні виклики і євроінтеграцію, що позбавило й позбавляє донині аграрну сферу концентрованого визначення мети, принципів, пріоритетів і шляхів розвитку в нових умовах. Наразі вони «розмиті» в значній кількості інших законодавчих регуляторних актів, що вносить певний хаос, непослідовність і прогалини в системне розв'язання суперечностей агропродовольчого і сільського розвитку;

2) прийняття Господарського кодексу України без урахування збереження раніше ухваленої Указом Президента України заборони про недопустимість створення в аграрному секторі економіки підприємницьких структур холдингового типу відкрило доступ до користування сільськогосподарськими угіддями великого національного і міжнародного агропромислово-торгового капіталу і формування наразі домінуючого в аграрному секторі олігархічно-латифундистського типу підприємництва з притаманними йому негативними соціальними і екологічними наслідками;

3) багаторічне законодавче обмеження щодо отримання одним фермером у власність не більше 100 га і одночасне радикальне відкриття у 2024 р. ринку земель сільськогосподарського призначення з визначенням норми законодавства про надання права власності до 10 тис. га в одного власника, за відсутності законодавчо визначених обмежень обсягів їх оренди, створили ще більші можливості для поширення монопольної підприємницької діяльності в базовому сегменті аграрного ринку⁸. Такі процеси продовжують і далі викривлювати аграрний устрій в Україні й стримують сільський розвиток;

4) вилучення із схваленого у 2001 р. Земельного кодексу України норми про необхідність створення Державного земельного (іпотечного) банку, основними функціями якого передбачалось обслуговування трансакцій на ринку земель сільськогосподарського призначення, створення і започаткування функціонування системи земельного іпотечного кредитування як важливого фінансового інструменту, насамперед, для сприяння власникам земельних ділянок (паїв) у організації власної підприємницької діяльності, спонукало селян виступати, переважно в односторонньому порядку, їх про-

⁸ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення. Закон України № 552-IX від 31.03.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-IX#top>

давцями або орендодавцями, що сприяло формуванню в основному латифундистського аграрного підприємницького сектору;

5) невизнання кооперативним законодавством України кооперативної організаційно-правової форми кредитування, що унеможливило створення кооперативних банків відповідно до ст. 8 Закону України «Про банки і банківську діяльність»⁹, з одного боку, і віднесення Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»¹⁰ кредитних спілок до фінансових установ, які, нарівні з комерційними банками та іншими інституціями, надають послуги для отримання прибутку, отже, не можуть бути включені до Реєстру неприбуткових організацій¹¹ — з іншого, заблокувало формування специфічної системи кредитного забезпечення малих і середніх суб'єктів підприємницької діяльності, яка є основною у світовому аграрному секторі. Комерційні кредитні банківські структури практично не обслуговують малий і середній агробізнес, унаслідок чого такі господарства позбавлені будь-якого способу фінансової підтримки розвитку;

6) скасування, у супереччю думці громадських сільськогосподарських організацій, податкового регулювання шляхом використання фіксованого сільськогосподарського податку, який об'єднував більше 10 різних видів податків, і використання акумульованих коштів як різниці між вхідним і вихідним ПДВ на цілеспрямовану й гарантовану державну підтримку розвитку аграрного підприємництва, що мало безперечні ознаки спрощеної, прозорої і стимулюючої системи без втручання бюрократичного апарату в їх господарську діяльність, стало однією з головних причин відчутної втрати інвестиційної привабливості й зменшення ефективності сільськогосподарської діяльності;

7) реорганізація діяльності Аграрного фонду і незастосування протягом багатьох останніх років механізмів товарних і фінансових інтервенцій (без запровадження взамін нових механізмів для збалансування попиту і пропозиції) позбавили державні регуляторні органи ринкового регулювання кон'юнктури продовольчого ринку України;

8) прийняття у 2020 р. вже третього Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», який комерціалізує відносини кооперативу із своїми членами, викривлює сутність кооперативних виплат і ряду інших кооперативних відносин, які повинні в нормувувати принцип неприбутковості обслуговуваних кооперативів, що унеможливило класичний розвиток сільськогосподарського кооперативного руху.

⁹ Про банки і банківську діяльність. Закон України № 2121-III від 07.12.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>

¹⁰ Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг. Закон України № 2664-III від 12.07.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text>

¹¹ Кредитні спілки не підлягають включенню до нового Реєстру неприбуткових організацій. *Надвірнянська РДА*. 2017. URL: <https://nadrda.gov.ua/kredytni-spilky-nepidlihaiut-vkliuche/> (дата звернення: 02.02.2021).

Протягом третього періоду вже не відбувається розвитку біржової торгівлі й формування оптових ринків, припинили виконувати свої основні функції Аграрний і Лізинговий фонди, зведено до мінімуму фінансування Державного фонду підтримки фермерських господарств, державних програм підтримки розвитку дорадчої діяльності, селекції у тваринництві та рибництві, із законодавства вилучено необхідність створення Фонду аграрних страхових субсидій та інші критичні напрями державного регулювання.

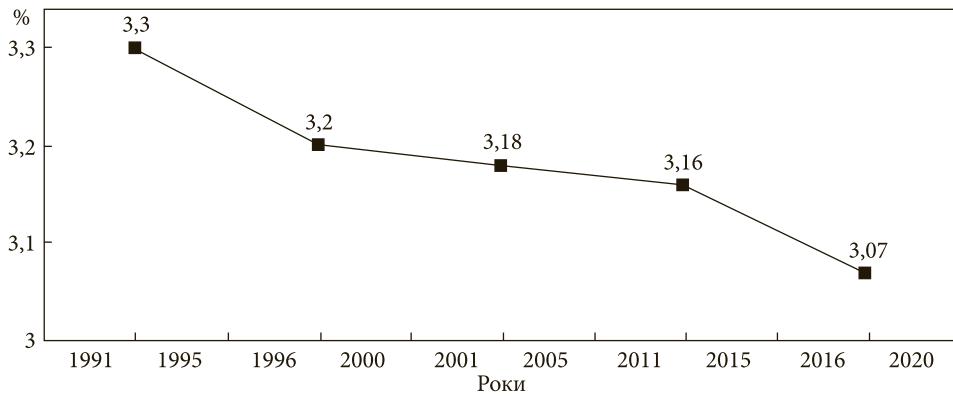
Через ці та інші непослідовності розвитку регуляторної політики великі підприємницькі структури сконцентрували у своїх руках значні масиви сільськогосподарських угідь і монополізували найбільш прибуткові секторальні агропродовольчі ринки, які за останнє десятиріччя стали основним предметом їх діяльності. Надмірна концентрація землеволодіння призвела до розквіту монополізації та олігархізації у аграрній сфері в усіх напрямках використання — землі, місцевих ресурсів, робочої сили тощо.

За даними Державної служби статистики України, у передвоєнному 2021 р. 1,5 % від загальної кількості підприємницьких структур залучали для своєї господарської діяльності 25,3 % від усіх сільськогосподарських угідь. Загальна кількість підприємницьких структур зменшилася з 59,1 тис. до 36,6 тис. од., або на 38 %, у тому числі фермерських господарств — на 40 %.

Формування вузькоспеціалізованого зерно-олійного агровиробництва з витісненням тваринництва та інших трудомістких виробництв обумовило катастрофічну втрату значної кількості робочих місць: якщо на початку аграрних трансформацій у сільському, лісовому і рибному господарстві було зайнято 4,9 млн найманих працівників, то у 2020 р. їх залишилося близько 500 тис., посилилися процеси міграції та обезлюднення сіл, погіршилася демографічна ситуація серед сільського населення. Негативним наслідком таких тенденцій також стало зменшення питомої ваги виробництва господарствами населення сільськогосподарської продукції у загальнодержавних обсягах виробництва. Так, у 2020 р. вона скоротилася порівняно з 2010 р. з 51,7 до 35,3 %¹², що супроводжувалося втратами доходів і зростанням бідності сільського населення, іншими негативними явищами, що спричинили подальший занепад сільських територій.

Натомість процеси агрохолдингізації в Україні останніми роками набули нерегульованого поширення практично в усіх регіонах держави. Підтримка таких підприємницьких агропромислових структур з боку держави обґрунтовується тим, що вони показують високу конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. При цьому до уваги не береться той факт, що ця конкурентність є недоброросовісною, оскільки забезпечується вузькоспеціалізованим експортоорієнтованим виробництвом найбільш економічно вигідних і найменш трудозатратних зернових і олійних культур; монополізацією каналів збуту продукції на зовнішніх і вну-

¹² Сільське господарство України. Стат. зб. за відповідні роки. *Державна служба статистики України*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

Динаміка вмісту гумусу в ґрунтах України за турами агрохімічної паспортизації, проведеними в період 1991—2020 рр., %

Джерело: складено авторами за: А. Балаєв, М. Пінчук (2020), О. Фурдичко (2009).

трішньому ринках; неповерненням у ґрунт винесених з урожаєм органічних добрив і частини мінеральних поживних речовин тощо.

За відсутності ефективних механізмів державного контролю такий тип агрохолдингової діяльності поширився на традиційні підприємства і фермерські господарства. Відмова від сівозмінного землеробства, знищення багаторічних трав і парів, відсутність бобових попередників для зернових посилили дегуміфікацію, ерозію та інші види деградації угідь, яка наразі охоплює до половини, а в чорноземних регіонах — до 80 % сільськогосподарських земель, знижуючи їх продуктивність. Нині в українських чорноземах поживних речовин у 2,5—3 рази менше порівняно з європейськими нечорноземами (Медведєв, 2015).

Результати турів агрохімічної паспортизації, які проводяться кожні п'ять років ДУ «Держґрунтохорона», свідчать про катастрофічне зниження вмісту гумусу в українських ґрунтах. Так, якщо у 1991—1995 рр. цей показник по країні становив 3,3 %, то у 2016—2020 рр. — 3,07 % (рисунок).

За стан ґрунтів як основи продовольчого забезпечення життєдіяльності суспільства відповідальність несе держава, упроваджуючи правила правильної сільськогосподарської практики, контроль за їх виконанням і санкції за порушення встановлених норм підприємницької діяльності. У країнах ЄС відповідальність фермерів за охорону земельних та інших природних ресурсів забезпечується введенням екологічних правил (вимог), інституалізованих актами ЄС, які в сукупності формують Crosse Compliance — систему «взаємної згоди».

Збереження родючості сільськогосподарських земель, наприклад за Crosse Compliance Німеччини, передбачає: а) заходи із захисту угідь від водної і вітрової ерозії (заборона оранки з оборотом пласта; терасування схилів; лісо-польові насадження); б) збереження органічної речовини в ґрунті (збереження балансу гумусу, сівозмінне землеробство, приорування рослинних решток); в) захист поверхні ґрунту («озеленення» орних земель покривними

посівами (сидератами); мульчування поверхні рослинними рештками), постійну консервацію до 3 % орних земель з метою відновлення їх продуктивності та ін. Цілий комплекс вимог містять регламенти, що стосуються збереження біорізноманіття, використання добрив і хімічних засобів захисту рослин, захисту боліт, перелісків, водних ресурсів тощо. Дотримання встановлених вимог контролює державна інституція. Розміри санкцій за порушення вимог коливаються від 1 до 100 % загальних сум належних підприємцю прямих виплат¹³. У Польщі встановлені загальноєвропейські вимоги містить Кодекс доброї сільськогосподарської практики¹⁴. Такий підхід має місце в усіх країнах — членах ЄС.

У цьому контексті, з урахуванням зобов'язань у рамках євроінтеграційного процесу, Україні необхідно ухвалити закон про Кодекс сталого агрогосподарювання, який передбачатиме імплементацію актів, що формують європейську систему Crosse Compliance. Також при розробці зазначених інструментів впливу на екологоорієнтовану підприємницьку діяльність буде необхідно врахувати основні положення Європейського зеленого курсу, зокрема в частині вимог до збереження здоров'я ґрунту і біорізноманіття. Очікувано проблемним у євроінтеграційному переговорному процесі України з країнами ЄС стане питання сільськогосподарського устрою і землекористування. У цьому контексті прийняття відповідного закону про сільськогосподарський устрій є невідкладним. Його призначення — усунути названі та інші недоліки в організаційній сфері аграрного комплексу. Зокрема, з метою вдосконалення нормативно-правової бази регулювання і діяльності згаданих агропромислово-торгових структур (агрохолдингів) доцільно:

- внести зміни в порядок реєстрації агрохолдингів у органах державної статистики, податкового і антимонопольного регулювання як підприємницьких об'єднань у складі всіх взаємопов'язаних за різними ознаками господарюючих суб'єктів, унормувати визначення головного підприємства такого об'єднання і методикку статистичних досліджень їх діяльності з урахуванням дотримання комерційної таємниці;
- удосконалити антимонопольне регулювання діяльності підприємницьких об'єднань агрохолдингового типу шляхом уточнення відповідних критеріїв їх впливу на ринкову ситуацію за окремими видами продукції або послуг;
- удосконалити податкові механізми регулювання з урахуванням монопольного впливу агрохолдингових об'єднань на кон'юнктуру на секторальних агропродовольчих ринках або у сферах відповідних послуг;
- обґрунтувати й внести зміни у відповідні державні бюджетні програми підтримки розвитку аграрного сектору економіки з метою врівноваження конкуренції між великими, середніми і дрібними агровиробниками;

¹³ Crosse Compliance 2022. Informations broschüre über die einzuhaltenden anderweitigen Verpflichtungen. 181 S. URL: <https://www.europa-mv.de/serviceassistent/download?id=1655138>

¹⁴ Kodeks dobrej praktyki rolniczej. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, 2004. 98 s. URL: https://iung.pl/wp-content/uploads/2010/02/kodeks_dobrej_praktyki_rolniczej.pdf

- запровадити механізми стимулювання диверсифікації сільськогосподарського виробництва, удосконалити державне регулювання діяльності агрохолдингових об'єднань з метою наповнення внутрішнього ринку продукцією, орієнтованою на фізіологічні потреби людей, і створення додаткових робочих місць;

- визначити механізми обов'язкової участі підприємницьких структур у соціально-економічному розвитку сільських територіальних громад, облаштуванні сільських територій, додатковому створенні робочих місць, вирішенні екологічних та інших проблем сільського розвитку;

- удосконалити державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в частині декларування експортних цін, системи контролю за надходженням валютної виручки, діяльності економічно пов'язаних зарубіжних партнерів;

- запровадити ринкові механізми спонукання до обов'язкової участі підприємницьких структур у реалізації продукції через біржовий ринок.

Посилення інституціональних засад вимагає сприяння трансформації особистих селянських господарств у господарства фермерського типу. Наразі даний сектор продовжує виконувати важливу роль у продовольчій системі України, займаючи третину в загальних обсягах виробництва продукції сільського господарства. При цьому господарства населення, як і раніше, спрямовують свою діяльність, в основному, на виробництво трудозатратних видів продукції сільського господарства, яку витіснено із структури виробництва агропромислово-торгових структур. Тут виробляється від 50 до понад 98 % яєць, продукції вівчарства і кролівництва, плодів і ягід, овочів, меду, картоплі (табл. 2).

Таблиця 2. Динаміка питомої ваги господарств населення в загальних обсягах виробництва основних видів продукції сільського господарства у 2000—2021 рр., %

Види продукції	2000	2005	2010	2015	2020	2021
Картопля	98,6	98,8	97,4	97,8	98,1	97,7
Овочі	83,1	89,3	88,1	86,1	84,6	85,9
Плоди і ягоди	81,8	88,2	83,6	80,9	83,2	79,2
Молоко	71,0	81,2	80,3	74,9	70,2	68,2
М'ясо (у забійній вазі)	73,7	63,2	44,9	37,0	31,2	29,4
Яйця	66,2	50,5	39,9	41,8	44,9	50,2
Мед	93,2	96,6	97,7	98,6	99,0	99,0
Зернові й зернобобові	18,4	24,3	24,2	22,7	20,4	19,0
Буряки цукрові фабричні	12,2	21,5	7,9	7,5	5,7	4,6
Соняшник	12,5	21,2	17,5	14,6	12,3	13,3

Джерело: складено авторами за: Виробництво основних сільськогосподарських культур за категоріями господарств. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/open_data/menu/cg_vd.htm (дата звернення: 03.04.2024); Тваринництво України. Стат. зб. Державна служба статистики України. Київ, ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2022. 159 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/05/zb_tv_2022.pdf

Понад 600 тис. цих господарств за площами землекористування відпо-відають європейським фермерським господарствам, 150 тис. з них мають у своєму розпорядженні 5 га угідь і більше, 60 тис. — понад 10 га. Господарства населення разом з фермерськими господарствами та іншими малими і середніми суб'єктами аграрної діяльності, безпосередньо прив'язаними до відповідної сільської поселенської мережі, паралельно з господарськими функціями несуть найбільше навантаження, пов'язане з розвитком сільських територій. Однак, за чинним українським законодавством, їх діяльність не відноситься до підприємницької, вони не є одержувачами державної підтримки нарівні з фермерськими господарствами.

Євроінтеграційна орієнтація України зобов'язує відповідні органи прискорити вирішення даної проблеми, для чого потрібно:

- інституціалізувати особисті селянські господарства із землекористуванням від 2 га угідь у статусі сімейних фермерських господарств, що сприятиме формуванню фермерського укладу;
- легалізувати в правовому полі організаційно-правові форми нових суб'єктів господарювання, у яких функції власності на земельні ділянки, здійснення виробничої діяльності та управління поєднувалися б у одних руках, що відповідало б європейській і світовій практикам;
- унормувати забезпечення сільськогосподарської підприємницької діяльності особами відповідної професійної підготовки і тими, хто проживають у сільських поселеннях, як важливої складової формування селоутворюючої моделі сільськогосподарського устрою;
- передбачити обмеження землекористування підприємницькими структурами на засадах власності й оренди, що не допускати концентрації угідь у руках великих корпорацій і розвитку процесів обезземелення селян;
- інституалізувати, за рекомендаціями ООН¹⁵, правила формування національної мережі локальних фермерських ринків з відповідною інфраструктурою для реалізації продукції;
- удосконалити законодавство щодо надання статусу неприбуткових аграрним кооперативним структурам і установам банківського обслуговування суб'єктів підприємництва, запровадити програми п'ятирічної підтримки формування матеріально-технічної бази збутових кооперативів, створених малими господарствами, з урахуванням законодавства ЄС щодо підтримки груп виробників та їх об'єднань¹⁶;

¹⁵ Report of the Special Rapporteur on the Right to Food, Olivier de Schutter. Final report: the transformative potential of the right to food. A/HRC/25/57. Geneva, 28 p. URL: https://digitallibrary.un.org/record/766914/files/A_HRC_25_57-EN.pdf?ln=ru

¹⁶ Consolidated text: Commission Implementing Regulation (EU) No 543/2011 of 7 June 2011 laying down detailed rules for the application of Council Regulation (EC) No 1234/2007 in respect of the fruit and vegetables and processed fruit and vegetables sectors. *European Union*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02011R0543-20221024> (дата звернення: 03.04.2024).

Таблиця 3. Імовірна трансформація структури посівних площ України до 2030 р., %

Культури	1990	2020	2030 (прогноз)
Посівна площа в ц і л о м у	100	100	100
Зернові й зернобобові	45	56	50
Олійні	5,3	31,7	17,5
у тому числі соняшник	5,1	22,9	10
Технічні	6,2	1,0	3
Кормові	37,0	5,9	20
у тому числі трави	12,3	3,1	12
Інші	6,4	6,6	6,5
Земля, тимчасово виведена з обробітку	4,4	1,5	3

Джерело: розраховано авторами відповідно до рекомендованих зональних наборів культур і схем сівозмін за: Сільське господарство України. Стат. зб. за 2020 р. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/09/zb_sg_20.pdf; Стратегія сталого розвитку України до 2030 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A?an=329>

- унормувати пріоритет державних закупівель продукції, виробленої малими і середніми господарствами, що реалізується через їх некомерційні об'єднання, ввести продовольчі талони для малозабезпечених верств населення і вжити інших заходів, спрямованих на покращення ціноутворення і підвищення прибутковості малих і середніх господарств.

Інституалізація вимог Регламентів ЄС щодо переходу до агроєкологічного землеробства в симбіозі з тваринництвом, очікуване, як свідчить практика східноєвропейських країн, запровадження квот та інших обмежень у сфері виробництва й експорту сільськогосподарської продукції у процесі набуття Україною членства в ЄС відбуватимуться в повоєнний період в умовах подальшої зміни клімату. Наразі підвищення температурного режиму в Україні становить понад 1,5° С, що є найвищим показником у північній півкулі планети. Спеціалісти вже фіксують зміщення кліматичних зон з півдня на північ на відстань до 200 км¹⁷.

Зазначене в сукупності з виведенням з обробітку 4 млн га деградованих орних земель та їх переведенням в угіддя екстенсивного використання, що передбачено Цілями сталого розвитку України до 2030 року¹⁸, і впрова-

¹⁷ Чурилова К. Через глобальне потепління агрокліматичні зони України посунулись на 200 км. *Zaxid.Net*. 2019. 05 бер. URL: https://zaxid.net/cherez_globalne_poteplinnya_agroklimatichni_zoni_ukrayini_posunulis_na_200_km_n1476891 (дата звернення: 04.09.2024).

¹⁸ Цілі Сталого Розвитку: Україна. Національна доповідь 2017. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 176 с. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Download?id=22e86f94-a9dd-421e-adcb-e38748a4b7cb>

дженням полікультурного сівозмінного виробництва об'єктивно веде до структурної трансформації посівних площ і виробництва сільськогосподарської продукції (табл. 3).

Це вимагатиме участі держави у вирішенні проблем пошуків нових ринків збуту, розбудові нової інфраструктури, упровадженні інноваційних технологій, виведенні нових сортів традиційних видів культур і освоєнні нових, адаптованих до змінюваних кліматичних умов. Таким чином, як «Аграрну конституцію України» автори бачать закон України «Про основні засади державної аграрної політики», який повинен містити концентроване визначення мети, принципів, пріоритетів, критеріїв і шляхів розвитку аграрної сфери. Він має вдосконалюватися й доповнюватися кожні п'ять — сім років залежно від зміни внутрішніх і зовнішніх чинників. За такими принципами Конгресом США кожні п'ять років затверджується «Сільськогосподарський закон», Парламентом Франції — закон «Про орієнтацію сільського господарства». Такий підхід забезпечує поступальний комплексний розвиток агропродовольчої сфери, дозволяє розвивати набутий позитивний досвід і усувати негативні наслідки державного регулювання, своєчасно ухвалювати рішення у відповідь на виклики швидкоплинних умов.

ВИСНОВКИ

1. Системний аналіз державного регулювання підприємницької діяльності в аграрному секторі України виявив його асинхронність, внутрішню неузгодженість, відсутність у ряді випадків логіки і системної структурованості. З огляду на усталену практику країн з розвинутим сільським господарством, системоутворюючими документами в політиці державного регулювання мають стати законодавчі акти про сільськогосподарський устрій і безстрокову орієнтацію розвитку галузі з періодичним її коригуванням відповідно до зміни умов.

2. Поєднання ринкових механізмів і державного регулювання умов сільськогосподарської підприємницької діяльності в процесі його вдосконалення має передбачати об'єктивно обумовлену й обґрунтовану присутність держави на внутрішньому ринку шляхом створення системи передумов для дії механізму формування цін через вплив на попит і пропозицію, захист від недобросовісної конкуренції тощо, підтримки реалізації можливостей експорту сільськогосподарської продукції, створення сприятливих податкових, кредитно-фінансових та інших умов підтримки розширеного відтворення виробництва в господарствах.

3. Очікуване членство України в Європейському Союзі обумовлює необхідність приведення державної регуляторної політики щодо формування корпоративних сільськогосподарських структур і запровадження механізмів впливу на їх підприємницьку діяльність у відповідність з основами Спільної аграрної політики ЄС, з використанням набутого досвіду країн Східної Європи — нових членів Європейського співтовариства.

4. Особисті селянські господарства, які відіграють значну роль у соціально-економічних процесах суспільства, мають перебувати в полі зору державної регуляторної політики в статусі рівноправних з фермерськими і корпоративними господарствами з відповідним законодавчим щодо них урегулюванням організаційно-правових, економічних і соціальних відносин, спрямованих на формування малих і середніх суб'єктів сільськогосподарської підприємницької діяльності як конкурентоспроможних і самодостатніх операторів аграрного ринку.

5. Критичний екологічний стан більшої частини сільськогосподарських угідь, наявність великих територій, уражених бойовими діями обумовлюють унормування механізмів адміністрування і стимулювання відновлення продуктивності угідь, захисту водних та інших складових природного ресурсу аграрного сектору, що є важливою умовою забезпечення продовольством нинішнього і майбутнього поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Smith, A. (1998). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations: A Selected Edition*. Oxford, Oxford University Press. 618 p.
- Шумпетер, Й. (2011). *Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу*. Пер. з англ. В. Старка. Київ, Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». 242 с.
- McConnell, C., Brue, S., Flynn, S. (2009). *Economics: principles, problems, and policies*. McGraw-Hill Irwin. 18th ed. 996 p. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/economics_mcconnell.pdf
- Непочатенко, О. (2007). *Організаційно-економічний механізм кредитування аграрних підприємств*. Моногр. Умань. 456 с.
- Завадський, Й. (1992). *Управління сільськогосподарським виробництвом у системі АПК*. Київ, Вища школа. 367 с.
- Могильний, О. (2002). *Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки*. Київ, ІАЕ УААН. 420 с.
- Гадзало, Я., Жук, В. (2015). *Наукові основи розвитку аграрного підприємництва та сільських територій за селозберігаючою моделлю*. Наук. доповідь. Київ, ННЦ «ІАЕ». 40 с. URL: https://magazine.faaf.org.ua/images/stories/juk/dopovid_2015_selo/dopovid_NAAN_2015.pdf
- Лупенко, Ю., Малік, М., Шпикуляк, О. (2023). *Підприємницька діяльність в аграрній сфері економіки*. Моногр. Київ, ННЦ "ІАЕ". 208 с. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10026711>
- Іванченко, В. (2020). *Сталий розвиток підприємництва в сільському господарстві: теорія, методологія, практика*. Моногр. Харків, Смуґаста типографія. 379 с.
- Льчук, М. (2024). Розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України. *Агросвіт*. № 9. С. 57—63. <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2024.9.57>
- Ковбаса, О. (2024). Розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України. *Економіка та суспільство*, (62). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-69>
- Сичова, Р., Шевченко, Н. (2010). Особливості розвитку підприємництва в аграрному секторі регіону. *Економіка АПК*. № 13. С. 2—4.

- Погріщук, Б., Мельник, В., Добіжа, Н. (2023). Підприємницький потенціал розвитку аграрної сфери. *Академічний огляд*. № 2 (59). С. 65—74. <https://doi.org/10.32342/2074-5354-2023-2-59-4>
- Онищенко, О. (2001). Завершення початкового етапу формування нової організаційної структури. *Економіка України*. № 7. С. 59—68.
- Романова, Л. (1997). Становлення підприємництва в сільському господарстві. Київ, ІАЕ. 272 с.
- Яворська, Т. (2012). Малий бізнес у сільському господарстві: теорія і практика. Моногр. Київ, ННЦ ІАЕ. 386 с.
- Шпикуляк, О., Пугачов, М., Грищенко, О., Ксенофонтowa, К. (2023). Економічні тенденції розвитку аграрного підприємництва в сучасних умовах: аспекти воєнного часу. *Modern Economics*. № 41. С. 170—178. [https://doi.org/10.31521/modern.V41\(2023\)-24](https://doi.org/10.31521/modern.V41(2023)-24)
- Вольська, О. (2020). Сучасні проблеми регулювання аграрного сектора економіки України. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. Вип. І. С. 17—25. URL: <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/3/2>
- Григоренко, Я. (2016). Особливості державного регулювання аграрного сектору в контексті збереження економічної безпеки держави. *Економіка АПК*. № 7. С. 100—105. URL: https://eaprk.com.ua/web/uploads/pdf/Vol.%2023,%20No.%207,%202016_apk-100-106.pdf
- Гайдучий, П. (2020). Правда про ринок землі. Київ, ДКС Центр. 58 с.
- Кулініч, П. (2011). Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення України. Моногр. Київ, Логос. 688 с.
- Зіновчук, В. (2001). Методологічні засади становлення кооперативного руху в Україні. У: Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття. Зб. наук. праць учасників конференції. Київ, Укоопосвіта. С. 238—243.
- Гончаренко, В. (2001). Проблеми та перспективи формування кооперативного сектора у фінансово-кредитній системі України. У: Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття. Зб. наук. праць учасників конференції. Київ, Укоопосвіта. С. 327—333.
- Молдаван, Л. (2022). Кооперативи у сталому сільськогосподарському та сільському розвитку. У: Яке майбутнє сільськогосподарських кооперативів? Кол. моногр. За ред. В. Зіновчука. Житомир, Поліський національний університет. 275 с. С. 10—57. URL: https://www.researchgate.net/publication/365964497_Naslidki_neposlidovnosti_derzavnoi_politiki_u_sferi_silskogospodarskoi_kooperacii_v_Ukraini_Ake_majbutne_silskogospodarskih_kooperativiv_kol_monografia_za_red_V_Zinovcuka_-_Zitomir_Poliskij_nacionalni
- Медведев, В. (2015). Земельна реформа і родючість ґрунту. *Вісник аграрної науки*. № 5. С. 73—79. URL: https://agrovisnyk.com/pdf/ua_2015_05_17.pdf
- Балаєв, А., Пінчук, М. (2020). Стан ґрунтів та заходи з відтворення їх родючості. 38 с. URL: https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/Стан-ґрунтів_2020.pdf
- Фурдичко, О. (2009). Наукові основи реабілітації порушених агроландшафтів України. *Вісник аграрної науки*. № 3. С. 10—13.

Надійшла 30.10.2024

Прорецензована 23.11.2024

Доопрацьована 12.12.2024

Підписана до друку 18.12.2024

REFERENCES

- Smith, A. (1998). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations: A Selected Edition*. Oxford, Oxford University Press. 618 p.
- Schumpeter, J. (2011). *The Theory of Economic Development. An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. Kyiv. 242 p. [in Ukrainian].
- McConnell, C., Brue, S., Flynn, S. (2009). *Economics: principles, problems, and policies*. 18th ed. McGraw-Hill Irwin. 996 p. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/economics_mcconnell.pdf
- Nepochatenko, O. (2007). *Organizational and economic mechanisms of lending to agricultural enterprises*. Uman. 456 p. [in Ukrainian].
- Zavadskyi, Y. (1992). *Agricultural production management in the agro-industrial complex system*. Kyiv. 367 p. [in Ukrainian].
- Mohylnyi, O. (2002). *State regulation of agricultural production during the period of economic transformation*. Kyiv. 420 p. [in Ukrainian].
- Hadzalo, Ya., Zhuk, V. (2015). *Scientific foundations of the development of agrarian entrepreneurship and rural areas according to the country-preserving model*. Kyiv. 40 p. URL: https://magazine.faaf.org.ua/images/stories/juk/dopovid_2015_selo/dopovid_NAAN_2015.pdf [in Ukrainian].
- Lupenko, Yu., Malik, M., Shpykuliak, O. (2023). *Entrepreneurial activity in the agricultural sector of the economy*. Kyiv. 208 p. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10026711> [in Ukrainian].
- Ivanchenko, V. (2020). *Sustainable development of entrepreneurship in agriculture: theory, methodology, practice*. Kharkiv. 379 p. [in Ukrainian].
- Ilchuk, M., Tomashevskaya, O., Ivanov, Ye., Vodnitskyi, M., Marchuk, V. (2024). *Development of business activities in the agricultural sector of Ukraine's economy. Agrosvit*. No. 9. P. 57-63. <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2024.9.57> [in Ukrainian].
- Kovbasa, O. (2024). *Development of entrepreneurial activity in the agricultural sector of the Ukrainian economy. Economy and Society*, (62). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-69> [in Ukrainian].
- Sychova, R., Shevchenko, N. (2010). *Features of entrepreneurship development in the agricultural sector of the region. Ekonomika APK*. No. 13. P. 2-4 [in Ukrainian].
- Pohrishchuk, B., Melnyk, V., Dobizha, N. (2023). *Entrepreneurial potential of agricultural development. Academy Review*. No. 2 (59). P. 65-74. <https://doi.org/10.32342/2074-5354-2023-2-59-4> [in Ukrainian].
- Onyshchenko, O. (2001). *Completion of the initial stage of forming a new organizational structure of the agricultural sector. Economy of Ukraine*. No. 7. P. 59-68 [in Ukrainian].
- Romanova, L. (1997). *The emergence of entrepreneurship in agriculture*. Kyiv. 272 p. [in Ukrainian].
- Yavorska, T. (2012). *Small business in agriculture: theory and practice*. Kyiv. 386 p. [in Ukrainian].
- Shpykuliak, O., Pugachov, M., Hryshchenko, O., Ksenofontova, K. (2023). *Assessment of the Effectiveness of Development of Agrarian Entrepreneurship in Modern Economic Conditions: Aspects of Wartime and Post-War Recovery. Modern Economics*. No. 41. P. 170-178. [https://doi.org/10.31521/modecon.V41\(2023\)-24](https://doi.org/10.31521/modecon.V41(2023)-24) [in Ukrainian].
- Volska, O. (2020). *Current problems of regulation of agrarian sector of the state economy. Taurida Scientific Herald. Series: Economics*. Vol. I. P. 17-25. URL: <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/3/2> [in Ukrainian].

- Hryhorenko, Ya. (2016). Features of state regulation of the agrarian sector in the context of ensuring economic security of the state. *Ekonomika APK*. No. 7. P. 100-105. URL: https://eapk.com.ua/web/uploads/pdf/Vol.%2023,%20No.%207,%202016_apk-100-106.pdf [in Ukrainian].
- Haydutskyi, P. (2020). The truth about the land market. Kyiv. 58 p. [in Ukrainian].
- Kulynych, P. (2011). Legal problems of protection and use of agricultural lands in Ukraine. Kyiv. 688 p. [in Ukrainian].
- Zinovchuk, V. (2001). Methodological principles of the formation of the cooperative movement in Ukraine. *In: National Cooperative Movement and Structural Changes in the Economy of Ukraine in the 21st Century. Collection of Scientific Papers of Conference Participants*. Kyiv. P. 238-243 [in Ukrainian].
- Honcharenko, V. (2001). Problems and prospects of the formation of the cooperative sector in the financial and credit system of Ukraine. *In: National Cooperative Movement and Structural Changes in the Economy of Ukraine in the 21st Century. Collection of Scientific Papers of Conference Participants*. Kyiv. P. 327-333 [in Ukrainian].
- Moldavan, L. (2022). Cooperatives in sustainable agricultural and rural development. *In: What is the future of agricultural cooperatives? V. Zinovchuk (Ed.). Zhytomyr*. 275 p. P. 10-57. URL: https://www.researchgate.net/publication/365964497_Naslidki_neposlidovnosti_derzavnoi_politiki_u_sferi_silskogospodarskoi_kooperacii_v_Ukraini_Ake_majbutne_silskogospodarskih_kooperativiv_kol_monografia_zared_V_Zinovcuka_-_Zitomir_Poliskij_nacionalni [in Ukrainian].
- Medvedev, V. (2015). Land reform and fertility of soil. *Bulletin of Agricultural Science*. No. 5. P. 73-79. URL: https://agrovisnyk.com/pdf/ua_2015_05_17.pdf [in Ukrainian].
- Balayev, A., Pinchuk, M. (2020). Soil condition and measures to restore its fertility. 38 p. URL: https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/Стан-ґрунтів_2020.pdf [in Ukrainian].
- Furdychko, O. (2009). Scientific foundations of rehabilitation of disturbed agricultural landscapes of Ukraine. *Bulletin of Agricultural Science*. No. 3. P. 10-13 [in Ukrainian].

Received on October 30, 2024

Reviewed on November 23, 2024

Revised on December 12, 2024

Signed for printing on December 18, 2024

Yuriy Luzan, Dr. Sci. (Econ.), Academician of the NAAS of Ukraine,
Honored Worker of Agriculture of Ukraine,
Adviser to the Administration
Institute of Food Resources of the NAAS of Ukraine
4-A, Yevhena Sverstyuka St., Kyiv, 02002, Ukraine
Lyubov Moldavan, Dr. Sci. (Econ.), Prof., Honored Economist of Ukraine,
Chief Research Fellow of the Department of Forms
and Methods of Management in the Agro-food Complex
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasas Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine
Maksym Kropyvko, Dr. Sci. (Econ.), Senior Research Fellow,
Deputy Academician-Secretary
Department of Agrarian Economics and Food of the NAAS of Ukraine
9, Mykhaïla Omelyanovycha-Pavlenka St., Kyiv, 01010, Ukraine

INSTITUTIONALIZATION OF THE DEVELOPMENT
OF STATE REGULATION SYSTEM FOR ENTREPRENEURIAL
ACTIVITY IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE:
CONTRADICTIONS AND WAYS TO NEUTRALIZE THEM

The paper substantiates the objective, related to the specifics of agriculture necessity of state regulation of entrepreneurial activity in the agricultural sector, which should be aimed at limiting the action of market mechanisms in order to balance the economic, environmental and social functions of the industry. The three stages of market transformations in the agricultural sector are identified, and the processes of forming the entrepreneurial environment in market conditions are analyzed. The authors systematize the inconsistencies, contradictions, and gaps in the state agrarian regulatory policy and analyze their negative impacts on ensuring food security and food sovereignty of Ukraine, preserving the productivity of agrarian sector's natural resources for the needs of current and future generations, the rural population's sedentism, and rural areas development.

Based on the analysis of entrepreneurship development under market transformations in the agrarian sector, the differences between these three stages are determined. The emphasis is on the gradual reduction of state influence on the formation of financial, credit, tax, and infrastructure environment favorable for the expansion of entrepreneurial activity; the absence of a systemic long-term regulatory policy aimed at the formation of individual and corporate farming in the country and the development of the cooperative movement. The lack of a policy of influence on the diversification of food production and support for the narrow specialization of large enterprises with signs of monoculture has led to the curtailment of livestock production and other labor-intensive industries, the impoverishment of the range of food products, a catastrophic decline in employment and increased migration of the rural population, and the depopulation of rural settlements.

Based on the results of the study, the authors have formulated the principles of improving the state regulatory policy to support the entrepreneurial activity development aimed at the economically, socially, and environmentally balanced agricultural sector development, taking into account its real state and the requirements for its approximation to the EU Common agricultural policy in the European integration process.

Keywords: *entrepreneurial activity; state regulation; inconsistencies; agricultural sector of the economy; competition; European integration.*

СОЦІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ І СОЦІАЛЬНА СФЕРА, ДЕМОГРАФІЯ ТА ЕКОНОМІКА ПРАЦІ

SOCIAL TRANSFORMATIONS
AND SOCIAL SPHERE, DEMOGRAPHY
AND LABOR ECONOMICS

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.04.071>

УДК 331.552

JEL: H53, H55, I38, J24, J28

В.В. БЛИЗНЮК, д-р екон. наук,
завідувачка відділу соціоекономіки праці

e-mail: vikosa72@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2265-4614>

Л.П. ГУК, канд. екон. наук,

старший науковий співробітник відділу соціоекономіки праці

e-mail: l_guk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0143-077X>

І.М. ТЕРЮХАНОВА, канд. екон. наук,

старший науковий співробітник відділу соціоекономіки праці

e-mail: terukhanova@meta.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5129-1088>

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна

РЕІНТЕГРАЦІЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ У РИНОК ПРАЦІ ЯК УМОВА СОЛІДАРИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Проведено дослідження соціально-економічних ризиків десолідаризації українського суспільства в результаті зростання соціального напруження через недостатні соціальний захист і підтримку вразливих категорій населення. Розглянуто підходи до оцінки рівня втрати працездатності в різних країнах, представлено світовий досвід формування політики реінтеграції осіб з обмеженими можливостями у ринок праці.

Ключові слова: соціальна політика; реінтеграція у ринок праці; оцінка працездатності; соціальна безпека; професійна реабілітація осіб з інвалідністю; солідаризація суспільства.

Ц и т у в а н н я: Близнюк, В., Гук, Л., Терюханова, І. (2025). Реінтеграція осіб з інвалідністю у ринок праці як умова солідаризації українського суспільства. *Економіка України*. 68. 2 (759). 71-89. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.02.071>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

У перші два роки війни значно зросла мотивація щодо відчуття громадянського обов'язку і сформувалася соціетальна згуртованість українського суспільства навколо ідеї непорушності суверенної та незалежної Української держави. Нова «нормальність» як екзогенного, так і ендегенного характеру, в якій перебуває сучасна економіка України, визначає нагромадження соціальних травм суспільства на тлі становлення нових соціальних груп у суспільстві, неврахування інтересів яких матиме суттєві соціально-політичні наслідки як для суспільства в цілому, так і для ефективного функціонування економіки зокрема.

Залучення на ринок праці представників потенційної робочої сили, насамперед серед осіб з інвалідністю і порушенням функціонування організму, в умовах демографічного спаду і перманентних соціально-економічних криз набуває надзвичайної важливості в багатьох країнах світу. Для України актуальність цього питання посилюється збільшенням вразливих груп населення за рахунок поранення, каліцтва і, урешті-решт, інвалідизації через воєнні дії, що тривають на території нашої країни. Унаслідок війни суттєво зросла і постійно збільшується кількість осіб з інвалідністю як серед військових, так і серед цивільних. Нині їх налічується понад 2,7 млн осіб, і лише 16 % з них працевлаштовані й адаптовані на ринку праці. Збільшення кількості осіб, які загинули в районах проведення бойових дій, призводить до зростання тих, хто мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника. Цілком очевидно, що зростає навантаження на державний бюджет, з якого, відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»¹, фінансуються виплати непрацездатним особам. Тому створення сприятливих умов життєдіяльності для таких осіб і активізація їх залучення на ринок праці є головними пріоритетами соціальної політики нашої держави. Це вимагає провадження політики економічної соціалізації та реінтеграції у трудову сферу як одного з ключових ресурсів солідарного конструювання реальності й успішного розвитку. Такі дії дозволять забезпечити інклюзивність і рівні можливості всім соціальним групам українського суспільства в соціально-трудовій сфері, а також з урахуванням інтересів нових груп, що виникли під час війни.

Питанням формування політики соціального захисту осіб з інвалідністю присвячено дослідження таких українських науковців, як О. Лесько, Е. Лібанова, О. Макарова, І. Манцуrow. Проблеми гармонізації законодавства України щодо прав осіб з інвалідністю з відповідними стандартами Європейського Союзу розглянуто в працях В. Костюка, В. Мельника. Перспективи працевлаштування осіб з інвалідністю стали пріоритетом у доробках таких зарубіжних учених, як Т. Голден, М. Олівер, С. Мітр, Е. Світцер, М. Салех та інші. Однак на сьогодні питання оцінювання рівня працездатності осіб з інвалід-

¹ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Закон України № 1058-IV від 09.07.2003 р. (станом на 01.01.2025 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>

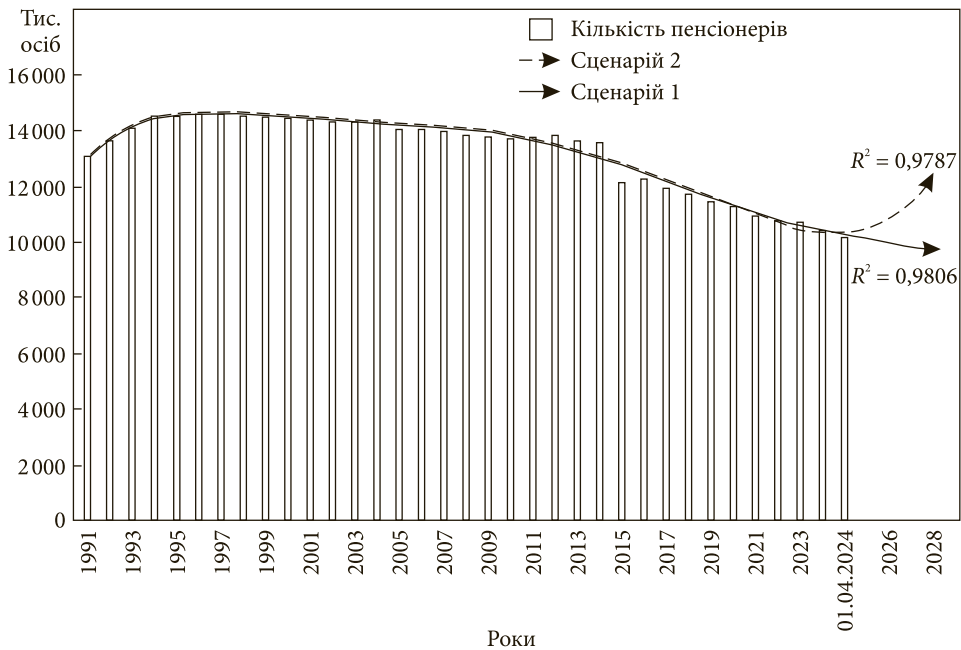

Рис. 1. Динаміка чисельності непрацездатних осіб, які отримують пенсійні виплати, у період з 1 січня 1991 р. по 1 квітня 2024 р. і сценарні варіанти змін до 2028 р., тис. осіб

Джерело: побудовано авторками за: статистичні дані Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/> (дата звернення: 15.08.2024).

ністю й можливостей державної підтримки для реінтеграції таких осіб у сферу трудової активності залишається недостатньо дослідженим.

Отже, **мета статті** — визначити напрями державної політики щодо забезпечення реінтеграції осіб з інвалідністю у ринок праці як складової підтримання солідаризації українського суспільства.

Встановлення пріоритетів соціальної політики щодо такої категорії непрацездатних, як особи з інвалідністю, стає актуальним питанням через її збільшення в результаті бойових дій на території України. Так, динаміка чисельності непрацездатних осіб, які перебували на обліку в Пенсійному фонді України (ПФУ), в період 1991—2024 рр. загалом демонструвала низхідний тренд. На обліку в Пенсійному фонді України станом на 1 квітня 2024 р. перебувало 10 154,7 тис. непрацездатних осіб, які отримували пенсії з державного бюджету України, тоді як на початок 1991 р. налічувалося 13 100 тис. осіб цієї категорії.

Відбувалися незначні коливання тренду, коли кількість непрацездатних осіб, які перебували на обліку у ПФУ, збільшувалася. Період зростання в 1991—1994 рр. і локальні підвищення в 1998, 2000, 2011—2012, 2016 рр. поступилися загальному низхідному тренду, який тривав до початку 2023 р. За даними Пенсійного фонду України, за I квартал 2023 р. чисельність пенсіонерів зросла на 9,2 тис. осіб (з 10 687 921 осіб станом на 1 січня 2023 р. до 10 697 170 на 1 квітня 2023 р.).

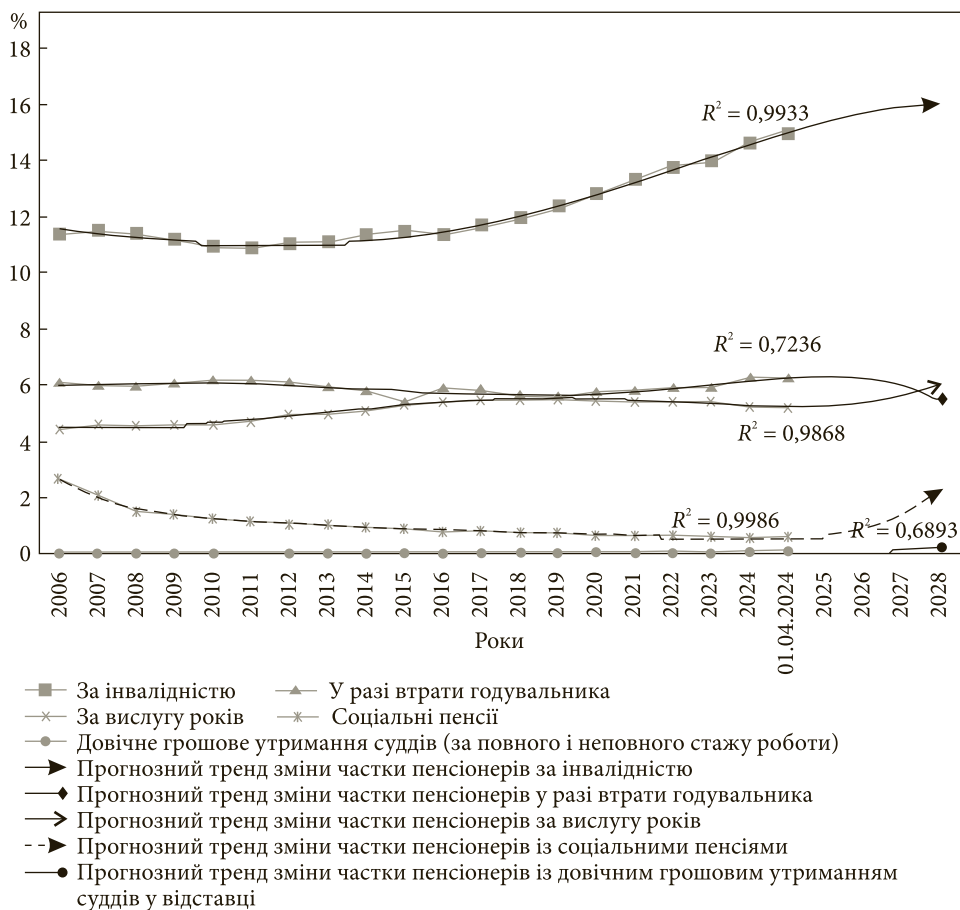

Рис. 2. Динаміка зміни структури чисельності непрацездатних осіб, які отримують пенсійні виплати за окремими категоріями, за період з 1 січня 2006 р. по 1 квітня 2024 р. і прогностичні оцінки змін відповідних показників до 2028 р., %
Джерело: побудовано авторками за: статистичні дані Пенсійного фонду України.
 URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/> (дата звернення: 15.08.2024).

Для оцінювання тенденції зміни загальної кількості непрацездатних осіб, які отримують пенсії з державного бюджету України, нами використано моделі поліноміальної регресії. З метою побудови тренду за сценарієм 1 застосовано модель поліноміальної регресії шостого порядку, яка дає можливість урахувати до шести максимумів і апроксимує тренд з достовірністю $R^2 = 0,9806$. Модель поліноміальної регресії за сценарієм 2 — п'ятого порядку, вона має меншу апроксимацію $R^2 = 0,9787$, але достовірність даного сценарію також є високою (рис. 1).

Сценарій 1 передбачає повільне зменшення до 2028 р. кількості непрацездатних орієнтовно до 9,7 млн осіб, що обумовлено наявними демографічними змінами в Україні. Частка пенсіонерів за віком скорочується: наприклад, у 2011 р. вона становила 77,1 % від загальної кількості пенсіонерів, тоді як у 2024 р. — 72,6 %. Крім того, відповідно до законодавчих змін, за

якими пенсійний вік жінок поступово підвищується, їхня кількість серед отримувачів пенсій за віком зменшується активніше. Також скоротилася частка соціальних пенсіонерів: у 1990-х роках вона становила близько 3 %, у 2011 р. — 1,2 %, у 2024 р. — 0,6 %.

Сценарій 2 фіксує можливість підвищення до 2028 р. кількості непрацездатних до 12,4 млн осіб. По-перше, даний прогноз обумовлений зростанням кількості осіб з інвалідністю: наприклад, у 2011 р. вони становили 10,9 % від загальної кількості пенсіонерів, тоді як у 2024 р. — 14,99 %. Крім того, на нашу думку, необхідно врахувати збільшення осіб з обмеженнями функціонування, отриманими через військові дії на території України. По-друге, зростання кількості непрацездатних обумовлене збільшенням кількості тих, хто мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, що також здебільшого пов'язано з втратами внаслідок війни.

У категорії непрацездатних громадян в Україні за видами призначених пенсій станом на 1 квітня 2024 р. переважну частину становили особи, що отримували пенсію за віком (72,95 %), далі «сходінки» в порядку зменшення їхньої частки в загальній кількості пенсіонерів займали пенсіонери за інвалідністю (14,99 %), особи, які отримували пенсію через втрату годувальника (6,26 %), пенсіонери за вислугою років (5,2 %) і соціальні пенсіонери (0,56 %). Сценарні розрахунки зміни чисельності непрацездатних осіб за окремими категоріями здійснено через прогноз структурних змін (рис. 2).

Сценарні розрахунки зорієнтовано на поступове зменшення серед непрацездатних осіб частки пенсіонерів за віком — з 72,4 % у 2025 р. до 71,4 % у 2028 р. Високі темпи зростання кількості осіб з числа військовослужбовців, які отримували пенсію за інвалідністю, різке збільшення кількості осіб, які отримують пенсію у зв'язку з втратою годувальника в разі загибелі (смерті) військовослужбовців, закладають передумови для підвищення витрат на виплату цих видів пенсій, підвищують навантаження на видаткову частину Пенсійного фонду України в умовах галопуючого зростання дефіциту бюджету. За даними Міністерства фінансів України, у 2022 р. дефіцит бюджету становив 17,62 % ВВП, у 2023 р. — 20,39 % (для порівняння: у період 2008—2021 рр. він коливався в межах 1,6—5,94 %). Можливі за таких

Таблиця 1. Стан виробничого травматизму в Україні у 2022—2024 рр., осіб

Показники	2022	2023	7 міс. 2024
Травмовано в нещасних випадках, пов'язаних з виробництвом	2446	2630	1763
з них унаслідок бойових дій	411	450	570
Загинуло від нещасних випадків, пов'язаних з виробництвом	473	472	275
з них унаслідок бойових дій	217	196	129

Джерело: складено авторками за: Стан виробничого травматизму. Державна служба України з питань праці. URL: <https://dsp.gov.ua/stan-vyrobnychoho-travmatyzmu/> (дата звернення: 20.09.2024).

умов затримки соціальних виплат і/або намагання зменшити кількість їх отримувачів шляхом встановлення жорсткіших умов щодо, наприклад, визнання інвалідності, у тому числі в результаті травм і захворювань, отриманих через військові дії, формують передумови для соціального напруження і десолідаризації суспільства.

Крім того, зростає кількість цивільних працівників, які зазнали ушкодження здоров'я, каліцтва або загинули внаслідок бойових дій. Згідно з даними Державної служби України з питань праці, за період з 24 лютого 2022 р. по 1 серпня 2024 р. травмовано в нещасних випадках, пов'язаних з виробництвом, 6841 особа, 20 % яких (1431 особа) — у результаті бойових дій; за цей період загинуло в нещасних випадках, пов'язаних з виробництвом, 1220 осіб, з них 542 — унаслідок бойових дій² (табл. 1).

Для підтримки цивільних, які зазнали ушкодження здоров'я, каліцтва внаслідок бойових дій, Федерація професійних спілок України (ФПУ) пропонує віднести осіб, які зазнали ушкодження здоров'я від обстрілів і бойових дій, до учасників війни (ст. 9 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту») або осіб з інвалідністю внаслідок війни (ст. 7), а сім'ям померлих або загиблих надати статус «сім'ї загиблих (померлих) ветеранів війни» (ст. 10 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»)³. Прийняття таких пропозицій приведе до зміни порядку і розміру відповідних пенсій, пільг для цих категорій — із цивільних на військові.

Сьогодні вітчизняним законодавством, зокрема п. 141-15 Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві, затвердженого відповідною Постановою Кабінету Міністрів України⁴, передбачено, що «нещасні випадки, що сталися з працівниками підприємств (установ, організацій), їх філій, представництв та інших відокремлених і структурних підрозділів, особами, які працюють на умовах цивільно-правового договору, на інших підставах, передбачених законом, фізичними особами — підприємцями, особами, які провадять незалежну професійну діяльність, членами фермерського господарства, особами, які фактично допущені до роботи без оформлення трудового договору, під час виконання трудових обов'язків внаслідок воєнних (бойових) дій (бомбардувань, ракетних та артилерійських обстрілів, мінувань територій та приміщень, захоплення в полон, інших протиправних дій, здійснення масових

² Стан виробничого травматизму. Державна служба України з питань праці. URL: <https://dsp.gov.ua/stan-vyrobnychoho-travmatyzmu/> (дата звернення: 20.09.2024).

³ ФПУ підготувала проект змін до Закону про статус ветеранів війни. Федерація професійних спілок України. URL: <https://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/sotsialnij-zakhist/25903-fpu-pidhotuvala-proiekt-zmin-do-zakonu-pro-status-veteraniv-viiny-harantii-ikh-sotsialnoho-zakhystu.html> (дата звернення: 01.08.2024).

⁴ Про затвердження Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві. Постанова Кабінету Міністрів України № 337 від 17.04.2019 р. (станом на 01.01.2025 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-2019-%D0%BF#Text>

терористичних актів, що супроводжуються загибеллю людей чи руйнуванням особливо важливих об'єктів життєзабезпечення тощо), підлягають спеціальному розслідуванню незалежно від ступеня тяжкості травм (ушкодження здоров'я)». Відповідну процедуру розслідування нещасних випадків у період дії правового режиму воєнного (надзвичайного) стану в Україні або окремих її місцевостях передбачено пп. 141-15—141-29 вказаного Порядку. Отже, у разі настання інвалідності такі особи отримують цивільну пенсію відповідно до законодавчо встановленої процедури.

На нашу думку, така пропозиція ФПУ містить низку ризиків (соціальних, організаційних і найвагоміших — фінансових), які необхідно обов'язково врахувати в сучасних умовах тривалої війни. Їх неврахування сприятиме десолідаризації українського суспільства. Розглянемо їх докладніше.

Соціальні ризики пов'язані з імовірністю зростання соціального напруження в суспільстві внаслідок збільшення кількості цивільних осіб, яким надано військовий правовий статус з відповідним матеріальним забезпеченням. Можна з високою вірогідністю стверджувати, що переважна більшість військових будуть негативно сприймати сам факт зміни правового статусу цивільних і виплати їм військових пенсій.

Організаційні ризики пов'язані з визначенням критеріїв, за якими підприємство можна віднести до тих, що роблять вагомий внесок у обороноздатність України; чітким визначенням випадків, коли особа зазнала пошкоджень і травм «під час виконання трудових обов'язків», наприклад, якщо трудові обов'язки виконуються дистанційно; із загрозою послаблення відповідальності роботодавців за безпеку своїх працівників під час обстрілів (наразі відсутня норма, яка б встановлювала відповідальність роботодавця за факт продовження його працівником роботи під час повітряної тривоги). Невизначеність цих критеріїв сприятиме збільшенню зловживань деякими підприємствами, що також негативно позначиться на солідаризації українського суспільства.

Фінансові ризики є найбільш вагомими. По-перше, це стосується безпосередньо виплат пенсій за інвалідністю. Залежно від ступеня втрати працездатності визначено три групи інвалідності. Для цивільних осіб з інвалідністю, відповідно до ст. 29 Закону України «Про пенсійне забезпечення», пенсії за інвалідністю обчислюються за встановленими нормами як відсоток від середньомісячного заробітку, який громадяни одержували перед зверненням за пенсією, і призначаються в таких розмірах:

- інвалідам I групи — 70 %;
- інвалідам II групи — 60 %;
- інвалідам III групи — 40 % від заробітку (ст. 64)⁵.

При цьому мінімальні розміри пенсійних виплат за інвалідністю (**цивільних**) на початок 2024 р. становлять:

⁵ Про пенсійне забезпечення. Закон України № 1788-ХІІ від 05.11.1991 р. (станом на 14.08.2021 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#Text>

- 2760 грн — для осіб з інвалідністю I групи;
- 2520 грн — для непрацюючих осіб з інвалідністю II і III груп;
- 2093 грн — для працюючих осіб з інвалідністю II і III груп⁶.

Для порівняння: мінімальні розміри пенсій **особам з інвалідністю внаслідок війни** до 1 березня 2024 р. визначалися залежно від групи інвалідності як відсоток від прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність⁷. Зокрема, в особи з інвалідністю внаслідок війни I групи — 650 %, II групи — 525 %, III групи — 360 %, учасників бойових дій — 210 %.

З 1 березня 2024 р. цій категорії осіб встановлено фіксовані розміри пенсій, зокрема, мінімальна пенсія дорівнює:

- для особи з інвалідністю внаслідок війни I групи — 15 347 грн;
- для особи з інвалідністю внаслідок війни II групи — 12 396 грн;
- для особи з інвалідністю внаслідок війни III групи — 8500 грн;
- учасника бойових дій — 4958 грн⁸.

Крім безпосередньої виплати пенсій особи з інвалідністю внаслідок війни, ветерани війни мають додаткові соціальні гарантії і пільги, передбачені чинним законодавством, що також покриваються за рахунок державного бюджету (табл. 2).

Крім пенсійних виплат зміна правового статусу цивільних осіб потребуватиме суттєвих витрат з держбюджету на забезпечення соціальних гарантій і пільг. Можна стверджувати, що в сучасних умовах тривалої війни, коли чисельність учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни постійно збільшується, відповідно зростає навантаження на державний бюджет, фінансові ризики від надання цивільним, які постраждали від військових дій, на виробництві, прав і відповідних виплат нарівні з військовими, є найбільш вагомими. Ці ризики також сприятимуть десолідаризації українського суспільства, порушуючи принципи справедливості й створюючи навантаження на держбюджет, яке сьогодні Україна просто не може собі дозволити.

Тим часом інвалідизація внаслідок війни становить одну з найгостріших проблем соціальної політики. Крім зростання фінансових витрат на соціальну допомогу і пенсійні виплати особам з інвалідністю держава і суспільство стикаються з наростанням соціально-психологічних проблем, пов'язаних із зниженням якості життя і соціально-економічного статусу осіб з обмеженими

⁶ Ведмеденко І. Пенсії по інвалідності: у ПФУ дали роз'яснення щодо сум та умов отримання. *УНІАН*. 2024. 30 січ. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/pensiji-po-invalidnosti-u-pensynomu-fondi-dali-roz-yasnennya-shchodo-sum-ta-umov-otrimannya-12528117.html> (дата звернення: 01.08.2024).

⁷ Про встановлення щомісячної державної адресної допомоги до пенсії особам з інвалідністю внаслідок війни та учасникам бойових дій. Постанова Кабінету Міністрів України № 656 від 28.07.2010 р. (станом на 01.03.2024 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/656-2010-%D0%BF#Text>

⁸ Збільшено мінімальний розмір пенсій особам з інвалідністю внаслідок війни. *Головне управління Пенсійного фонду України в Кіровоградській області*. 2024. 22 бер. URL: <https://www.pfu.gov.ua/kr/427292-zbilsheno-minimalnyj-rozmir-pensij-osobam-z-invalidnistyu-vnaslidok-vijny/> (дата звернення: 01.08.2024).

Таблиця 2. Соціальні гарантії і пільги для ветеранів війни й осіб з інвалідністю внаслідок війни

Види гарантії чи пільги	Особа з інвалідністю внаслідок війн (ст. 7)	Учасник війни (ст. 8, 9)
Безплатне одержання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів і виробів медичного призначення за рецептами лікарів	+	+
Безоплатне зубопротезування	Позачергово	Першочергово
Безоплатне забезпечення іншими протезами і протезно-ортопедичними виробами	+	—
Безоплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням	Зупинено на 2024 р.	Зупинено на 2024 р.
Квартплата	Знижка 100 %	Знижка 50 %
Плата за комунальні послуги	Те саме	Те саме
Опалення будинків	» »	» »
Безкоштовний проїзд	+	—
Користування при виході на пенсію поліклініками і шпиталями	+	+
Щорічне медичне обстеження і диспансеризація	+	+
Обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках і шпиталізації	Позачергово	Першочергово
Виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності	100 % середньої зарплати незалежно від стажу роботи	100 % середньої зарплати незалежно від стажу роботи
Використання чергової щорічної відпустки в зручний час	+	+
Додаткова відпустка строком 14 календарних днів на рік	Із збереженням заробітної плати	Без збереження заробітної плати
Переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності чи штату працівників	+	—
Забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов	Позачергово	Першочергово
Відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва	»	»
Ремонт жилих будинків і квартир осіб, які потребують поліпшення житлових умов, і забезпечення їх паливом	»	»
Одержання позики на будівництво, реконструкцію або капітальний ремонт жилих будинків і подвірних будівель, дачних будинків і благоустрій садових ділянок	+	+

Закінчення таблиці 2

Види гарантії чи пільги	Особа з інвалідністю внаслідок війн (ст. 7)	Учасник війни (ст. 8, 9)
Вступ до ЖБК, кооперативів з будівництва	Першочергово	Першочергово
Пільги із сплати податків, зборів, мита та інших платежів до бюджету	+	+
Позачергове користування всіма послугами зв'язку і позачергове встановлення на пільгових умовах квартирних телефонів	+	+
Першочергове обслуговування підприємствами, установами та організаціями служби побуту, громадського харчування, житлово-комунального господарства, міжміського транспорту, службами, що надають соціальні послуги з догляду	+	+
Переважне право на вступ до закладів вищої, фахової передвищої освіти, право на позаконкурсний вступ до закладів професійної (професійно-технічної) освіти	+	—
Виплата до Дня Незалежності України	+	+
Позачергове працевлаштування за спеціальністю	+	—
Позачергове безоплатне забезпечення автомобілем	+	—
Звільнення від орендної плати за гаражі під спецзасоби для пересування	+	—
Позачергове забезпечення продовольчими товарами в спеціалізованих салонах-магазинах	+	—

Джерело: складено авторками за: Соціальні гарантії та пільги для ветеранів. *Український ветеранський фонд*. URL: https://veteranfund.com.ua/legal_consultations/social-garnt-pilgi/ (дата звернення: 01.09.2024).

можливостями. Збільшення кількості непрацездатних осіб через інвалідизацію потенційно може негативно впливати на функціонування ринку праці.

В Україні пенсія за інвалідністю призначається в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності внаслідок загального захворювання, за наявності страхового стажу, передбаченого ст. 32 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Визначено три групи інвалідності залежно від ступеня втрати працездатності⁹:

- І-А чи І-Б група інвалідності — 85—100 %;

⁹ Про затвердження Порядку та Критеріїв встановлення ступеня стійкої втрати професійної працездатності в рамках проведення оцінювання повсякденного функціонування особи. Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 420 від 05.06.2012 р. (станом на 01.01.2025 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1387-12#Text>

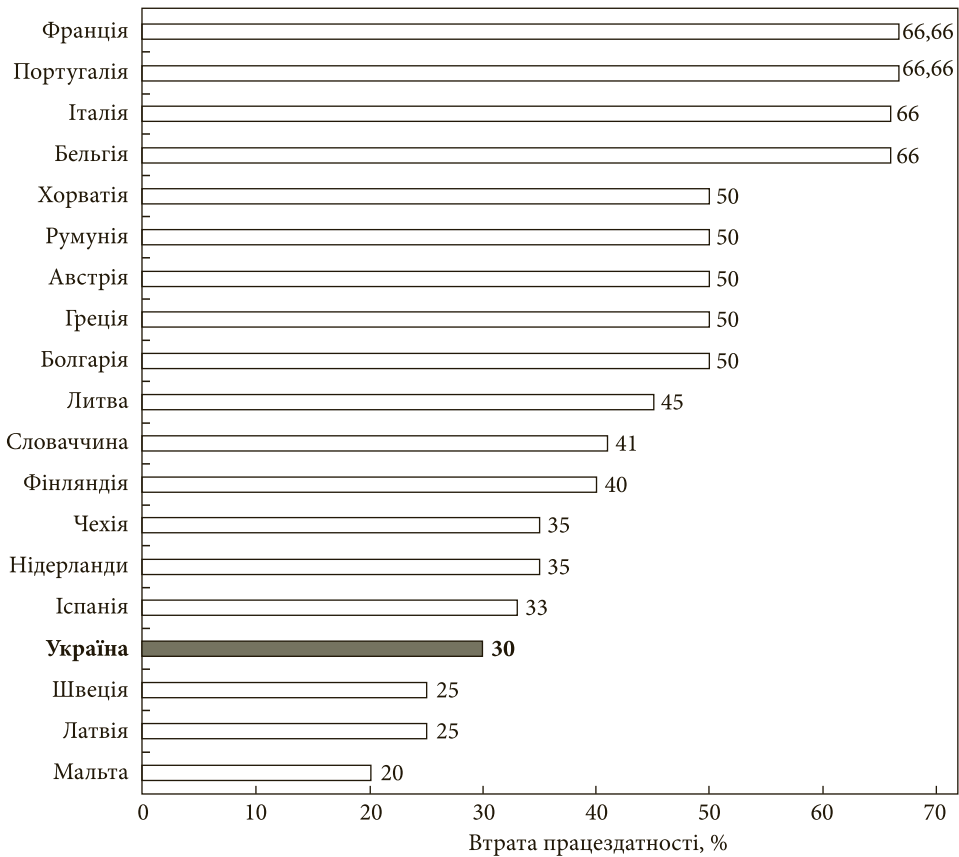

Рис. 3. Мінімальний рівень зниженої працездатності для отримання права на соціальну допомогу в окремих країнах станом на січень 2024 р.

Джерело: побудовано авторками за: MISSOC comparative tables. *Mutual Information System on Social Protection of European Commission*. URL: <https://www.missoc.org/missoc-database/comparative-tables/> (дата звернення: 15.09.2024); інформацію по Україні наведено за: Про затвердження Порядку та Критеріїв встановлення ступеня стійкої втрати професійної працездатності в рамках проведення оцінювання повсякденного функціонування особи. Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 420 від 05.06.2012 р. (станом на 01.01.2025 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1387-12#Text>

- II група інвалідності — 65—80 %;
- III група інвалідності — 30—60 % втрати професійної працездатності.

У країнах ЄС основним критерієм для надання права на соціальну допомогу особам з обмеженими можливостями є зниження рівня працездатності. Право на отримання допомоги за інвалідністю залежить від ступеня непрацездатності (рис. 3).

Найменші відсотки втрати працездатності, які дають право на соціальну допомогу, встановлено в Мальті (20 %), а найвищі — у Франції та Португалії (66,66 %). В Україні мінімальний ступень втрати працездатності, за якого особі надається III група інвалідності й призначається пенсія, визна-

чено на рівні 30 %. У деяких країнах, наприклад у Франції, Греції, Латвії, Румунії, Словенії тощо, особи з обмеженими можливостями залежно від рівня втрати працездатності також розподіляються за групами інвалідності, відповідно, з різними розмірами соціальних виплат.

У системах соціального забезпечення різних країн у цілому можна виділити дві основні цілі оцінювання рівня втрати працездатності. З одного боку, такі оцінки використовуються для ухвалення рішення щодо надання права на отримання допомоги за інвалідністю, а з іншого — на можливості реінтеграції осіб з інвалідністю у ринок праці відповідно до їх можливостей і здібностей. Сьогодні спостерігається зміщення уваги від права на отримання допомоги за інвалідністю до сприяння реінтеграції у ринок праці шляхом використання залишкової працездатності. Оцінка рівня втрати працездатності набуває важливого значення в сучасних умовах.

Оцінювання рівня втрати працездатності у зв'язку з хворобою або інвалідністю зазвичай починається з медичної констатації причини, яка обмежує або перешкоджає життєдіяльності людини. Однак при цьому крім медичних факторів, що обумовлюються функціональними обмеженнями, важливо брати до уваги ті, які окреслюють вимоги до працівників для виконання певного виду робіт і на основі яких можна формувати план реінтеграції осіб з обмеженими можливостями у ринок праці. Також слід розрізняти працездатність, пов'язану з виконанням певного виду робіт. Оцінка рівня працездатності (втрати працездатності) має нюанси: обмеження у виконанні роботи, якою займалась особа до часткової втрати працездатності, не означає неможливість виконувати будь-яку іншу роботу. Професійна реінтеграція у ринок праці може відбуватися декількома шляхами залежно від професійних інтересів, здібностей, навичок, освіти, досвіду роботи, специфічних потреб, пов'язаних із станом здоров'я. По-перше, особа з обмеженими можливостями може повернутися до виконання попередньої роботи з певними змінами режиму і умов зайнятості; по-друге, перейти до простішої роботи, виконання якої потребує меншої кваліфікації; по-третє, змінити роботу, пройшовши перепідготовку й навчання, і вийти на новий для себе професійний рівень.

У багатьох країнах на першому етапі оцінювання рівня працездатності проводиться з акцентом на можливості повернення до попередньої роботи. Наступним кроком є встановлення загальної працездатності з метою окреслення можливостей реінтеграції у ринок праці шляхом пошуку іншої роботи. Проблема полягає в тому, що в процесі пошуку для людей з обмеженими можливостями відповідної роботи необхідно враховувати сумісність, з одного боку, між кваліфікацією, навичками, здібностями особи і специфічними потребами щодо стану її здоров'я, а з іншого — між професійними вимогами і характеристиками робочого середовища й умовами праці. Тільки такий комплексний підхід здатен забезпечити ефективну реінтеграцію осіб з обмеженими можливостями у ринок праці.

Незважаючи на те, що багато країн запровадили законодавство про соціальне забезпечення, яке заохочує до трудової активності осіб із залишко-

вою працездатністю, оцінка рівня втрати останньої (загальної чи спеціальної) має відмінності як на етапі первинної реінтеграції у ринок праці, так і згодом при визначенні загальної можливості залучення таких осіб на ринок праці. Розглянемо підходи до оцінювання працездатності на прикладі Фінляндії, Нідерландів і Швеції, де критерій для надання права на соціальну допомогу, визначений як ступінь втрати працездатності, є близьким до українського.

Фінляндія (Zwan, 2023). Загальною метою оцінки працездатності є ухвалення рішення про право на пільги і можливості збереження роботи або реінтеграції у трудову діяльність. Ці оцінки орієнтовані, насамперед, на існуючу роботу й повернення до неї, а не на підбір іншої або реінтеграцію у ринок праці. Працездатність оцінюється такими чотирма різними моментами:

1) кожен лікар має право / зобов'язаний оцінити працездатність під час кожної консультації пацієнта і, за необхідності, призначити / продовжити лікарняний лист або часткову лікарняну відпустку (що можливо після 10 днів відсутності на роботі протягом менш як 120 компенсованих днів);

2) залишкова працездатність і можливість повернення до роботи оцінюються до 90 компенсованих днів непрацездатності, якщо інвалідність зберігається;

3) при поданні заяви на медичну або професійну реабілітацію;

4) при поданні заяви на постійну пенсію за трудовою непрацездатністю, що здійснюється через 300 днів відсутності на роботі через хворобу.

Оцінка проводиться в реабілітаційних центрах або клінічним спеціалістом. Залучені фахівці — це лікарі-профпатологи, фахівці з реабілітації і мультидисциплінарні команди в службі охорони здоров'я на виробництві, у приватних медичних компаніях або державних реабілітаційних центрах. Після оцінки роботодавець отримує коротке повідомлення про придатність або трудову непрацездатність. Органу соціального страхування для з'ясування залишкової працездатності й можливостей адаптації до роботи надається цілісний звіт, який включає інформацію про функціональні обмеження і пов'язану з ними трудову непрацездатність. Оцінки також можуть бути використані для визначення потреб у лікуванні, професійній чи медичній реабілітації або пристосуванні до роботи.

Для здійснення оцінки використовуються такі заходи: анамнез (як медичний, так і пов'язаний з роботою), клінічне обстеження і тести, напівструктуроване інтерв'ю, ергометричні тести; у разі необхідності, оцінювання функціональних можливостей (фізіотерапевтом з гігієни праці); відвідування робочого місця для оцінки вимог до роботи і можливостей їх коригування; психологічні тести (психологом з гігієни праці); опитувальники для самозвіту (наприклад, для самооцінки працездатності, депресії, вигорання тощо); та інші, такі як спільні переговори між роботодавцем, працівником і службою охорони здоров'я або з реабілітаційними групами.

Швеція (Hillörn, 2023). Основною метою оцінки працездатності є ухвалення рішення про право на отримання допомоги з тимчасової непрацездатності або пенсії за інвалідністю, якщо людина вважається нездатною по-

вернутися до роботи. Оцінки для призначення допомоги з тимчасової непрацездатності бувають різними і проводяться в різні моменти часу. Перший вид оцінки проводиться при першому зверненні за допомогою з тимчасової непрацездатності, після 15 днів відсутності на роботі; вона включає медичну довідку від лікаря і самозвіт через систему онлайн-заявок. Через 90 днів працездатність оцінюється щодо будь-яких робочих завдань, запропонованих роботодавцем, а через 180 днів — щодо будь-якої роботи, зазвичай доступної на ринку праці (Stahl et al., 2019).

Для проведення оцінки на першому етапі необхідною умовою є медична довідка від лікаря. Після 180 днів відсутності на роботі через хворобу працівник служби соціального страхування може призначити розширену оцінку, яка включає анкету для самозвіту, оцінку лікаря (який не є лікуючим лікарем) і, у разі необхідності, оцінку фізіотерапевта, ерготерапевта і/або психолога. Такі оцінювання проводяться в спеціальних реабілітаційних центрах. Страхові чиновники приймають офіційні рішення і, у разі потреби, можуть звертатися за порадою до страхових лікарів, які не зустрічаються з пацієнтом.

У системі соціального страхування реінтеграція в трудову діяльність не є основною метою оцінювання після 180-денного періоду, хоча вона може розглядатись як елемент підтримки такого процесу (Karlsson et al., 2020). Реінтеграція у ринок праці є основним завданням служби зайнятості, яка може запропонувати кілька заходів для досягнення відповідності вимогам роботодавців, а також надати послуги ерготерапевтів, психологів та інших фахівців з реабілітації. Щоб отримати право на такі послуги, особа має бути визнана особою з інвалідністю і потребувати такої підтримки. У таких випадках оцінка може включати інформацію про професійні інтереси, здібності, навички, освіти, досвід роботи, специфічні потреби, пов'язані зі станом здоров'я, соціальні навички тощо.

Для осіб з низькою працездатністю, довготривалих безробітних або осіб з інвалідністю існують можливості для професійного навчання, програми підтримки зайнятості або субсидування заробітної плати. Хоча такі послуги не завжди спрямовані на безпосереднє працевлаштування, вони можуть бути використані для визначення потреб для майбутнього працевлаштування. До підбору роботи можуть бути залучені приватні агентства з працевлаштування, які працюють за контрактом з державною службою зайнятості. Також реінтеграція може здійснюватися через послуги, що надаються в рамках колективних договорів, якщо особа має на це право.

Нідерланди (de Rijk, 2018). Першою метою оцінки працездатності після двох років відсутності через хворобу є ухвалення рішення про право особи на отримання довгострокової допомоги з інвалідності. Однак, якщо після двох років лікарняного залишилася працездатність, другою метою є отримання інформації для пошуку роботи на ринку праці.

Протягом перших двох років відсутності на роботі через хворобу роботодавець несе відповідальність за надання допомоги з тимчасової непрацездатності й заміщення заробітної плати. Протягом шести тижнів після відсут-

ності на роботі через хворобу лікар-профпатолог (або з приватної служби охорони здоров'я, або найнятий компанією) повинен надати аналіз проблеми, включаючи опис (не)працездатності працівника. Протягом восьми тижнів роботодавець, працівник і профпатолог мають спільно розробити план реінтеграції з метою повернення до роботи в компанії або за її межами. Якщо через один рік реінтеграція не буде успішною, слід розглянути можливість працевлаштування в інших організаціях. Якщо після 87 тижнів реінтеграція залишається безуспішною, працівник може подати заяву в Нідерландський інститут соціального забезпечення на отримання допомоги з довгострокової непрацездатності. Заява має бути заповнена разом з планом реабілітації і поясненням, чому попередній план не привів до працевлаштування.

У більшості випадків роботодавець укладають контракти з приватними службами охорони здоров'я на виробництві для надання консультацій протягом перших двох років відсутності на роботі через хворобу. При оцінюванні довгострокової (після двох років лікарняного) непрацездатності страховий лікар вирішує, на що здатний заявник у загальному медичному сенсі, а експерт з праці — на яку роботу здатний заявник, беручи до уваги його підготовку, досвід роботи й навички (MacEachen, 2018). Якщо певна працездатність зберігається, другою метою є отримання інформації для пошуку роботи на ринку праці. Цим займається служба зайнятості, яка також підтримує заявників у працевлаштуванні. Якщо працездатність зберігається, але допомога не призначається, це завдання перебирають на себе муніципалітети, а не органи соціального захисту.

Для ухвалення рішення про право заявника на отримання допомоги з інвалідності страховий лікар і експерт з праці визначають рівень роботи, яка теоретично може виконуватися на ринку праці, і втрату працездатності для цієї роботи. Якщо втрата заробітку перевищує 35 %, призначається допомога. Для сприяння поліпшенню працездатності лікар може вказати на необхідність клінічного лікування або поведінкової терапії. Якщо працездатність зберігається, відбувається реінтеграція в трудову діяльність.

Під час оцінювання проводиться напівструктуроване інтерв'ю з комбінованим фізичним і психологічним обстеженням і, за бажанням страхового лікаря, зовнішнім психологічним тестом, які використовуються для отримання інформації про особу (наприклад, про професійні інтереси, освіту й специфічні потреби, пов'язані із здоров'ям). Після прийняття рішення про право на отримання допомоги і визначення працездатності фахівці служби зайнятості допомагають заявникам у пошуку роботи. За потреби для цього укладаються контракти з приватними агентствами з реінтеграції. Також надається додаткова інформація про конкретні вимоги до роботи та інші її характеристики. Для досягнення відповідності роботи застосовуються різні заходи, такі як навчання в Інтернеті, семінари і підтримка на робочому місці.

Хоча оцінка рівня залишкової працездатності може здійснюватися відповідно до різних методологічних підходів, у цілому вони відображають основну ідею про те, що працездатність є ключем до відновлення здоров'я,

соціального статусу і економічної самодостатності (De Wind et al., 2020). Тому необхідно приділити увагу реабілітації тих осіб, які вже отримують допомогу з непрацездатності або за інвалідністю, шляхом створення сприятливих умов для їхнього залучення до трудової активності.

Наведені приклади свідчать про перехід до більш цілісних оцінок працездатності. Усі країни застосовують медичну експертизу під час оцінювання працездатності для визначення права на довгострокову допомогу за інвалідністю й рухаються до більш багатовимірної оцінки, яка включає контекстуальні аспекти і встановлення потреби в пристосуванні для роботи. Ця тенденція загалом відповідає переходу від політики компенсації, коли оцінка використовується переважно для визначення права на отримання допомоги за інвалідністю, до активації або реінтеграції, коли результат оцінки спрямовано на повернення до трудової активності.

Працездатність слід визначати як динамічне, багатовимірне явище, що ґрунтується не лише на окремих медичних аспектах обмеження життєдіяльності, але й на взаємодії індивідуальних психосоціальних, поведінкових факторів і умов зовнішнього середовища (Cronin et al., 2013). Оцінка працездатності повинна охоплювати всі фактори, які використовуються для визначення здатності особи брати участь у трудовій діяльності. В Україні у зв'язку з військовими діями зміна парадигми ставлення до осіб з інвалідністю і політика реінтеграції у ринок праці набувають особливої актуальності.

ВИСНОВКИ

Одним з головних чинників солідаризації українського суспільства в сучасних умовах тривалої війни є реінтеграція осіб з інвалідністю, у тому числі осіб з інвалідністю внаслідок війни, у ринок праці. Крім того, що зайнятість осіб з інвалідністю відповідає вимогам Конвенції про права осіб з інвалідністю, яку Україна ратифікувала у 2009 р., зайнятість осіб з інвалідністю, зокрема з-поміж наших захисників, — це завдання держави як під час війни, так і в період післявоєнного відновлення України.

Порівняння процесів оцінювання працездатності між країнами продемонструвало багатогранність підходів у соціальній політиці щодо осіб з інвалідністю. Хоча медичні фактори все ще переважають як у оцінці працездатності, так і в підборі роботи, можна помітити загальне зрушення в бік цілісного підходу, спрямованого на визначення залишкової працездатності осіб з обмеженими можливостями і надання їм адекватної підтримки для реінтеграції у трудову діяльність.

При цьому важливо запобігти переходу короткострокової втрати працездатності у зв'язку з хворобою або нещасним випадком на виробництві чи в результаті бойових дій у довгострокову або постійну втрату працездатності. Першим кроком має стати визнання того, що на працездатність впливають багато факторів. Оцінка працездатності виходить за рамки медичного підходу і передбачає необхідність залучення не лише медичних експертів, а й фа-

хівців з різних сфер. Важливо також урахувати думку самої людини щодо оцінки її залишкової працездатності; позитивна мотивація до трудової діяльності може стати тим фактором, що підвищить результат оцінки. Крім того, результат має бути не просто статичним описом працездатності, але й давати уявлення про потреби в підтримці чи коригуванні робочого і позаробочого середовища, оскільки воно може як містити перешкоди для участі в трудовій діяльності, так і сприяти їй. Розробки потребують програми зайнятості осіб з інвалідністю, а їхня реалізація повинна передбачати постійний моніторинг, оцінювання ефективності з метою виявлення і усунення проблем.

Світовий досвід у сфері реабілітації, сприяння зайнятості й надання соціальних послуг для осіб з інвалідністю має широкий спектр програм, що ґрунтуються на національних системах соціального страхування і спроможності відповідних бюджетів. Його слід вивчати національним фахівцям, а імплементація його окремих аспектів сприятиме практичній реалізації державних програм і заходів з соціального захисту непрацездатних, зокрема осіб з інвалідністю. В Україні це також мотивуватиме суспільство до солідаризації.

Стаття підготована в рамках виконання в ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» наукового проєкту «Соціально-економічні виклики та перспективи відтворення потенціалу солідаризації українського суспільства під час війни та повоєнного розвитку України» (державний реєстраційний № 0124U003262).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Zwan van der, R. (2023). The labour market participation of persons with disabilities and related policies. *Alter*. Vol. 17-3. P. 5—23. <https://doi.org/10.4000/9ifr>
- Hillörn, M. (2023). The case for employment and education support for people with serious mental health conditions in Sweden. *Disability & Society*. Vol. 39. Iss. 6. P. 1613—1617. <https://doi.org/10.1080/09687599.2023.2295798>
- Stahl, C., Seing, I., Gerdle, B., Sandqvist, J. (2019). Fair or square? Experiences of introducing a new method for assessing general work ability in a sickness insurance context. *Disability and Rehabilitation*. Vol. 41. Iss. 6. P. 656—665. <https://doi.org/10.1080/09638288.2017.1401675>
- Karlsson, E., Seing, I., Sandqvist, J., Ståhl, Ch. (2020). Communication characteristics between clients and stakeholders within the Swedish sickness insurance system — a document analysis of granted and withdrawn sickness benefit claims. *Disability and Rehabilitation*. Vol. 42. Iss. 23. P. 3316—3326. <https://doi.org/10.1080/09638288.2019.1592247>
- Rijk de, A. (2018). Work disability Prevention in the Netherlands: A Key Role for Employers. In: *The Science and Politics of Work Disability Prevention*. E. MacEachen (Ed.). 1st ed. 304 p. P. 223—241. New York, Routledge/Taylor & Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9780429443398-14>
- MacEachen, E. (Ed.) (2018). *The Science and Politics of Work Disability Prevention*. 1st ed. New York, Routledge. 304 p. <https://doi.org/10.4324/9780429443398>
- Wind de, A., Brage, S., Latil, F., Williams, N. (2020). Transfer of tasks in work disability assessments in European social security. *European Journal of Social Security*. Vol. 22. Iss. 1. P. 24—38. <https://doi.org/10.1177/1388262720910307>

Cronin, S., Curran, J., Iantorno, J. et al. (2013). Work capacity assessment and return to work: A scoping review. *Work*. Vol. 44. Iss. 1. P. 37—55. <https://doi.org/10.3233/WOR-2012-01560>

Надійшла 07.10.2024

Прорецензована 25.10.2024

Доопрацьована 27.11.2024

Підписана до друку 09.12.2024

REFERENCES

- Zwan van der, R. (2023). The labour market participation of persons with disabilities and related policies. *Alter*. Vol. 17-3. P. 5-23. <https://doi.org/10.4000/9ifr>
- Hillörn, M. (2023). The case for employment and education support for people with serious mental health conditions in Sweden. *Disability & Society*. Vol. 39. Iss. 6. P. 1613-1617. <https://doi.org/10.1080/09687599.2023.2295798>
- Stahl, C., Seing, I., Gerdle, B., Sandqvist, J. (2019). Fair or square? Experiences of introducing a new method for assessing general work ability in a sickness insurance context. *Disability and Rehabilitation*. Vol. 41. Iss. 6. P. 656-665. <https://doi.org/10.1080/09638288.2017.1401675>
- Karlsson, E., Seing, I., Sandqvist, J., Ståhl, Ch. (2020). Communication characteristics between clients and stakeholders within the Swedish sickness insurance system — a document analysis of granted and withdrawn sickness benefit claims. *Disability and Rehabilitation*. Vol. 42. Iss. 23. P. 3316-3326. <https://doi.org/10.1080/09638288.2019.1592247>
- Rijk de, A. (2018). Work Disability Prevention in the Netherlands: A Key Role for Employers. In: *The Science and Politics of Work Disability Prevention*. E. MacEachen (Ed.). 1st ed. New York, Routledge/Taylor & Francis Group. 304 p. P. 223-241. <https://doi.org/10.4324/9780429443398-14>
- MacEachen, E. (Ed.) (2018). *The Science and Politics of Work Disability Prevention*. 1st ed. New York, Routledge. 304 p. <https://doi.org/10.4324/9780429443398>
- Wind de, A., Brage, S., Latil, F., Williams, N. (2020). Transfer of tasks in work disability assessments in European social security. *European Journal of Social Security*. Vol. 22. Iss. 1. P. 24-38. <https://doi.org/10.1177/1388262720910307>
- Cronin, S., Curran, J., Iantorno, J. et al. (2013). Work capacity assessment and return to work: A scoping review. *Work*. Vol. 44. Iss. 1. P. 37-55. <https://doi.org/10.3233/WOR-2012-01560>

Received on October 7, 2024

Reviewed on October 25, 2024

Revised on November 27, 2024

Signed for printing on December 9, 2024

Victoriia Blyzniuk, Dr. Sci. (Econ.),

Head of the Department of Socioeconomics of Labor
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasas Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

Larysa Huk, PhD (Econ.),

Senior Research Fellow of the Department of Socioeconomics of Labor
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasas Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

Iryna Teriukhanova, PhD (Econ.),

Senior Research Fellow of the Department of Socioeconomics of Labor
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasas Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

REINTEGRATION OF PERSONS WITH DISABILITIES INTO THE LABOR MARKET AS A CONDITION FOR SOLIDARIZATION OF UKRAINIAN SOCIETY

The trends in the change in the total number of unfit for work persons receiving pensions from the state budget of Ukraine are considered. Scenario calculations of the change in the number of unfit for work persons by individual categories are carried out. Special attention is paid to such a vulnerable category of the population as persons with disabilities, given the increase in their number as a result of hostilities in Ukraine. It is proven that this will increase the burden on the state budget due to the need to finance relevant social benefits and can potentially become a factor in social tension and desolidarization of Ukrainian society.

The experience of various countries regarding the policy of supporting persons with disabilities and their reintegration into the labor market is analyzed. The peculiarities of the practice of assessing the level of disability are considered using as example Finland, the Netherlands and Sweden, where the minimum criterion for granting the right to social assistance, defined as the extent of disability, is close to that in Ukraine. On the one hand, such assessments are used to make a decision on granting the right to disability benefits, and on the other hand, they offer the possibility of reintegration of persons with disabilities into the labor market in accordance with their capabilities and abilities. It is emphasized that there is a shift in attention from compensation policy to the policy of reintegration into the labor market through the use of residual work capacity.

The experience of various countries can be studied by national specialists, and the implementation of its certain aspects in Ukraine will contribute to the practical implementation of state programs and measures for the social protection of those unfit for work, in particular persons with disabilities.

Keywords: *social policy; reintegration into the labor market; work capacity assessment; social security; professional rehabilitation of persons with disabilities; solidarization of society.*

СОЦІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ І СОЦІАЛЬНА СФЕРА, ДЕМОГРАФІЯ ТА ЕКОНОМІКА ПРАЦІ

SOCIAL TRANSFORMATIONS AND SOCIAL SPHERE, DEMOGRAPHY AND LABOR ECONOMICS

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.04.090>

УДК 330.8:94]:364-18

JEL: N34, J08, H75, P36

В.В. НЕБРАТ, д-р екон. наук, завідувачка відділу економічної історії

e-mail: Nebrat@nas.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5419-3181>

О.П. КУРБЕТ, канд. екон. наук,

старша наукова співробітниця відділу економічної історії

e-mail: olexandra.kurbet@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4519-0552>

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна

СОЦІАЛЬНА ВРАЗЛИВІСТЬ У КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ ПАТЕРНАЛІЗМУ

На основі дослідження «ефекту колії» виявлено чинники соціальної вразливості населення, що базуються на традиціях державного патерналізму. Узагальнено зарубіжний досвід проактивної соціальної політики держави в умовах повоєнної відбудови економіки. Запропоновано напрями підтримки сучасних позитивних трендів у диверсифікації механізмів зменшення соціальної вразливості населення.

Ключові слова: «ефект колії»; державний патерналізм; соціальна вразливість; воєнна економіка; повоєнна відбудова; економічна історія.

Триваюча російсько-українська війна збільшує масштаби економічних збитків і рівень соціальної вразливості населення. Як наслідок, зростає суспільний запит на отримання різних форм допомоги й соціальної підтримки. Разом з тим стрімке зростання витрат на оборону і відновлення критичної інфраструктури закономірно спричиняє скорочення фінансових можливостей держави в реалізації її соціальних функцій. Проте успадкована з ра-

Ц и т у в а н н я: Небрат, В., Курбет, О. (2025). Соціальна вразливість у контексті історичної спадщини патерналізму. *Економіка України*. 68. 04 (761). 90-108. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.04.090>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

дянських часів звичка покладатися на державу як надавача соціальної підтримки і гаранта соціального захисту слугує підґрунтям завищених очікувань і певної пасивності людей у вирішенні питань життєзабезпечення.

Попередній досвід, у тому числі щодо вирішення соціальних проблем і зменшення соціальної вразливості населення, потребує наукового переосмислення й сучасної оцінки. Проте спеціальних історико-економічних досліджень, присвячених аналізу радянської економічної та соціальної політики, украї мало. Так, Л. Єлісєєва (2019) розглянула радянський варіант державного патерналізму, дослідивши феномен антисоціального капіталу. В контексті подолання практик бюджетного патерналізму А. Мунько (2023) обґрунтувала доцільність застосування фінансових інструментів для реалізації проєктів розвитку громад.

Набагато краще розроблено в сучасній науковій літературі питання соціальної вразливості населення. Концептуальні основи і підходи до геопросторового моделювання соціальної вразливості закладено дослідженнями західних науковців щодо ризиків настання небезпечних подій (Burton et al., 2018). Проблема параметрів оцінювання стійкості та вимірювання вразливості здебільшого розглядалася в контексті глобальної зміни клімату, стихійних лих і COVID-19 (Buckle et al., 2000; Vezzari, 2016).

В Україні теоретичні засади і пріоритети державної політики для зменшення соціальної вразливості населення розкрито в публікаціях О. Макарової (2017), О. Риндзак (2021), М. Біль (2021), Н. Андрусишин (2022). З початком повномасштабного вторгнення перегляд чинників і параметрів соціальної вразливості населення здійснили дослідники Інституту регіональних досліджень імені М. Долишнього В. Бідак (2023), Т. Васильців та ін. (2022), Л. Семів (2022). Актуалізація підходів до державного управління трансформацією соціального забезпечення в Україні дістала висвітлення в публікаціях О. Гнатчук і К. Шестакової (2024), Е. Мерісалу та ін. (Merisalu et al., 2024). Поєднання оцінок масштабів різноприродної вразливості з оцінками націленості чинних соціальних програм на групи з вищою вразливістю і більшою чисельністю здійснила Л. Черенько (2023). Разом з тим проведено недостатньо досліджень ризиків для повоєнної відбудови в контексті історично сформованої траєкторії державного патерналізму і соціальної пасивності.

Отже, **мета статті** — виявити вплив історичної спадщини патерналізму на соціальну вразливість населення України і окреслити напрями підтримки сучасних позитивних трендів у диверсифікації механізмів зменшення соціальної вразливості.

НЕВІДПОВІДНІСТЬ «КОЛІЙ» ПАТЕРНАЛІЗМУ СУЧАСНИМ УМОВАМ І ПОТРЕБАМ

Важливим чинником сучасного рівня соціальної вразливості населення є набутий протягом життя досвід життєзабезпечення — працевлаштування й отримання доходів, соціальних послуг, взаємодії з державними соціальними

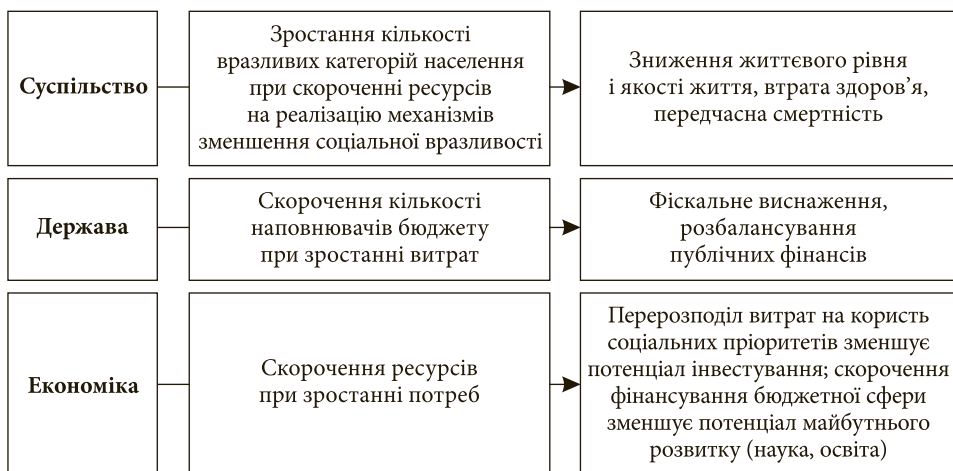
службами, родинної та сусідської взаємодопомоги тощо. За радянських часів сформувалися стійкі стереотипи суспільної свідомості та індивідуальної поведінки, що базувалися на особливостях централізовано-планової економічної системи. Організаційно-виконавча вертикаль органів соціального забезпечення (територіальні відділи собезу) певною мірою «віддзеркалювала систему радянської виконавчої влади та сприяла атомізації суспільства та формуванню ментального типу «радянської людини» з притаманними їй психологією утриманства і пасивності» (Твердовський, 2016, с. 213). Домінуючою моделлю соціального забезпечення був державний патерналізм.

Як особлива практика управління патерналізм базується на системі взаємних очікувань і дій з боку керівників і підлеглих. При цьому формується особливий тип владних відносин, обумовлений жорсткою асиметрією в доступі до благ і можливостей, позбавленням об'єктів «батьківської опіки» економічної самостійності та матеріального підґрунтя для самозабезпечення. Історично склалися форми патерналізму, які в різних масштабах і з різною тривалістю були притаманні різним народам і культурам: традиційно-родинний; архаїчно-феодальний (поміщицький); підприємницький; державний. Своєю чергою, державний патерналізм має різні сфери реалізації (промисловий — відносно підприємств, соціальний — відносно людей) та особливості прояву (культ особи — батька нації; централізовано-ієрархічна система державного управління; надання безумовного доходу тощо).

Радянська економічна система передбачала формування патерналістської системи соціального забезпечення і захисту на основі централізованого управління та розподілу. Попередня траєкторія розвитку суспільства протягом півстоліття (1930—1980-ті роки) сформувала такі економічні передумови державного патерналізму:

- ліквідація приватної власності та особистої відповідальності внаслідок одержавлення економіки;
- екстрактивно-реципрокна модель розподілу благ і доходів як результат фінансового централізму;
- політика державного розподілу, переміщення і закріплення (прописка, службове житло) кадрів як форма управління трудовими ресурсами;
- централізована система соціального забезпечення через суспільні фонди споживання.

Сформована впродовж 1930—1980-х років модель розвитку соціальної сфери і соціального захисту характеризувалася жорстким контролем соціальних відносин з боку держави; егалітаризмом; низьким рівнем доходів і в цілому постулюванням вторинності соціальної сфери відносно виробництва; заохоченням колективних форм споживання у формі надання безоплатного житла, відпочинку, соціальних послуг. Як зауважила Л. Єлісеєва (2019, с. 7), «...патерналістська опіка населення з боку партії й держави була одним із найважливіших постулатів офіційної ідеології класичного соціалізму. Така опіка здійснювалася в різних формах, починаючи від податків і субсидій, що деформували структуру споживання в напрямі, який не відпові-

Причинно-наслідкові зв'язки формування соціально-економічних ризиків для суспільства, держави і економіки

Джерело: складено авторками.

дав потребам населення, закінчуючи інститутами системи економічної безпеки». Послідовна політика пролетаризації населення в поєднанні з патерналістською опікою призвели до формування залежності від держави, втрати навичок самостійності та відповідальності за власне життя, невміння планувати своє майбутнє, у тому числі передбачати ризики і засоби їх подолання.

Механізм впливу особистого життєвого досвіду на переконання і рішення людей у довгостроковій перспективі було розкрито в праці Д. Канемана і А. Тверські (Kahneman, Tversky, 1979). Подальший розвиток поведінкової економіки як наукового напрямку має значний потенціал для пояснення сучасних наслідків державної політики патерналізму. Представники старшого покоління, які мають негативний досвід радянської системи — низький рівень доходів, безальтернативність у доступі до соціальних послуг, — приймають економічні рішення (щодо продовження і вибору форм трудової діяльності, розподілу витрат і заощаджень, перекваліфікації тощо), орієнтуючись на задоволення мінімальних потреб і керуючись цінностями виживання¹ (Акуленко та ін., 2020). Негативні очікування щодо свого матеріального і соціального становища на фоні недовіри до всіх гілок влади посилюють песимістичні настрої населення і формують потенціал соціального напруження (Балакірева, Дмитрук, 2020, с. 147—151). Натомість ті, хто за часів СРСР мали преференції щодо отримання соціальних благ, — і, відповідно, позитивний досвід, — хочуть і далі користуватися державними гарантіями і соціальними благами, не сприймаючи обумовлених новими реаліями обмежень. При ухваленні рішень береться до уваги не вся доступна нині інформація, а сукупний особистий досвід, тобто громадяни, які звикли до державної опіки, сподіваються і надалі отримувати соціальну допомогу без зобов'язань перед її надавачем.

¹ WVS Cultural Map: 2023 Version Released. WVS. 2023. Feb 17. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSNewsShow.jsp?ID=467> (дата звернення: 05.11.2024).

Інституційна спадщина соціалізму, як зауважив лауреат Нобелівської премії з економіки Ф. Гайек (Hayek, 1992, р. 153), виявляється в тому, що люди звикли «пред'являти права незалежно від своєї ролі та участі в підтриманні системи», тобто ця система сама заохочувала до пасивності й утриманства. Парадокс довгострокових наслідків соціальної політики патерналізму полягає в покладанні на державу в питанні надання і забезпечення соціальних гарантій суспільству як єдиної зобов'язаної та спроможної на це, за одночасного низького рівня довіри до державних інституцій. Таке сприйняття держави є одним з фундаментальних чинників соціальної вразливості, адже глибоко укорінилося в поведінкових патернах українського суспільства і посилює дію решти чинників. Залежність від попереднього шляху формує ризику для суспільства, держави і економіки (рисунок).

За сучасних умов питання збереження життя, здоров'я і працездатності людей в умовах триваючої повномасштабної затяжної війни на виснаження має не лише загальногуманістичний вимір. Важливим є відтворення людського потенціалу економіки як передумова її стійкості, а в майбутньому — успішного повоєнного відновлення, відбудови й розвитку (Геєць та ін., 2022, с. 87). З огляду на це, соціальна політика держави має бути орієнтована не лише на підтримку і захист людей, а й на забезпечення умов для максимальної інклюзії усіх верств населення до активного життя і економічної діяльності. Зростання кількості вразливих категорій населення вимагає зміни парадигми соціальної політики в напрямі розвитку самозарадності суспільства.

В умовах війни традиційні підходи до визначення вразливості за ознакою низьких доходів на підставі класичних обстежень бюджетів домогосподарств є надто спрощеними й обмеженими. Відповідно до чинного законодавства, вразливими групами населення є особи / сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння в складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх і/або внутрішніх чинників². За рівнем прояву чинники соціальної вразливості можна поділити на такі групи: *індивідуальні* (вік, стать, рівень освіти, місце проживання), *суспільні* (соціальна згуртованість, якість державного управління, ефективність соціальних інститутів) і *глобальні* (нерівність між багатими й бідними країнами).

У історичному вимірі для сучасного українського суспільства доцільним є поділ на фундаментальні й актуальні чинники соціальної вразливості. До *фундаментальних* належать:

- неспроможність ринку і держави вирішувати певні соціально-економічні проблеми суспільства;
- вплив «колії» патерналізму — завчена безпорадність суспільства і покладання на державу функцій соціального забезпечення;
- високий рівень соціальної ізоляції окремих груп населення;
- економічна нерівність і розрив у можливостях різних соціальних груп.

² Про соціальні послуги. Закон України № 2671-VIII від 17.01.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

Актуальні пов'язані з реаліями життя українського суспільства в умовах повномасштабної війни:

- вимушене переміщення родин унаслідок збройної агресії РФ (внутрішньо переміщені особи (ВПО) і біженці);
- міграція за кордон працездатних членів родини;
- втрата житла внаслідок бойових дій і обстрілів;
- втрата роботи і можливості працевлаштування;
- втрата годувальників унаслідок жертв війни;
- криза ідентичності й розрив звичних соціальних зв'язків;
- посилення психологічного навантаження і соціального напруження внаслідок безперервних збройних атак, перебування близьких на фронті та в зоні бойових дій;
- погіршення якості комунікації, неможливість вільного переміщення;
- кумулятивний ефект ускладнення життєвих обставин.

Таким чином, «ефект колії» (залежність від попереднього шляху розвитку економіки і суспільства), що проявляється через укорінену за радянського періоду традицію покладання на державу як єдиного і безальтернативного надавача соціальної допомоги й захисту, істотно загострює проблеми соціальної вразливості населення. Дані Європейського дослідження цінностей демонструють, що частка населення, яка схильна покладатися на державу в питанні відповідальності за те, щоб усі громадяни були забезпечені, за 1996—2020 рр. скоротилася на 18 %. Утім цей процес не був однорідним. Так, частка патерналістські налаштованого населення в 1996 р. становила 67 %, у 1999 р. — 46 %, у 2006 р. зросла до 61 %, а у 2008 р. скоротилася до 42 %. Пік її зростання — до 75 % — припав на 2011 р. У 2020 р. вона склала 49 % (Балакірева та ін., 2022, с. 40—41), що залишається доволі суттєвим показником. Це дає підстави стверджувати, що, попри загальну позитивну тенденцію, наслідків державного патерналізму в сучасному суспільстві не подолано. Цей фактор посилюється тим, що в умовах повномасштабної війни та її демографічних наслідків (бойові втрати і людські жертви серед мирного населення; вимушена міграція, насамперед жінок з дітьми і молоді; роз'єднання сімей; скорочення народжуваності) збільшується частка людей старшого віку, які є носіями стереотипів державного патерналізму. При цьому саме люди похилого віку, особливо ті, хто потрапили в зону бойових дій або під тимчасову окупацію, є найбільш вразливими внаслідок комплексу взаємообтяжувальних чинників. Серед таких основними є: «труднощі евакуації, особливо одиноких людей і тих, хто втратив соціальну (сімейну) підтримку; руйнування закладів для людей похилого віку та інвалідів, а також медичної інфраструктури; зростання бідності й обмежений доступ до основних продуктів харчування, засобів гігієни і ліків, погане здоров'я; незахищеність від військових злочинів окупантів. Для внутрішньо переміщених осіб похилого віку визначаються такі проблеми: нестача житла в трохи безпечніших регіонах; обмежені фінансові можливості для оренди житла і задоволення інших основних потреб (їжа, ліки тощо); значне погіршення стану здоров'я внаслідок пере-

житої фізичної та психологічної травми і переміщення під час війни; проживання в тимчасових притулках з підвищеним ризиком потрапити до закладів для людей похилого віку» (Kurylo, 2023, с. 10).

Для ВПО працездатного віку, як слушно зазначають Т. Васильців і О. Мульска (2023, с. 31), «втрата власного житла, фінансового забезпечення, а, відтак, місця праці та джерел доходів стали причинами посилення залежності ... від зовнішньої допомоги, зокрема соціального забезпечення, волонтерської допомоги та інших форм донатів». При цьому можливості такої зовнішньої допомоги, очевидно, є обмеженими. Таким чином, історично сформована традиція пасивного очікування й покладання на державу не відповідає сучасним реаліям і викликам.

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД КРАЇН У ПОЛІТИЦІ ЗМЕНШЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВРАЗЛИВОСТІ НАСЕЛЕННЯ

Після Другої світової війни в країнах Західної Європи урядам довелося вирішувати соціальні проблеми, у тому числі пов'язані з посиленням соціальної вразливості населення (голод, бідність, безробіття, втрата житла, вимушене переселення (депортація і репатріація), дискримінація і соціальна ізоляція, обмежений доступ до освіти й охорони здоров'я, висока частка людей з інвалідністю, сиріт, безхатченків тощо). Порівняно з довоєнним періодом відбувся *перерозподіл соціальних функцій між державою і бізнесом*, що передбачав інституційну трансформацію систем соціального захисту через розширення активних (запровадження програм підтримки бізнесу, фінансування програм перекваліфікації, розширення соціальних гарантій у сфері зайнятості тощо), обмеження пасивних (звуження переліку осіб для одержання соціальної допомоги) заходів соціальної підтримки населення і соціально-трудова відносин на рівні підприємств у напрямі диверсифікації форм виробничої демократії і поширення партисипативного управління, що сприяли забезпеченню соціальних потреб працівників, підвищенню продуктивності праці й пришвидшенню економічного розвитку в умовах післявоєнної відбудови другої половини 1940-х — кінця 1950-х років.

Позитивний досвід партнерства держави і корпорацій у вирішенні завдань повоєнної відбудови містять історичні приклади зменшення соціальної вразливості населення на основі діяльності корпорацій у Німеччині (Сливка, 2022, с. 70). Як це не парадоксально, серед лідерів комплексного вирішення соціальних питань — промисловці-підприємці, які зробили вагомий внесок у мілітаризацію Німеччини і безпосередньо виробляли зброю для вермахту. Зокрема, концерн династії Круппів у повоєнні роки започаткував низку соціальних програм, серед яких: будівництво безкоштовного житла для працівників і службовців; створення безкоштовного закладу для проживання літніх людей та інвалідів; доступні для працівників і членів їхніх родин санаторії; створення мережі дитячих навчальних закладів і центрів для відпочинку й творчого розвитку підлітків; заснування клініки з

передовим медичним обладнанням для містян тощо. У подальшому урядом ФРН значна частина управлінських положень концерну була покладена в основу соціального законодавства.

Повоєнний досвід соціально-економічного розвитку в Західній Європі підтверджує ефективність розбудови *економіки соціально-партнерських відносин* і відповідних практик державного регулювання (Гордіца, 2024, с. 28—29), а саме:

- припинення прямого державного регулювання заробітної плати, зростання її рівня за рахунок підвищення продуктивності праці й обсягів виробництва, що стимулювалося державною політикою низьких податків, вільних цін, антимонопольних законів та ін.;

- формування корпоративістської моделі відносин, що включала діяльність профспілок, державне регулювання трудових відносин і участь найманих працівників у прибутках і процесі управління підприємствами й стала потужним регулятором ринку праці, мотивуючи робітників до продуктивної праці, а фірми до підтримки високого рівня інвестицій;

- політика стимулювання процесів модернізації на різних рівнях сприяла зростанню попиту на людський капітал і розширенню сфери послуг, у тому числі адміністративних, освітніх, медичних, культурних, туристичних тощо, а також розвитку відповідної соціальної інфраструктури;

- реорганізація і розширення систем соціального страхування, фонди яких поповнювалися за рахунок внесків робітників і службовців, відрахувань підприємців і надходжень з державного бюджету, завдяки чому наймані працівники і члени їхніх родин дістали право на різні види соціальних виплат;

- нарощування обсягів виробництва споживчих товарів і послуг, збільшення їх асортименту і доступу до них широких верств населення, зокрема шляхом розвитку споживчого кредиту, що зумовило в повоєнний період послідовне підвищення рівня споживання, зміни в його структурі, у тому числі зростання частки товарів довгострокового споживання й різних видів послуг, і в поєднанні з іншими заходами забезпечило тривале й стабільне зростання добробуту;

- диверсифікація ринкових структур і суб'єктів у сферу надання соціальних послуг (освіта, охорона здоров'я, активне дозвілля, догляд і реабілітація), що забезпечило їх доступність;

- державні програми житлового будівництва забезпечили мультиплікативний ефект у відновленні економіки, вирішенні проблем забезпечення житлом і створення значної кількості робочих місць, тим самим державна підтримка житлового будівництва стала механізмом зменшення соціальної вразливості;

- урядові заходи з розвитку системи професійної освіти і підготовки кадрів робітничих спеціальностей забезпечили працевлаштування молоді й наповнення державних пенсійних фондів.

Інституціоналізація соціальних функцій держави відбувалася, передусім, шляхом упровадження механізмів соціального страхування (від орга-

нізації добровільних спілок взаємодопомоги, робітничих союзів до системи державного обов'язкового соціального страхування) і соціальної допомоги. Формування ліберальної моделі соціальної політики передбачало «цільове забезпечення державою лише найбільш вразливих верств населення на основі залишкового принципу методом прямого перерозподілу доходів через бюджетну систему, а також синергію публічно-владних структур та громадської ініціативи у реалізації соціальних функцій» (Дідківська, 2023а, с. 31). При цьому фінансування більшості соціальних програм здійснювалося переважно за рахунок недержавних фондів.

Актуальним для України є зарубіжний досвід повоєнного відновлення в частині підтвердження дієвості таких механізмів зменшення соціальної вразливості населення:

- моніторинг необхідності надання державної соціальної допомоги;
- обмеженість соціальних трансфертів;
- синхронізація згладжування соціальної нерівності зі стимулюванням трудової активності населення;
- децентралізація соціального забезпечення держави;
- посилення ролі громадянського суспільства в соціальному розвитку.

Вагому роль у зменшенні соціальної вразливості у воєнний і повоєнний періоди мали різні *форми господарської самоорганізації населення* для відновлення сільських територій і аграрного виробництва. У другій половині 1940-х років у повоєнній Європі гостро постала проблема голоду, спровокована продовольчою кризою. Її причини і передумови подібні до українських реалій:

- відсутність численного, незалежного і економічно ефективного фермерства;
- інституційна неврегульованість ринкового обігу земель;
- дисбаланси структури аграрного сектору економіки (зокрема, низька частка виробництва харчової продукції високого ступеня переробки і готової продукції);
- неефективне використання природних ресурсів, зокрема земельного фонду.

Паліативні заходи полягали в утриманні соціальних цін на продукти харчування, встановленні норм споживання і використанні карткової системи розподілу продуктів тощо. Проте в довгостроковому періоді ключове значення мала стратегія відновлення виробництва. Позитивний історичний досвід зменшення соціальної вразливості в частині подолання продовольчої кризи пов'язаний із заходами щодо:

- відновлення сільськогосподарських земель;
- відновлення господарств;
- упровадження технічних інновацій у аграрне виробництво.

Головним напрямом державної політики стало сприяння становленню продуктивних дрібнотоварних фермерських господарств, отже, *основні зусилля були спрямовані не на забезпечення споживачів, а на підтримку ви-*

робників. Становленню продуктивних дрібнотоварних фермерських господарств сприяли численні протекціоністські урядові програми, що забезпечували: субсидування систем підтримки цін на сільськогосподарську продукцію; стимулювання капіталовкладень фермерів у власні господарства; соціальний захист фермерів і осіб, зайнятих у сільському господарстві; об'єднання фермерських і дрібних сімейних господарств у кооперативи; розширення ринків збуту сільськогосподарської продукції та формування організованого аграрного ринку на загальноєвропейському рівні (Дідківська, 2023b, с. 48).

НОВІТНІ ПРАКТИКИ

У сучасних умовах варто враховувати позитивний зарубіжний досвід, хоча неможливо повторити успішні практики минулого. З часом значущість для українського суспільства спадщини державного патерналізму радянського періоду зменшується. Разом з тим з'являються інші фактори, пріоритет урахування яких зростає, насамперед завдяки тому, що Україна рухається в напрямі поглиблення євроінтеграції. Понад 30 років державної незалежності України, протягом яких відбувалася трансформація економіки, соціальних зв'язків, індивідуальної та суспільної психології, обумовили постання новітніх позитивних тенденцій і сучасних механізмів солідаризації суспільства й бізнесу для зменшення соціальної вразливості населення. Серед таких варто виокремити розвиток соціальної відповідальності бізнесу, поширення шерингової економіки як форми спільного використання обмежених ресурсів, участь громад у наданні соціальних послуг, формування комерційних соціальних сервісів, соціальне волонтерство і добровічність та ін.

Розвиток корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) і соціального підприємництва (СП). Метою діяльності більшості СП у світовій практиці є забезпечення умов для працевлаштування і ресоціалізації, а отже, і подолання рівня соціального відчуження для найбільш вразливих груп населення (людей з обмеженими можливостями, біженців, колишніх в'язнів, людей похилого віку). Основними видами соціальних підприємств, які беруть на себе функції зменшення соціальної вразливості населення і надання соціальних послуг, є такі: інклюзивне підприємництво, екопрінерство (зелений бізнес), ветеранський бізнес, креативне підприємництво, крафтивізм, академічне підприємництво, шкільне підприємництво, спортивне підприємництво, адвокаційний бізнес. В Україні екосистема соціального підприємництва перебуває в стані формування. Її головними рушіями є громадські організації та самі соціальні підприємці. Разом з тим в окремих європейських країнах, у тому числі постсоціалістичних, зокрема в Литві, активно розвивається система дистрибуції соціальних послуг як передавання їх бізнесу, наприклад соціальним підприємствам. Такий перерозподіл соціальних функцій від держави до підприємців, з одного боку, «розвантажує» державу, а з іншого — забезпечує доступність і якість соціальної підтримки.

Потужною західною тенденцією, що утверджується і в Україні, є формування так званого третього сектору економіки, який включає неурядові неприбуткові організації і «є практичним втіленням ідеї взаємодопомоги у вигляді особливого типу підприємств (організацій), що мають «некапіталістичну природу» (не прагнуть до отримання прибутку), діяльність яких здійснюється на основі ідеї взаємодопомоги і має чітке соціальне спрямування» (Гончаренко, Пантелеймоненко, 2024, с. 168). Доповнюючи діяльність держави і бізнесу, організації третього сектору втілюють ерхардівське бачення соціального ринкового господарства — якнайбільше процвітання з найкращим соціальним захистом (Erhard, 1958).

Економічна самоорганізація населення. В умовах війни каталізатором зростання соціальної вразливості населення стала дисфункція централізованих механізмів соціального захисту на тимчасово окупованих територіях і в зоні бойових дій. Відбулось усталення децентралізованої моделі стійкості, у якій суб'єкти — підприємництво, громади, громадянське суспільство, пересічні громадяни — сформували власні моделі адаптації до реальних умов життя. Одним із способів виживання й самозабезпечення населення в умовах війни став розвиток неформальної економіки. Зокрема, як говорить досвід територіальних громад, які опинилися в зоні бойових дій і тимчасовій окупації, усе населення перебувало в екстремальних умовах. Для подолання викликів щодо забезпечення продуктами харчування, теплом, електроенергією в період активних бойових дій, коли були порушені засоби комунікації, зруйнована транспортно-логістична і енергетична інфраструктура, потенціал місцевих громад реалізувався через створені механізми взаємодопомоги. Форми господарської самоорганізації населення виявились ефективними: по-перше, у частині оптимізації використання домашніх господарств, продукції присадибних ділянок, зменшення втрат сільськогосподарської сировини, ринкової реалізації продукції і отримання доходу; по-друге, як «спосіб вирішення соціальних проблем, зокрема, жіночої та молодіжної зайнятості, психологічної підтримки через включення до суспільно значущої діяльності, подолання соціального відчуження та, зрештою, створення на цій основі сталої соціальної екосистеми» (Небрат, 2024, с. 83).

Шерингова економіка. Цей тренд, який пов'язаний із спільним користуванням обмеженими ресурсами, також набув нового змісту і масштабів. Він зародився і поширювався в контексті відповідального споживання й екологізації економіки. В умовах повномасштабної війни краудфандинг (інвестиційний шеринг) став засобом акумуляції ресурсів, у тому числі для фінансування волонтерських проєктів; коворкінг забезпечує робочими місцями сотні тисяч працівників за відсутності стабільного електропостачання, а також ВПО, які втратили власні робочі місця; райдшеринг значною мірою компенсує провали в умовах війни традиційного транспортного забезпечення тощо. Сформувалися шерингові інтернет-платформи як основа шеринг-економіки, комерціалізації спільного користування і розвитку підприємництва в новому форматі. Краудворкінг відкрив безмежні можли-

вості співпраці на основі інтернет-комунікації та кооперації інтелектуальних зусиль. Ці новітні форми соціально-трудової інклюзії є потужним чинником зменшення соціальної вразливості населення.

Надання соціальних послуг у громаді. Розвиток соціальних ініціатив територіальних громад є складовою реформи децентралізації влади. Використання місцевих ресурсів і власних можливостей для економічного розвитку територій посилює соціальну стійкість громади і є перспективним напрямом зменшення соціальної вразливості її членів. Надання соціальних послуг на місцях дозволяє покращити їх якість і доступність, збільшити обсяг, покращити якість послуг у сфері соціального захисту населення. Це особливо актуально сьогодні, під час війни, бо кількість осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, є значною і щораз збільшується. Ця тенденція посилюється триваючим відпливом молоді за кордон, що зменшує майбутню спроможність держави у фінансуванні соціального захисту й наданні соціальних послуг: «Поряд з позитивними аспектами міжнародної допомоги та академічної співпраці, новими можливостями міжнародної освітньої інтеграції така ситуація загрожує колосальною втратою людського потенціалу України зараз і в майбутньому» (Небрат та ін., 2022, с. 222).

Формування життєстійкості пов'язане із спроможністю протистояти конкретним викликам, які часто стосуються не окремої людини, а регіону, місцевої громади. Тому заходи зменшення соціальної вразливості на локальному рівні, попередження, подолання і мінімізація наслідків складних життєвих обставин стають частиною діяльності громад. Децентралізація надання соціальних послуг щодо зменшення соціальної вразливості населення вимагає державної підтримки в частині: розвитку послуг (перелік, збільшення пропозиції, якість, адміністрування); розробки нормативної бази; модернізації діючої інфраструктури. Важливим напрямом є забезпечення доступності до благ, що зменшують соціальну вразливість (інклюзивна освіта, адаптовані для людей з особливими потребами робочі місця, оздоровчі та реабілітаційні заклади, послуги фахівців з психологічної підтримки тощо). На місцевому рівні є більші можливості подолання інформаційної асиметрії (система знає про потреби соціально вразливих, але вони не знають про можливості соціальної підтримки), тому існує значний потенціал для підвищення адресності й якості соціальних заходів; урахування специфіки потреб отримувачів послуг; забезпечення широкого спектра послуг, їх вчасність, комплексність і, що дуже важливо, попереджувальний характер.

Разом з тим довготривалі ефекти відтворення неформальних інститутів і усталених моделей поведінки в економіці виявляються через трансформацію патерналізму в його децентралізовану форму (на рівні місцевих громад, підприємств, корпорацій). Аналіз дії прихованих сил соціальної організації суспільства, що включає індивідуальну і соціальну психологію взаємодії суб'єктів, їх стратифікацію, економічні механізми інклюзії різних соціальних груп, становить окремий перспективний напрям подальших досліджень.

ВИСНОВКИ

Імперативом ефективної соціальної політики в Україні є подолання історично сформованої традиції державного патерналізму і врахування позитивного зарубіжного досвіду щодо зменшення соціальної вразливості населення через децентралізацію й роздержавлення соціальних послуг. Стійке і довгострокове зменшення соціальної вразливості можливе лише через відмову від усталених перерозподільних практик соціального утримання на основі інклюзивної адаптації, тобто досягнення синергії індивідуальних, колективних і загальнонаціональних дій і політик.

Позитивний міжнародний історичний досвід вирішення проблем соціальної вразливості населення в повоєнний період указує на необхідність перерозподілу соціальних функцій між державою і бізнесом, що передбачає: інституційну трансформацію систем соціального захисту через розширення активних (запровадження програм підтримки бізнесу, фінансування програм перекваліфікації, розширення соціальних гарантій у сфері зайнятості тощо); обмеження пасивних (звуження переліку осіб для одержання соціальної допомоги) заходів соціальної підтримки населення і соціально-трудових відносин на рівні підприємств у напрямі диверсифікації форм виробничої демократії та поширення партисипативного управління. Свою дієвість засвідчили такі механізми зменшення соціальної вразливості населення: моніторинг необхідності надання державної соціальної допомоги; обмеженість соціальних трансфертів; синхронізація згладжування соціальної нерівності зі стимулюванням трудової активності населення; децентралізація соціального забезпечення держави; посилення ролі громадянського суспільства в соціальному розвитку.

Перебудова системи соціального захисту передбачає збереження за державою функцій щодо: забезпечення базових прав на працю і рівність можливостей, доступу до якісних соціальних благ (медичне обслуговування, освіта); запровадження системи соціального замовлення для інтенсифікації конкуренції серед організацій, які пропонують надання соціальних послуг; втілення систем заохочення покращення якості соціальних послуг. Це передбачає необхідність розвитку ринку соціальних послуг, розбудови і модернізації соціальної інфраструктури, інституційного забезпечення (розроблення нормативної бази, стандартів, моделей). Важливими напрямками є: створення платформи для об'єднання стейкхолдерів — надавачів і отримувачів послуг, спрямованих на зменшення соціальної вразливості; запровадження системи соціальних контрактів як механізму активізації економічної активності й запобігання утриманській поведінці вразливих категорій населення, сприяння їх працевлаштуванню.

Конкретними формами й сучасними механізмами зменшення соціальної вразливості населення є розвиток соціальної відповідальності бізнесу, соціальне підприємництво, поширення шерингової економіки як форми спільного використання обмежених ресурсів, участь громад у наданні соціальних послуг, формування комерційних соціальних сервісів, соціальне

волонтерство і доброчинність. Роль держави полягає в підтримці сучасних позитивних трендів для диверсифікації механізмів зменшення соціальної вразливості населення, зокрема, підтримці самоврядних організацій третього сектору економіки (неурядових неприбуткових організацій).

Статтю підготовлено в рамках виконання в ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» НДР «Економічна спадщина у формуванні господарської системи України», затвердженої постановою Бюро Відділення економіки НАН України № 5 від 10.06.2022 р. (№ державної реєстрації 0122U201468).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Елісеєва, Л. (2019). Антисоціальний капітал та його мережеві ефекти. *Економіка і суспільство*. 20. 3-10. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2019-20-1>
- Мунько, А. (2023). Сучасні фінансові інструменти розвитку громад: відхід від бюджетного патерналізму. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування»*. 3. 129-134. <https://doi.org/10.32782/2786-5681-2023-3.17>
- Burton, C., Rufat, S., Tate, E. (2018). Social Vulnerability: Conceptual Foundations and Geospatial Modeling. In: *Vulnerability and Resilience to Natural Hazards*. S. Fuchs, T. Thaler (Eds.). Cambridge University Press. P. 53—81. <https://doi.org/10.1017/9781316651148>
- Buckle, P., Mars, G., Smale, R. (2000). New approaches to assessing vulnerability and resilience. *Australian Journal of Emergency Management*. 15. 2. 8-14. URL: <https://classic.austlii.edu.au/au/journals/AUJLEmMgmt/2000/19.html>
- Beccari, B. (2016). A comparative analysis of disaster risk, vulnerability and resilience composite indicators. *PLOS Currents Disasters*. <https://doi.org/10.1371/currents.dis.453df025e34b682e9737f95070f9b970>
- Макарова, О. (2017). Пріоритети політики зниження соціальної вразливості. *Демографія та соціальна економіка*. 2(30). 102-111. <https://doi.org/10.15407/dse2017.02.102>
- Риндзак, О. (2021). Соціальна вразливість населення та її понятійно-термінологічне забезпечення. *Економіка та суспільство*. 33. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-79>
- Біль, М. (2021). Концепція соціальної вразливості населення: ретроспектива формування та сучасні інтерпретації. *Соціальна економіка*. 62. 20-30. <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2021-62-02>
- Андрушишин, Н. (2022). Соціальна вразливість населення: дефініції, підходи до розуміння та оцінювання. *Економіка та суспільство*. 37. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-42>
- Бідак, В. (2023). Соціальна вразливість населення України у фокусі зміцнення національної безпеки. *Регіональна економіка*. 109(3). 70-85. <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2023-3-6>
- Васильців, Т., Мульська, О., Лупак, Р., Бідак, В. (2022). Збереження людського капіталу України в умовах війни (чинник соціальної вразливості населення): постановка проблеми. *Вісник ЛТЕУ. Економічні науки*. 67. 43-48. <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2022-67-06>
- Семів, Л., Мульська, О. (2022). Соціальна вразливість населення України: концептуально-просторове моделювання. *Регіональна економіка*. 1(103). 31-42. <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2022-1-3>

- Гнатчук, О., Шестакова, К. (2024). Актуальні виклики соціального захисту населення в Україні: аналіз ключових тенденцій. *Економічні горизонти*. 1(27). 4-17. [https://doi.org/10.31499/2616-5236.1\(27\).2024.297534](https://doi.org/10.31499/2616-5236.1(27).2024.297534)
- Merisalu, E., Demikhov, O., Letunovska, N., Taraniuk, L. (2024). Public Administration System of Social Security Transformation in Ukraine Within the War: Housing, Food, and Medical Care Aspects. *Economic Sustainability and Business Practices*. 1(1). 1-8. <https://doi.org/10.21272/esbp.2024.3-01>
- Черненко, Л. (2023). Націленість соціальних програм на вразливі групи населення: сталі тенденції та повоєнні перспективи. *Демографія та соціальна економіка*. 1(51). 73-95. <https://doi.org/10.15407/dse2023.01.073>
- Твердовський, А. (2016). Радянська політика соціального забезпечення населення у контексті становлення тоталітарної держави та суспільства у 1920-х рр. (за матеріалами Держархіву Херсонської області). Ч. 3. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 46. 209-216. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/487/459>
- Kahneman, D., Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*. 47. 2. 263-291. <https://doi.org/10.2307/1914185>
- Акуленко, Л., Балакірева, О., Волосевич, І., Дмитрук, Д., Костюченко, Т., Лациба, І., Павлова, Д. та ін. (2020). Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. Київ, Український центр європейської політики. 215 с. URL: <https://ucerp.org.ua/doslidzhennya/world-values-survey-2020-in-ukraine.html>
- Балакірева, О., Дмитрук, Д. (2020). Соціально-економічні настрої населення України наприкінці 2020 року. *Український соціум*. 4(75). 136-155. <https://doi.org/10.15407/socium2020.04.136>
- Hayek, F. (1992). The Fatal Conceit: The Errors of Socialism. W. Bartley (Ed.). Routledge. URL: <https://www.mises.at/static/literatur/Buch/hayek-the-fatal-conceit.pdf>
- Геєць, В., Гриценко, А., Єфименко, Т. та ін. (2022). Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України. Наук. доповідь. НАН України; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ. 305 с. URL: <https://ief.org.ua/publication/naukovi-dopovidi/2022/vidnovlennja-ta-rekonstrukcija-povoennoi-ekonomiky-ukrainy>
- Балакірева, О., Белінська, В., Білоус, Є., Дмитрук, Д., Коваль, Н., Левін, Р., Яценко, Г. (2022). Ціннісна складова економічних орієнтацій та поведінки. Наук. доповідь. Р. Левін (Ред.). Київ, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». 152 с. URL: <https://ief.org.ua/publication/naukovi-dopovidi/2022/cinnisna-skladova-ekonomichnykh-orientacij-ta-povedinky>
- Kurylo, I. (2023). Elderly in Ukraine during the war: situation, needs, examples of resilience. *Ukrainian Society*. 4(87). 9-20. <https://doi.org/10.15407/socium2023.04.009>
- Васильців, Т., Мульска, О. (2023). Потенціал внутрішньо переміщених осіб — тригер економічного відновлення регіонів. У: Економіка відновлення міст. Зб. матер. Міжнародного урбаністичного форуму (КНЕУ, Київ, 22—23 березня 2023 р.). 410 с. С. 30—33. URL: https://drive.google.com/file/d/1lH2N6GcXZHPFBC7o2P_QS85cqjQ8nRn_/view
- Сливка, Т. (2022). Німецькі концерни: повоєнне відродження та роль у відбудові економіки. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 55. 63-76. <https://doi.org/10.15407/ingedu2022.55.063>
- Гордіца, К. (2024). Регулювання зайнятості та соціально-трудових відносин у повоєнний період: досвід Західної Європи. *Scientific Collection «InterConf+»*. 47(209). 17-29. <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.07.2024.002>

- Дідківська, Л. (2023a). Еволюція англосаксонської моделі економіки: соціальний вимір. *Grail of Science*. 25. 29-33. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.03.2023.001>
- Дідківська, Л. (2023b). Зарубіжний досвід та національні традиції для повоєнного відновлення сільських територій та аграрного виробництва України. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 56. 44-61. <https://doi.org/10.15407/ingedu2023.56.044>
- Гончаренко, В., Пантелеймоненко, А. (2024). Теоретичні аспекти розвитку «третього сектору» і суб'єктів «соціальної економіки» в Україні. *Економічний простір*. 190. 167-173. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/190-31>
- Erhard, L. (1958). *Prosperity through competition*. New York, Frederick A. Praeger. <https://doi.org/10.2307/2551508>
- Небрат, В. (2024). Трансформація українського підприємництва та потенціал соціально-економічного солідаризму в економіці воєнного часу. У: *Економічні перспективи підприємництва: виклики воєнного часу та повоєнної відбудови*. 36. мат. VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Ірпінь 31 травня 2024 р.). Ірпінь, Державний податковий університет. 628 с. С. 81—86. URL: https://dpu.edu.ua/images/2024/Photo_dlya_novyn_2024/Kafedra%20ekonomiki%20pidpriemnictva%20ta%20biznes-administruvanna/ZBIRNIK_Konferencia_Ekonomichni_perspektivi_pidpriemnictva_31.05.2024_.pdf
- Небрат, В., Курбет, О., Боднарчук, Т. (2022). Освітня мобільність в умовах війни: ризики втрати людського потенціалу України. У: *The Russian-Ukrainian war (2014—2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Baltija Publishing. P. 218—223. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-29>

Надійшла 18.11.2024

Прорецензована 09.12.2024

Доопрацьована 09.01.2025

Підписана до друку 16.01.2025

REFERENCES

- Yelisieieva, L. (2019). Antisocial capital and its network effects. *Economy and Society*. 20. 3-10. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2019-20-1> [in Ukrainian].
- Munko, A. (2023). Modern financial tools for community development: away from budget paternalism. *Scientific Bulletin of Vinnytsia Academy of Continuing Education. Series "Ecology. Public Administration"*. 3. 129-134. <https://doi.org/10.32782/2786-5681-2023-3.17> [in Ukrainian].
- Burton, C., Rufat, S., Tate, E. (2018). Social Vulnerability: Conceptual Foundations and Geospatial Modeling. In: *Vulnerability and Resilience to Natural Hazards*. S. Fuchs, T. Thaler (Eds.). Cambridge University Press. P. 53-81. <https://doi.org/10.1017/9781316651148>
- Buckle, P., Mars, G., Smale, R. (2000). New approaches to assessing vulnerability and resilience. *Australian Journal of Emergency Management*. 15(2). 8-14. URL: <https://classic.austlii.edu.au/au/journals/AUJlEmMgmt/2000/19.html>
- Beccari, B. (2016). A comparative analysis of disaster risk, vulnerability and resilience composite indicators. *PLOS Currents Disasters*. <https://doi.org/10.1371/currents.dis.453df025e34b682e9737f95070f9b970>
- Makarova, O. (2017). Priorities for social vulnerability reduction policy. *Demography and social economy*. 2(30). 102-111. <https://doi.org/10.15407/dse2017.02.102> [in Ukrainian].

- Ryndzak, O. (2021). Social vulnerability of the population and its conceptual and terminological provision. *Economy and Society*. 33. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-79> [in Ukrainian].
- Bil, M. (2021). Concept of the population social vulnerability: retrospective of formation and modern interpretations. *Social Economics*. 62. 20-30. <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2021-62-02> [in Ukrainian].
- Andrusyshyn, N. (2022). Social vulnerability of the population: definitions, approaches to understanding and evaluation. *Economy and Society*. 37. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-42> [in Ukrainian].
- Bidak, V. (2023). Social vulnerability of the population of Ukraine in the focus of strengthening national security. *Regional Economy*. 109(3). 70-85. <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2023-3-6> [in Ukrainian].
- Vasylytsiv, T., Mulska, O., Lupak, R., Bidak, V. (2022). Preservation of Ukraine's human capital in conditions of war (factor of social vulnerability of the population): statement of the problem. *Herald of LUTE. Economic Sciences*. 67. 43-48. <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2022-67-06> [in Ukrainian].
- Semiv, L., Mulska, O. (2022). Social vulnerability of the population of Ukraine: conceptual and spatial modeling. *Regional Economy*. 1(103). 31-42. <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2022-1-3> [in Ukrainian].
- Hnatchuk, O., Shestakova, K. (2024). Current challenges of social protection of the population in Ukraine: analysis of key trends. *Economies' Horizons*. 1(27). 4-17. [https://doi.org/10.31499/2616-5236.1\(27\).2024.297534](https://doi.org/10.31499/2616-5236.1(27).2024.297534) [in Ukrainian].
- Merisalu, E., Demikhov, O., Letunovska, N., Taraniuk, L. (2024). Public Administration System of Social Security Transformation in Ukraine Within the War: Housing, Food, and Medical Care Aspects. *Economic Sustainability and Business Practices*. 1(1). 1-8. <https://doi.org/10.21272/esbp.2024.3-01>
- Cherenko, L. (2023). Targeting of social programs at vulnerable groups: sustainable trends and post-war prospects. *Demography and Social Economy*. 1(51). 73-95. <https://doi.org/10.15407/dse2023.01.073> [in Ukrainian].
- Tverdovskiy, A. (2016). The Soviet policy of social security in the context of the formation of the totalitarian state and society in the 1920s (based on the materials of state archives of Kherson region). Part. 3. *Scholarly Works of the Faculty of History, Zaporizhzhia National University*. 46. 209-216. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/487/459> [in Ukrainian].
- Kahneman, D., Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*. 47(2). 263-291. <https://doi.org/10.2307/1914185>
- Akulenko, L., Balakireva, O., Volosevych, I., Dmytruk, D., Kostyuchenko, T., Latsyba, I., Pavlova, D. et al. (2020). Ukraine in World Values Survey 2020. Kyiv, Ukrainian Centre for European Policy. 215 p. URL: <https://ucep.org.ua/doslidzhennya/world-values-survey-2020-in-ukraine.html> [in Ukrainian].
- Balakireva, O., Dmytruk, D. (2020). Socio-economic attitudes of the Ukrainian population at the end of 2020. *Ukrainian Society*. 4(75). 136-155. <https://doi.org/10.15407/socium2020.04.136> [in Ukrainian].
- Hayek, F. (1992). The Fatal Conceit: The Errors of Socialism. W. Bartley (Ed.). Routledge. URL: <https://www.mises.at/static/literatur/Buch/hayek-the-fatal-conceit.pdf>
- Heyets, V., Grytsenko, A., Iefymenko, T. et al. (2022). Restoration and reconstruction of Ukraine's post-war economy. Kyiv. 305 p. URL: <https://ief.org.ua/publication/naukovi-dopovidi/2022/vidnovlennja-ta-rekonstrukcija-povoennoi-ekonomiky-ukrainy> [in Ukrainian].

- Balakireva, O., Bielinska, V., Bilous, Ye., Dmytruk, D., Koval, N., Levin, R., Yatsenko, H. (2022). Value component of economic orientations and behavior. R. Levin (Ed.). Kyiv. 152 p. URL: <https://ief.org.ua/publication/naukovi-dopovidi/2022/cinnisna-skladova-ekonomichnykh-orientacyi-ta-povedinky> [in Ukrainian].
- Kurylo, I. (2023). Elderly in Ukraine during the war: situation, needs, examples of resilience. *Ukrainian Society*. 4(87). 9-20. <https://doi.org/10.15407/socium2023.04.009>
- Vasylytsiv, T., Mulska, O. (2023). The potential of internally displaced persons is a trigger for economic recovery in regions. In: The economics of urban renewal. Proc. International Urbanistic Forum (Kyiv, March 22–23, 2023). 410 p. P. 30-33. URL: https://drive.google.com/file/d/1IH2N6GcXZHPFBC7o2P_QS85cqjQ8nRn_/view [in Ukrainian].
- Slyvka, T. (2022). German concerns: post-war revival and the role in economic recovery. *History of economics and economic thought of Ukraine*. 55. 63-76. <https://doi.org/10.15407/ingedu2022.55.063> [in Ukrainian].
- Horditsa, K. (2024). Regulation of employment and social and labor relations in the post-war period: the experience of Western Europe. *Scientific Collection "InterConf+"*. 47(209). 17-29. <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.07.2024.002> [in Ukrainian].
- Didkivska, L. (2023a). The evolution of the Anglo-Saxon economic model: the social dimension. *Grail of Science*. 25. 29-33. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.03.2023.001> [in Ukrainian].
- Didkivska, L. (2023b). Foreign experience of post-war rural territory and agricultural recovery for Ukraine's reconstruction. *History of economics and economic thought of Ukraine*. 56. 44-61. <https://doi.org/10.15407/ingedu2023.56.044> [in Ukrainian].
- Honcharenko, V., Panteleimonenko, A. (2024). Theoretical aspects of «the third sector» and subjects of «social economy» development in Ukraine. *Economic Scope*. 190. 167-173. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/190-31> [in Ukrainian].
- Erhard, L. (1958). Prosperity through competition. New York, Frederick A. Praeger. <https://doi.org/10.2307/2551508>
- Nebrat, V. (2024). Transformation of Ukrainian entrepreneurship and the potential of socio-economic solidarism in a wartime economy. In: Economic prospects of entrepreneurship: challenges of wartime and post-war reconstruction. Proc. VII Int. Sci.-Pract. Conf. (Irpın, May 31, 2024). Irpin. 628 p. P. 81-86. URL: https://dpu.edu.ua/images/2024/Photo_dlya_novyn_2024/Kafedra%20ekonomiki%20pidpriemnictva%20ta%20biznes-administruvanna/ZBIRNIK_Konferencia_Ekonomichni_perspektivi_pidpriemnictva_31.05.2024_.pdf [in Ukrainian].
- Nebrat, V., Kurbet, O., Bodnarchuk, T. (2022). Educational mobility in time of war: risks of human potential's losses in Ukraine. In: The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects. Riga, Baltija Publishing. P. 218-223. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-29> [in Ukrainian].

Received on November 18, 2024

Reviewed on December 9, 2024

Revised on January 9, 2025

Signed for printing on January 16, 2025

Viktoriia Nebrat, Dr. Sci. (Econ.),
Head of the Department of Economic History
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasas Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine
Oleksandra Kurbet, PhD (Econ.),
Senior Researcher of the Department of Economic History
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasas Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

SOCIAL VULNERABILITY IN THE CONTEXT OF THE HISTORICAL HERITAGE OF PATERNALISM

The ongoing war and its consequences are increasing the public demand for various forms of assistance and social support from the state. In this context, the impact of the historical heritage of paternalism on the social vulnerability of the population of Ukraine is revealed, and directions for supporting modern positive trends in diversifying social vulnerability reduction mechanisms are outlined.

The persistent stereotypes of public consciousness and individual behavior that were formed in Soviet times were based on the features of the centrally planned economic system, where state paternalism was the dominant model of social security. Based on the study of path dependence, risks for society, the state, and the economy were identified, as well as factors of social vulnerability of the population (fundamental and current), which are based on the traditions of state paternalism. The inconsistency of the historically formed tradition of passive expectation and reliance on the state with modern realities and challenges is proven.

The study summarizes the foreign experience of proactive social policy during post-war economic reconstruction. The key features of that experience were: redistribution of social functions between the state and business, positive experience of partnership between the state and corporations, development of the economy of social partnership relations, institutionalization of social functions of the state, various forms of economic self-organization of the population for post-war recovery, support for producers, not consumers.

Directions for supporting modern positive trends in diversifying mechanisms for reducing the social vulnerability of the population are proposed, in particular: development of social responsibility of business, spread of sharing economy as a form of joint use of limited resources, community participation in social service provision, formation of commercial social services, social volunteering and charity. The need to abandon the established redistributive practices of social dependency to reduce social vulnerability is emphasized, mechanisms for redistributing social functions between the state and business are proposed, and the main functions of the state for restructuring the social protection system are identified.

Keywords: *path dependence; state paternalism; social vulnerability; wartime economy; post-war reconstruction; economic history.*

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ЕТИКА

Доступ до змісту журналу. Журнал «Економіка України» розповсюджується за передплатою друкованого або електронного варіанта. Відкритий доступ до повних версій статей журналу є на сайті журналу і на сайті Національної бібліотеки імені Вернадського відразу після їх розміщення.

Принципи. Редакційна політика журналу заснована на принципах об'єктивності та неупередженості при відборі статей з метою їх публікації; високих вимог до якості наукових досліджень; обов'язковості та конфіденційності рецензування статей; додержання колегіальності при ухваленні рішень щодо публікації статей; доступності та оперативності у спілкуванні з авторами; суворого дотримання авторських і суміжних прав (з укладанням з кожним автором (співавтором) Ліцензійного договору на використання твору).

Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного автора, редактора, рецензента, видавця, організації.

Етика публікацій. Редакційна колегія журналу вимагає від авторів наслідувати формальним та етичним правилам підготовки і публікації наукових робіт, що вони подають до редакції. Ці норми зумовлено стандартами якості наукових статей, прийнятими у світовому науковому співтоваристві, зокрема публікаційними принципами Publishing Ethics Resource Kit (PERK), рекомендаціями Elsevier, Комітету з етики публікацій (Committee on Publication Ethics, COPE), етичним кодексом вченого України, а також досвідом роботи іноземних та українських професіональних спільнот, наукових організацій, редколегій та редакцій видань.

Етичні зобов'язання редакційної колегії журналу

1. Редакційна колегія несе відповідальність за рівень наукового наповнення журналу.
2. Всі наукові матеріали проходять ретельний відбір через подвійне «сліпе» рецензування. Редакційна колегія залишає за собою право відхилити статтю або повернути її на доопрацювання. Автор зобов'язаний доопрацювати статтю відповідно до зауважень рецензентів.
3. Редакційна колегія оцінює рукописи щодо їх наукового змісту без будь-яких расових, гендерних, сексуальних, релігійних, етнічних або політичних упереджень. Вона виносить об'єктивні рішення, які не залежать від комерційних або інших інтересів, і забезпечує чесний процес рецензування.
4. Редакційна колегія може відхилити рукопис без рецензування, якщо вважає, що він не відповідає профілю або в тексті виявлено плагіат.
5. Редакційна колегія виступає проти фальсифікації, плагіату, направлення автором одного рукопису до кількох журналів, багаторазового копіювання тексту статті в різних місцях, введення громадськості в оману щодо реального внеску автора в опубліковану наукову роботу.
6. Редакційна колегія має право вилучити вже опубліковану статтю в разі виявлення порушення будь-яких прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про даний факт вилучення статті редакція повідомляє як автору статті, так і організації, де було виконано дослідження.
7. Співробітники редакції не надають іншим особам інформації, пов'язаної із змістом рукописів, що перебувають на розгляді, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.
8. Згідно з міжнародним законодавством щодо додержання авторського права на електронні інформаційні ресурси, матеріали сайту не можуть бути відтворені повністю або частково в будь-якій формі (електронній чи друкованій) без попередньої письмової згоди редакції журналу. При використанні опублікованих матеріалів у контексті інших документів обов'язково необхідними є посилання на першоджерело.

9. Редактори, автори і рецензенти повинні повідомляти про свої інтереси, які можуть вплинути на їх об'єктивність при редагуванні та рецензуванні матеріалів статей (випадок конфлікту інтересів). Такими можуть бути інтереси інтелектуального плану, фінансові, персональні, політичні, релігійні.

Етичні зобов'язання автора

1. Автор несе повну відповідальність за зміст статті і сам факт її публікації.
2. Автор повинен цитувати ті публікації, які мали визначальний вплив на суть викладеного у статті. Необхідно також належним чином вказувати джерела принципово важливих матеріалів, використаних у даній роботі, якщо вони не були отримані самим автором.
3. Є недопустимими плагіат як оригінальна робота і подання до публікації раніше надрукованої статті. У випадку виявлення зазначених фактів відповідальність несе автор.
4. Співавторами статті мають бути всі ті особи, які зробили вагомий науковий внесок у подану роботу і поділяють відповідальність за отримані результати. Автор, який подає рукопис до публікації, відповідає за те, щоб до списку співавторів були включені тільки ті особи, які відповідають критерію авторства, і бере на себе відповідальність за згоду інших авторів статті на її публікацію в журналі.

EDITORIAL POLICY AND ETHICS

Access to the contents of the journal. The journal «Economy of Ukraine» is circulated by the subscription of a printed or electronic version. The open access to the full versions of articles are on the journal's site and on the site of the Vernadsky National Library of Ukraine immediately after their posting.

Principles. The editorial policy of the journal is based on the principles of objectivity and impartiality at the selection of manuscripts with the purpose of their publication; high exactions to the quality of scientific studies; obligation and confidentiality of the reviewing of manuscripts; compliance of the collectivity in the decision making concerning the publication of manuscripts; accessibility and immediacy of the communication with the authors; strict compliance of author's and related rights (with the conclusion of the License agreement for the use of the work with each author (coauthor)).

The prevention of illegal publications is the responsibility of each author, editor, reviewer, publisher, and organization.

Ethics of publications. The Editorial Board of the journal demands that the authors keep the appropriate level of formal and ethical rules in the preparation and the publication of scientific works submitted to the Editorial Board of the journal. These norms are determined by the quality standards for scientific articles accepted in the world scientific community, in particular, by the publication principles of the Publishing Ethics Resource Kit (PERK), recommendations of the academic publishing house Elsevier, Committee on Publication Ethics (COPE), the ethic code of Ukraine's scientists, and the work experience of foreign and Ukrainian professional communities, scientific institutions, editorial boards, and editorial staffs.

Ethic obligations of the Editorial Board of the journal

1. The Editorial Board is responsible for the level of the scientific content of the journal.
2. All scientific materials pass the careful selection and the «blind» reviewing. The Editorial Board reserves the right to reject a manuscript or to return it for a modification. The author must rework the manuscript in correspondence with the remarks of reviewers.
3. The Editorial Board evaluates manuscripts for their scientific content without any racial, gender, sexual, religious, ethnic or political bias, and makes the objective decisions independent of commercial or other interests, and ensures the fair process of reviewing.
4. The Editorial Board can reject a manuscript without reviewing, by considering that it does not correspond to the profile of the journal or plagiarism is detected in the text.
5. The Editorial Board opposes the falsification, plagiarism, submission of a single work into several journals, multiple copying of article's text in different places, and misleading the community as for author's real contribution to a specific scientific work.
6. The Editorial Board has right to withdraw the published article in the case of the violation of any rights or commonly accepted norms of the scientific ethics. About such fact of the withdrawal of the article, the Editorial Board will inform the author and the organization, where such work was executed.
7. The editorial staff provides no information concerning the content of a manuscript under consideration to any persons, except for those participating in its professional assessment.
8. According to the international legislation as for the compliance of author's rights, the materials of a site cannot be reproduced completely or partially in any form (electronic or printed) without the preliminary written agreement of the Editorial Board of the journal. If the published materials are used in the context of other acts, the citation of the original source should be obligatorily made.
9. Editors, authors, and reviewers must inform about their interests, which would affect their objectivity at the editing and reviewing of the manuscripts (the case of a conflict of interests). Such can be the intellectual, financial, personal, political, or religious interests.

Ethic obligations of authors

1. The author bears the complete responsibility for the content of the article and for the very fact of its publication.
2. The author should cite those publications that had the defining influence on the essence of studies presented in the article and those that can rapidly inform the reader about the earlier works important for the comprehension of the given trend. It is necessary also to properly indicate the sources of basically significant results used in the, if those results were not got by the author his/herself.
3. The plagiarism as an original work and the submission of the earlier published article are impermissible. If such facts will occur, the author will bear the complete responsibility.
4. Coauthors of the article should be those persons who gave a weighty scientific contribution to the submitted work and share liability for the obtained results. The author submitting the manuscript for the publication is responsible for that the list of coauthors includes only those persons who correspond to the authorship criterion and takes the responsibility for the consent of other authors of the manuscript for its publication in the journal.

Рекомендовано до друку Редакційною колегією журналу
(протокол № 4 від 11.04.2025 р.)

Recommended for publication by the Editorial board
(Minutes No. 4 of April 11, 2025)

При передруку посилання на журнал «Економіка України» обов'язкове
While using refer to «Economy of Ukraine» is obligatory

Адреса редакції:

01011, Київ, вул. Панаса Мирного, 26, кім. 602

тел. +38 (044) 280-12-34

E-mail: econom-ukraine@ukr.net

<https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economyukr/index>

Редактор *І.В. Корнієнко*

Перекладач *А.О. Чепиленко*

Комп'ютерна верстка *К.М. Васильковська*

Підп. до друку 15.04.2025. Формат 70 × 108/16.

Гарн. Minion Pro. Тираж 128 прим.

Видавець і виготовлювач: ВД «Академперіодика» НАН України, 01004, Київ-4, вул. Терещенківська, 4.

Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 544 від 27.07.2001.

Індекс 74158

ISSN 2522-9303. Економіка України. 2025. № 4 (761). С. 1–110